

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման պլան (2014-2018)

CRITICAL ECOSYSTEM
PARTNERSHIP FUND

Կրիտիկական
էկոհամակարգերի
համագործակցության
հիմնադրամ

Միացյալ ազգերի
կազմակերպության
զարգացման ծրագիր

Բնության համաշխարհային
հիմնադրամի հայաստանյան
մասնաճյուղ

Հայաստանի Հանրապետության
Բնապահպանության
Նախարարություն

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի
կառավարման պլան
(2014-2018)

ՀԱՍՏԱՏՎԱԾ Է՝

ՀՀ Վայոց Ձորի մարզ, Արենի համայնք

Համայնքի ղեկավար

Ս.Սուրիսյան

Ս. Սուրիսյան
«08» 10 2013թ.

ՀՀ Վայոց Ձորի մարզ, Խաչիկ համայնք

Համայնքի ղեկավար

Վ.Ներսիսյան

Վ. Ներսիսյան
«8» 10 2013թ.

ՀՀ Վայոց Ձորի մարզ, Գնիշիկ համայնք

Համայնքի ղեկավար

Ս.Մելքոնյան

Ս. Մելքոնյան
«8» 10 2013թ.

Երևան – 2013

~ 2 ~

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ		6
ԳԼՈՒԽ I. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ		8
1.1.	«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծման նախապատմությունը և տեղադիրքը	8
	1.1.1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառուցվածքը	9
1.2.	«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծման ընդհանուր նպատակը	11
1.3.	Ազգային համատեքստ	11
1.4.	Բարենպաստ մարտավարություն և օրենսդրություն	12
1.5.	«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի սահմանների նկարագրություն	15
1.6.	«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի բնական պայմանները	23
	1.6.1. Կլիման	23
	1.6.2. Ռելիեֆը և հողերը	24
	1.6.3. Զրագրությունը	25
	1.6.4. Էկոհամակարգերը և բուսական աշխարհը	26
	1.6.5. Կենդանական աշխարհը	35
1.7.	Սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը	40
	1.7.1. Ժողովրդագրություն	40
	1.7.2. Հողերի և բնական ռեսուրսների օգտագործումը	44
ԳԼՈՒԽ II. ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ ԵՎ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ		50
2.1.	Հիմնական առանձնահատկությունները	50
2.2.	Կարևորության գնահատում	53
2.3.	Սահմանափակումներ, հնարավորություններ և վտանգներ	54
ԳԼՈՒԽ III. ՏԵՍԼԱԿԱՆ ԵՎ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐ		62
3.1.	Տեսլական	62
3.2.	Նպատակներ	62
ԳԼՈՒԽ IV. «ԳՆԻՇԻԿ» ՊԱՀՊԱՆՎՈՂ ԼԱՆԴՇԱՖՏԻ ԳՈՏԻԱՎՈՐՈՒՄ		63
4.1.	Գոտիավորման հասկացությունը	63
	4.1.1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի գործառնական գոտիները	64
	4.1.2. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի հիմնական գոտի	64
	4.1.3. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ավանդական հողօգտագործման գոտի	66
	4.1.4. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի պահպանման գոտի	67
ԳԼՈՒԽ V. ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ		68
5.1.	Կառավարման ծրագիր	68
	5.1.1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի վարչական ծրագիր	68
	5.1.2. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի անձնակազմի որակավորման բարձրացում	70

	5.1.3.	Վարչական ծրագրով նախատեսվող ենթակառուցվածք	71
5.2.		Տնտեսական գործունեության և մարկետինգի ծրագիր	73
	5.2.1.	Հիմնավորում և խնդիրներ	73
	5.2.2.	Մարտավարություն	74
5.3.		Պահպանության ծրագիր	75
	5.3.1.	Նպատակ և խնդիրներ	75
	5.3.2.	Խոշոր գիշատիչ-մարդ կոնֆլիկտի մեղմացում	78
	5.3.3.	Պահպանության ծրագրի մարտավարություն և կառավարման ուղեցույց	78
5.4.		Տուրիզմ, էկոլոգիական իրազեկություն և հասարակայնության հետ կապերի ծրագիր	79
	5.4.1.	Հիմնական սկզբունքներ	79
	5.4.2.	Տուրիզմին վերաբերող խնդիրներ ու մարտավարություն	80
	5.4.3.	Էկոլոգիական իրազեկություն	82
	5.4.4.	Հասարակայնության հետ կապեր	83
	5.4.5.	Տուրիստական ենթակառուցվածք	83
5.5.		Գիտական հետազոտությունների և մոնիթորինգի ծրագիր	84
ԳԼՈՒԽ VI. ԲՅՈՒՋԵ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՈՒՄ			86
6.1.		«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի բնականոն գործունեության ապահովման համար նախատեսվող եկամուտների աղբյուրներ	86
6.2.		«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի նախատեսված բյուջե 2014-2018թթ համար	87
	6.2.1.	Անձնակազմի հաստիկային ցուցակ	87
	6.2.2.	2014թ-ի գործուղման ծախսերի հաշվարկման վերաբերյալ տեղեկանք	87
	6.2.3.	2014 թ-ի ջեռուցման համար անհրաժեշտ ծախսերի հաշվարկ	88
	6.2.4.	2014 թ-ի էլեկտրաէներգիայի ծախսերի հաշվարկ /բացառությամբ ջեռուցման/	88
	6.2.5.	2014 թ-ի ջրօգտագործման ծախսերի հաշվարկ	89
	6.2.6.	2014 թ-ի կապի ծառայությունների վճարների հաշվարկ	91
	6.2.7.	Տրանսպորտային միջոցների պահպանման 2014թ-ի ծախսերի հաշվարկ	94
	6.2.8.	2014-2018թթ. գնահատված գործառնական բյուջե	95
6.3.		ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ 2014-2018թթ «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման բարելավման գործողությունների պլան	104
	6.3.1.	Բնապահպանության ծրագիր	104
	6.3.2.	Ռեկրեացիոն ծրագիր	119

Հավելվածներ

Հավելված 1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի բույսերի տեսակների ցանկը

Հավելված 2. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կանդանիների ցանկը

Հավելված 3. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտում և պահպանման գոտում գտնվող պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ցուցակը

Քարտեզներ

Քարտեզ 1 «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի սխեման և տեղամասերը

Քարտեզ 2 Հայաստանի բնապահպանական տարածքները

Քարտեզ 3 «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի հողօգտագործման սխեման

Քարտեզ 4 «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի գոտիավորման սխեման

Քարտեզ 5 «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ենթակառուցվածքը

Քարտեզ 6 «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի էկոտուրիստական երթուղիները

Հապավումներ

ԳՊԼ	«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտ
ԲՀՊՏ	բնության հատուկ պահպանվող տարածք
ԲՊՄՄ	Բնության պահպանության միջազգային միություն
ՀԿ	հասարակական կազմակերպություն
ՀՀ	Հայաստանի Հանրապետություն
ՄԱԶԾ	Միավորված Ազգերի Զարգացման Ծրագիր
ՊՈԱԿ	պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն
ՇՄԱԳ	շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատում
CBD	«Կենսաբանական բազմազանության մասին» կոնվենցիա
CITES	«Բուսական և կենդանական աշխարհի վայրի անհետացող տեսակների միջազգային առևտրի մասին» կոնվենցիա

GEF	Գլոբալ էկոլոգիական հիմնադրամ
IUCN	Բնության պահպանության միջազգային միություն
CEPF	Կրիտիկական էկոհամակարգերի համագործակցության հիմնադրամ
WWF	Բնության համաշխարհային հիմնադրամ

Կառավարման պլանում օգտագործվող համայնքների և գետերի անվանումները

Համայնքներ

Արենի
Ագարակաձոր
Եղեգնաձոր
Գնիշիկ
Մոզրով
Խաչիկ
Գանձակ

Գետեր

Արփա
Գնիշիկ
Գռավ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն կառավարման պլանը մշակվել է Բնության Համաշխարհային Հիմնադրամի (WWF) Հայաստանյան գրասենյակի կողմից՝ «Հայաստանի պահպանվող տարածքների համակարգի զարգացում» ՄԱԶԾ-ԳԷՀ միջին ծավալի ծրագրի և ԿԷՀՀ (CEPF) «Գնիշիկ» համայնքային արգելավայրի ստեղծման միջոցով էկոլոգիական միջանցքների ինտեգրում և ընդլայնում Փոքր Կովկասի արևելյան հատվածում (Հայաստան)՝ ծրագրի շրջանակում:

Կառավարման պլանը համապատասխանում է ՀՀ բնապահպանության նախարարության կողմից մշակված և 2002թ. ՀՀ կառավարության կողմից հաստատված «Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների կազմավորման ռազմավարությանը և Հայաստանի ազգային գործողությունների ծրագրին»: Ի լրումն այլ նպատակների՝ ռազմավարությունը նախատեսում է ԲՊՄՄ (Բնության պահպանության միջազգային միություն) 5-րդ կարգի պահպանվող տարածքի հիմնադրում Գնիշիկաձորի տարածքում:

Կառավարման պլանը ընդհանուր կառավարման մեթոդներն ու նպատակները, ինչպես նաև որոշումների կայացման կարգը ներկայացնող փաստաթուղթ է: Կառավարման պլանը համառոտ փաստաթուղթ է, որը պարզաբանում է պահպանվող տարածքի առանձնահատկությունները, հստակ կերպով սահմանում է կառավարման նպատակառոտվածությունը և նախանշում է գործողությունների ծրագիրն ու ժամանակացույցը: Կառավարման պլանի բաժինները անդրադառնում են գոտիավորման առավել մանրամասն ասպեկտներին՝ այցելուների, պահպանության և վարչական ծրագրերի իրականացումը ուղղորդելու համար: Այնուամենայնիվ կառավարման պլանը այն հիմնական փաստաթուղթն է, որից բխում են մյուս ծրագրերը: Որպես կանոն, անվստահությունների կամ տարաձայնությունների պարագայում այն ուղղորդիչ է և առաջնային:

Սույն կառավարման պլանի հիմնանպատակը կառավարման համակարգի օպտիմիզացումն է և տարբեր գործողությունների ու զարգացման հեռանկարների սահմանումը, ինչը կապահովի պահպանվող լանդշաֆտի՝ ԲՀՊՏ կենսաբազմազանության և լանդշաֆտի պահպանությանն ուղղված կայուն գործունեությունը:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտը գտնվում է Վայոց ձորի մարզում: Նախագծվող պահպանվող լանդշաֆտի տարածքը ընգրկված է Կովկասի էկոտարածաշրջանի առաջնային բնապահպանական տարածքների (Կովկասի էկոտարածաշրջանային պահպանության ծրագիր 2004)¹ և ԿԷՀՀ տարածքների ցանկերում (Կովկասյան էկոհամակարգերի համառոտագիր 2003)²:

Շրջակա միջավայրի գնահատման զեկույցը բաժանվել է 3 մասի:

ա) Լանդշաֆտի էկոլոգիական վերլուծություն՝ ճանաչելու տարածքի կարևորագույն

¹ Առաջնային բնապահպանական տարածքների ընտրություն: Վերակազմվել են կարևոր տաքսոնային տարածքները քարտեզային տարբերակով, և գնահատվել է կենսամիջավայրի ընդհանուր պատկերը: Այս վերլուծության արդյունքում ընտրվել են պահպանության ենթակա 56 տարածքներ՝ Կովկասյան էկոտարածաշրջանի առանձնահատուկ կենսաբազմազանությունը պահպանելու համար: Այս պահպանվող տարածքները չեն բնորոշվել որպես ամբողջական պահպանության ենթակա արեալներ, սակայն պահպանության անհետաձգելի միջոցառումների առումով դրանք, անկասկած, կարևոր տարածքներ են:

² ԿԷՀՀ նախանշված տարածքների ընտրություն: Վեց տարածքներում որոշվել են և վերանշվել գլոբալ մակարդակում վտանգված էնդեմիկ կենդանատեսակներ ու բուսատեսակներ (կաթնասուններ, թռչուններ, սողուններ, երկկենցաղներ, ձկներ և բուսատեսակներ): Պահպանության կարևոր վայրերի բնորոշման նպատակը հետևյալն է. հայտնաբերել տեղանքներ, որտեղ ներդրումները կօգնեն ստեղծել պահպանվող տարածքներ կամ հաստատել հատուկ պահպանման համակարգեր, ընդարձակել գոյություն ունեցող պահպանվող տարածքները և բարելավել պահպանվող տարածքների կառավարումը՝ կանխարգելելով կենդանատեսակների անհետացումը և կենսաբազմազանության ոչնչացումը:

առանձնահատկությունները, կենսաբազմազանությունը և նրանց վրա ներագործված վնասաբեր գործոնները:

բ) Սոցիալ-տնտեսական հետազոտություն և գնահատում՝ պահպանվող տարածքի համայնքներում կենսապայմանները որոշելու, այլընտրանքային եկամուտի աղբյուրները բացահայտելու և դրանք բարելավելու համար:

գ) Առաջարկներ. կառավարման նպատակների սահմանում (հիմնված ԲՊՄՄ չափորոշիչների վրա) և տարածքի գոտիավորում: Գնահատման փուլը հիմնաքարային նշանակություն է ունեցել հնարավորությունների և վտանգների բացահայտման և պահպանվող լանդշաֆտի կազմավորման արդյունքում առաջացած ռիսկերի և կարողությունների ճանաչման համար: Այն նաև նպաստել է երկրորդ փուլի իրականացման լավագույն տարբերակի (պահպանվող տարածքի կառավարման պլանի նախագծի կազմում) ընտրությանը:

Լանդշաֆտի գնահատումը ցույց է տվել, որ տարածքի լանդշաֆտը պետք է պահպանվի և վերականգնվի հետևյալ պատճառներով.

ա) այն ցածր հարմարվողականություն ունեցող չոր տափաստանային լանդշաֆտ է, բ) այն կազմավորված է, իսկ էկոլոգիական միջանցքների մասնատված բնույթը չի ապահովում էկոլոգիական ցանցի գործառնությունը, գ) տարածքում առկա են մարդածին ճնշումներ (անտառհատում և որսագողություն), վերահսկման և մոնիտորինգի բացակայություն, դ) տեղի բնակչության էկոլոգիական ինքնագիտակցության նվազ ռեսուրսներ:

ԳԼՈՒԽ I. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1.1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծման նախապատմությունը և տեղադիրքը

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծումը նախատեսված է ՀՀ կառավարության կողմից հաստատված ԲՀՊՏ-ների զարգացման ռազմավարության և գործողությունների ծրագրով: Պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծման աշխատանքները մեկնարկեցին 2010 թ ՄԱԶԾ-ԳԷՀ “Հայաստանի պահպանվող տարածքների համակարգի զարգացում” և ԲՀՀ-ԿԷՀՀ ծրագրերի շրջանակում:

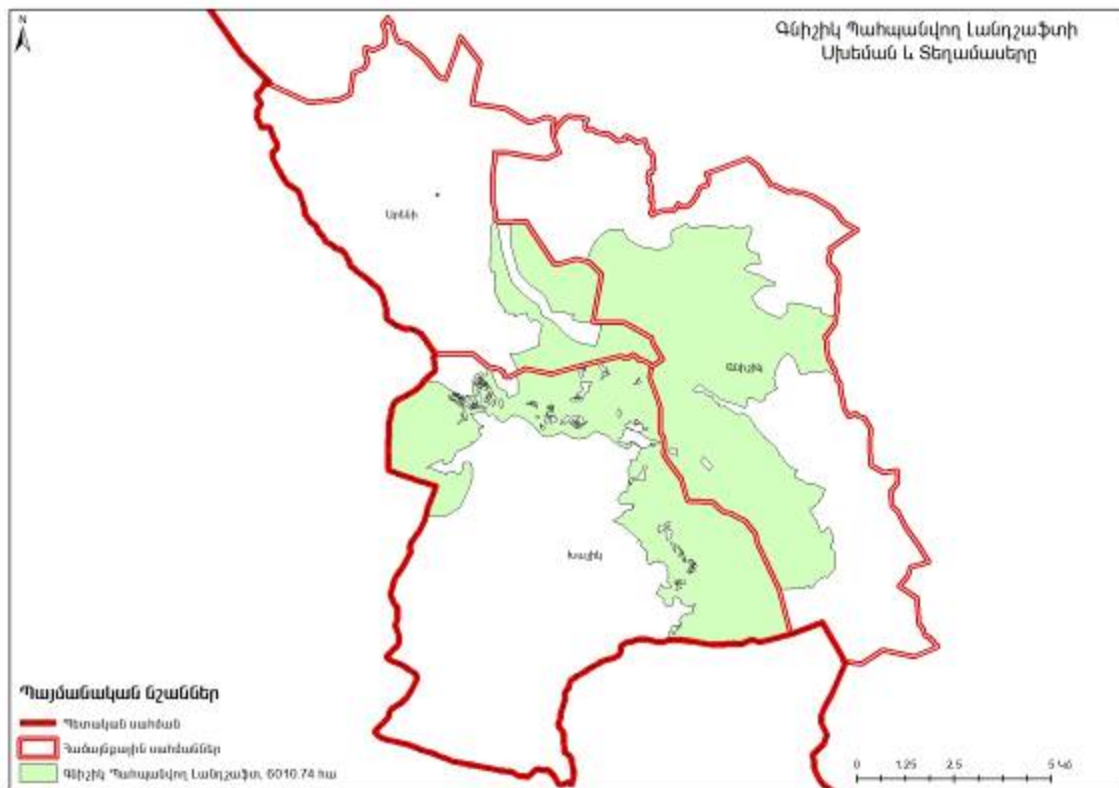
«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտը գտնվում է ՀՀ Վայոց ձորի մարզում՝ Երևանից 120 կմ հեռավորության վրա: Պահպանվող տարածքի մակերեսը կազմում է մոտ 6010.74 հա:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքը արևմուտքից եզերված է ՀՀ պետական սահմանով, հարավից Վայքի լեռնաշղթայով, արևելքից Գռավ, իսկ հյուսիսից Արփա գետի հովիտներով:

1.1.1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառուցվածքը

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտը ամբողջությամբ գտնվում է ՀՀ Վայոց Ձորի մարզի տարածաշրջանում, զբաղեցնելով Արփա գետի ավազանի ձախափնյա մասը կազմող Վայոց Ձորի լեռնաշղթայի հյուսիս-արևմտյան լանջերը: Պահպանվող լանդշաֆտը բախկացած է երեք տեղամասերից՝ «Արենի», «Խաչիկ» և «Գնիշիկ»: Տեղամասերի տեղադիրքը ներկայացված է քարտեզ 1.

Քարտեզ 1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի սխեման և տեղամասերը

Պահպանվող լանդշաֆտը իր արևմտյան և հարավային հատվածներում («Խաչիկ» տեղամասի սահմաններում) սահմանակից է Նախիջևանին: Նախնական հաշվարկներով լանդշաֆտի տարածքի ընդհանուր մակերեսը կազմում է ` 6010.74 հա:

«Արենի» տեղամասը ընդգրկում է Ամաղու գետի կիրճի լանջերը և Ամաղու գյուղատեղի հարավային մերձակայքը: Տեղամասը նշանալի է խիստ կտրատված

ռելյեֆով և զառիթափերով: Ցածր բարձրությունները Ամաղուի կիրճում ներկայացված են լեռնային կիսաանապատներով՝ ծածկված չորասեր թփուտներով և այլ բուսականությամբ: Այս գոտում՝ տեղամասի հյուսիս-արևմտյան փոքր հատվածում աճում են Թախտաջանի սապնարմատը և ենդեմիկ սրոհունդ գեղատեսը: Կիսաանապատներից բարձր այդ կիրճը ծածկված է գիհու նոսր անտառով և այն հարուստ է ժայռերով, որոնք տեղաբաշխված են նրա ամբողջ երկայնքով և կարևոր նշանակություն ունեն բեզոարյան այծերի և այստեղ բնադրող գիշատիչ թռչունների համար:

«Արենի» տեղամասի հողատարածքները գտնվում են Արենի համայնքի վարչական սահմաններում: Նախնական հաշվարկներով տարածքի ընդհանուր մակերեսը կազմում է 710.46 հա:

«Խաչիկ» տեղամասը ընդգրկում է Հարսնաքար լեռան հյուսիսային և հյուսիս-արևմտյան լանջերը և նրանց հարակից լեռնային զանգվածները, ինչպես նաև Գնիշիկ լեռան արևելյան, հյուսիսային և հյուսիս-արևմտյան լանջերը և նրանց շարունակությունը դեպի արևմուտք մինչև պետական սահման: Երկու լեռնագագաթների միջև ընկած հատվածում գետ է սկիզբ առնում, որը հոսելով դեպի հյուսիս-արևմուտք միանում է Ամաղու գետին: Հարսնաքար լեռը «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ամենաբարձր գագաթն է (2773մ), որի մարգագետինները կենսամիջավայր են հանդիսանում հազվագյուտ վայրի հնդկահավի համար: Տեղամասը գրեթե ամբողջությամբ ներկայացված է լեռնատափաստանային գոտում գտնվող փոքր թեքություն ունեցող լանջերով, որոնք կարևոր նշանակություն ունեն այստեղ հանդիպող Հայկական մուֆլոնի համար: Տեղամասի հյուսիս-արևելյան մասը ծածկված է գիհու նոսր անտառով և նրա փոքր հատվածը՝ Ամաղու գետի կիրճում, զբաղեցված է ժայռերով: Ժայռոտ ձորակ է գտնվում նաև տեղամասի արևմտյան հատվածում՝ ՀՀ պետական սահմանի մոտ:

«Խաչիկ» տեղամասի հողատարածքները գտնվում են Խաչիկ համայնքի վարչական սահմաններում: Նախնական հաշվարկներով տարածքի ընդհանուր մակերեսը կազմում է 2381.25 հա:

«Գնիշիկ» տեղամասը ընդգրկում է Գանձակ լեռան ամբողջ զանգվածը՝ արևելյան մասում սահմանվող Մոզրովի և Գանձակի գյուղատեղիներով, իսկ արևմտյան մասում՝ Ամաղու գետի կիրճով: Այնուհետև, նեղ լեզվակով հատելով կիրճը, տարածքը շարունակվում է դեպի հարավ-արևելք, ընդգրկելով Հարսնաքար լեռան հյուսիս-արևելյան ստորոտները և Գնիշիկ գյուղից դեպի արևմուտք գտնվող լանջերը:

Գանձակ լեռան լանջերից սկիզբ են առնում մի քանի հյուսիս հոսող վտակներ, իսկ Հարսնաքար լեռում՝ Գնիշիկ գետը, որը խառնվում է Ամաղու գետին:

«Գնիշիկ» տեղամասի մեծ մասը կազմում են լեռնատափաստանները: Բարձրադիր հատվածներում դրանք փոխարինվում են մարգատետնային լեռնատափաստաններով:

Գնիշիկ գետի ձախափնյա լանջերը, Ամաղու գետի կիրճը ինչպես նաև Գանձակ լեռան հյուսիսային լանջերը տեղամասի սահմաններում ներկայացված են ժայռերով և ժայռոտ զառիթափերով: Տեղամասի հըուսիսային կողմնադրության լանջերը ծածկված են գլիհու նոսր անտառով:

«Գնիշիկ» տեղամասի հողատարածքները գտնվում են Գնիշիկ և Մոզրով համայնքների վարչական սահմաններում: Նախնական հաշվարկներով տարածքի ընդհանուր մակերեսը կազմում է 2919.03 հա:

1.2. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծման ընդհանուր նպատակը

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծման հիմնական նպատակն է չոր նոսրանտառային, ֆրիգանային և կիսաանապատային էկոհամակարգերի, մարդու կողմից ստեղծված և ավանդական օգտագործվող լանդշաֆտների, բուսական և կենդանական հազվագյուտ և էնդեմիկ տեսակների պահպանությունն է և կայուն օգտագործումը:

1.3. Ազգային համատեքստ

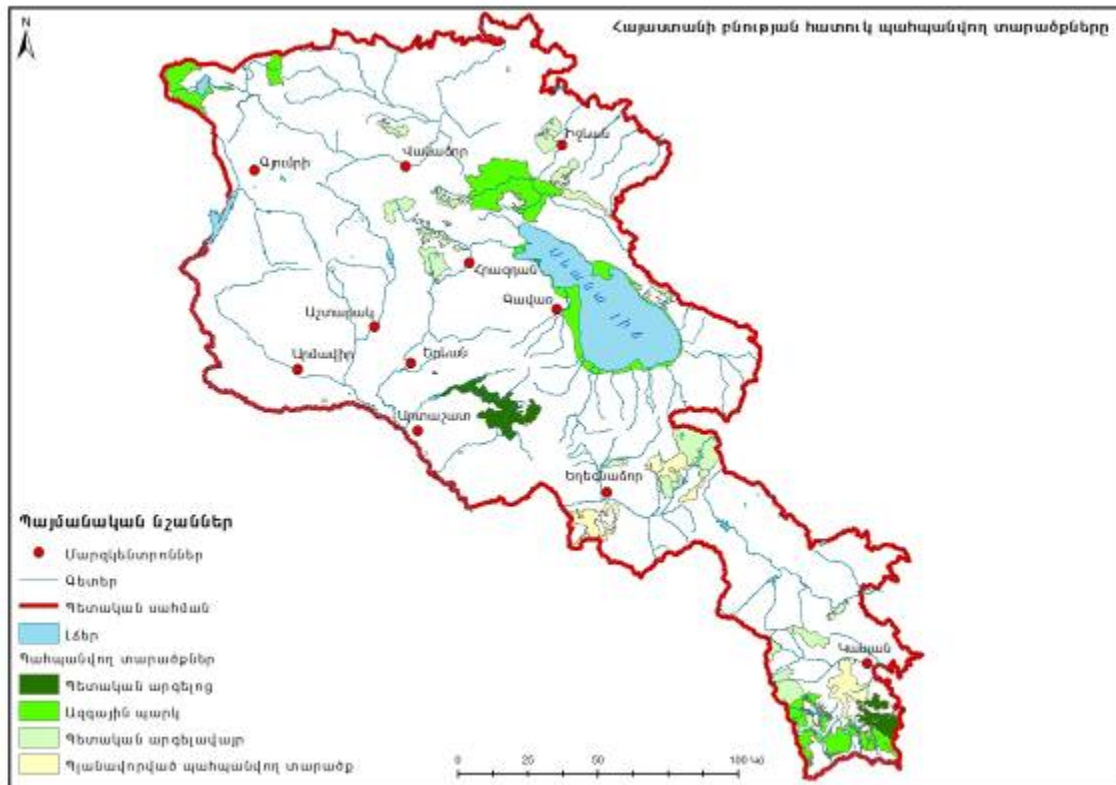
Հայաստանի բնության հատուկ պահպանվող տարածքները, որոնք ներկայացված են պետական արգելոցներով (3), ազգային պարկերով (4), պետական արգելավայրերով (27) և բնության հուշարձաններով (230), կազմում են մոտ 380000 հա, ՀՀ տարածքի 13% (տես՝ քարտեզ 2) (հանրապետության ցամաքային մակերեսի 8.7% և Սևանա լճի հայելու մակերեսի 4.3%). *Պետական արգելոցները* (IUCN-ի I կատեգորիա) ունեն բնապահպանական ամենախիստ ռեժիմը, դրանց հաջորդում են *ազգային պարկերը* (IUCN-ի II կատեգորիա), *բնության հուշարձանները* (IUCN-ի III կատեգորիա) և *արգելավայրերը* (IUCN-ի IV կատեգորիա):

Հայաստանում ցամաքային պահպանվող տարածքների գերակշռող մասը անտառածածկ տարածքներն են և մի շարք եզակի էկոհամակարգեր անբավարար չափով են ներկայացված ԲՀՊՏ-ների համակարգում: Դա հատկապես վերաբերում է չոր նոսրանտառային, ֆրիգանային և կիսաանապատային էկոհամակարգերին, որոնք բնորոշ են Վայոց Ձորի տարածաշրջանի համար:

Հայաստանի բնության հատուկ պահպանվող տարածքների կառավարումը իրականացվում է Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարության աշխատակազմի կենսառեսուրսների կառավարման

գործակալության կողմից՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2002թ. օգոստոսի 8-ի № 1236-Ն որոշման համաձայն:
Համայնքային պահպանվող տարածքների կառավարումը իրականացվում է համաձայն ՀՀ ԲՀՊՏ-ների մասին օրենքին (2013 թ.):

Քարտեզ 2. Հայաստանի բնության հատուկ պահպանվող տարածքներ

1.4. Բարենպաստ մարտավարություն և օրենսդրություն

Հայաստանի Հանրապետությունը 1991 թվականից սկսած ընդունել է բնապահպանության ոլորտը կանոնակարգող բազմաթիվ օրենքներ, որոնցից գերակշռող մասը՝ համապատասխան կոնվենցիաներից բխող երկրի ստանձնած պարտավորությունների կատարման շրջանակներում: Բնապահպանական օրենսդրական հենքը սկզբունքորեն ձևավորվել է Ռիոյի գագաթաժողովից հետո:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման պլանը մշակվել է հաշվի առնելով սույն մասով ամրագրված իրավական ակտերի պահանջները:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 10-րդ հոդվածով ամրագրված է, որ. «Պետությունն ապահովում է շրջակա միջավայրի պահպանությունը և վերականգնումը, բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը», 31-րդ հոդվածով ամրագրված է, որ. «սեփականության իրավունքի իրականացումը չպետք է վնաս պատճառի շրջակա միջավայրին», 33.2-րդ հոդվածով ամրագրված է, որ յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է պահպանել ու բարելավել շրջակա միջավայրը, 48-րդ հոդվածով որպես պետության հիմնական խնդիր ամրագրված է նաև՝ ներկա ու ապագա

սերունդների բնապահպանական անվտանգությունն ապահովող քաղաքականության իրականացումը:

Հայաստանի Հանրապետությունում ներկայումս գործում են բնապահպանության ոլորտը կանոնակարգող 3 օրենսգրքեր ու 12 օրենքներ: Դրանցից կենսաբազմազանության և բնության հատուկ պահպանվող տարածքների ոլորտը կանոնակարգում են.

- 1) "Հայաստանի Հանրապետության հողային օրենսգիրքը" (2001թ) (համանուն օրենսգիրքը 1-ին անգամ ընդունվել է 1992թ-ին),
- 2) "Հայաստանի Հանրապետության ջրային օրենսգիրքը" (2002թ) (համանուն օրենսգիրքը 1-ին անգամ ընդունվել է 23.03.1992թ.),
- 3) "Հայաստանի Հանրապետության անտառային օրենսգիրքը (2005թ) (համանուն օրենսգիրքը 1-ին անգամ ընդունվել է 1994թ-ին),
- 4) "Մթնոլորտային օդի պահպանության մասին" ՀՀ օրենքը (1994թ),
- 5) "Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության մասին" ՀՀ օրենքը (1995թ),
- 6) "Բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների մասին" ՀՀ օրենքը (1998թ),
- 7) "Բուսական աշխարհի մասին" ՀՀ օրենքը (1999թ),
- 8) "Կենդանական աշխարհի մասին" ՀՀ օրենքը (2000թ),
- 9) "Սևանա լճի մասին" ՀՀ օրենքը (2001թ),
- 10) "Սևանա լճի էկոհամակարգերի վերականգնման, պահպանման, վերարտադրման և օգտագործման տարեկան ծրագիր" ՀՀ օրենքը (2001թ),
- 11) "Սևանա լճի էկոհամակարգերի վերականգնման, պահպանման, վերարտադրման և օգտագործման համալիր ծրագիր" ՀՀ օրենքը (2001թ),
- 12) "Բնապահպանական վերահսկողության մասին" ՀՀ օրենքը (2005թ.),
- 13) "Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին" ՀՀ օրենքը (2013 թ),
- 14) "Բնապահպանական վճարների դրույքաչափերի մասին" ՀՀ օրենքը (2006թ),
- 15) "Ուրսի և որսորդական տնտեսության վարման մասին" ՀՀ օրենքը (2007թ):

Բացի վերոնշյալ օրենսդրական ակտերից կենսաբազմազանության և բնության հատուկ պահպանվող տարածքների ոլորտը կանոնակարգում են նաև ՀՀ քաղաքացիական, վարչական, քրեական օրենսգրքերը, ինչպես նաև "Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին" ՀՀ օրենքը, "Պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասին" ՀՀ օրենքը, "Հասարակական կազմակերպությունների մասին" ՀՀ օրենքը:

Բացի հիշատակված օրենքներից, ինչպես նաև դրանց շրջանակներում ընդունված ենթաօրենսդրական ակտերից, բնապահպանության ոլորտը կանոնակարգվում է բազմաթիվ ստանդարտներով ու տեխնիկական կանոնակարգերով:

1990-ական թվականներին Հայաստանը միացել է կենսաբազմազանության պահպանության մի շարք միջազգային պայմանագրերի՝ կոնվենցիաների և համաձայնագրերի և ստանձնել է դրանցով ամրագրված պարտավորությունները, մասնավորապես.

- 1) "Միջազգային կարևորության ջրաճահճային տարածքների, հատկապես որպես ջրով թռչունների բնադրավայր" կոնվենցիա (Ռամսար, 1971թ.): Հայաստանի կողմից վավերացվել է 1993 թվականին:

- 2) «Կենսաբանական բազմազանության մասին» կոնվենցիա (CBD, Ռիո դե Ժանեյրո, 1992 թ.): Հայաստանի կողմից վավերացվել է 1993 թ-ին:
- 3) «Համաշխարհային մշակութային և բնական ժառանգության պահպանության մասին» կոնվենցիա (Փարիզ, 1972 թ.): Հայաստանի կողմից վավերացվել է 1993 թվականին:
- 4) «Անապատացման դեմ պայքարի» կոնվենցիա (Փարիզ, 1994 թ.): Հայաստանի կողմից վավերացվել է 1997 թ-ին:
- 5) «Կլիմայի փոփոխության մասին» շրջանակային կոնվենցիա (Ռիո դե Ժանեյրո, 1992 թ.): Հայաստանի կողմից վավերացվել է 1993 թվականին:
- 6) «Բուսական և կենդանական աշխարհի վայրի անհետացող տեսակների միջազգային առևտրի մասին» կոնվենցիա (CITES, Վաշինգտոն, 1973 թ.): Հայաստանի կողմից վավերացվել է 2008 թվականին:
- 7) «Եվրոպայի վայրի բնության և բնական միջավայրի պահպանության մասին» կոնվենցիա (Բեռն, 1979 թ.): Հայաստանի կողմից վավերացվել է 2008 թվականին:
- 8) «Վայրի կենդանիների միգրացիա կատարող տեսակների պահպանության մասին» կոնվենցիա (Բոնն, 1979 թ.): Հայաստանի կողմից վավերացվել է 2010 թվականին:

«Կենսաբանական բազմազանության մասին» կոնվենցիայով ստանձնած պարտավորությունների շրջանակներում՝ Հայաստանը հրատարակել է «Հայաստանի կենսաբազմազանություն. Առաջին ազգային զեկույց»-ը և մշակել է «Հայաստանի Հանրապետության կենսաբազմազանության ռազմավարություն և գործողությունների ծրագիր»-ը:

«Հայաստանի Հանրապետության կենսաբազմազանության ռազմավարություն և գործողությունների ծրագիր»-ը ներկայացնում է կենսաբազմազանության պահպանության ազգային ռազմավարությունը, առանձնացնում է ռազմավարությունն իրականացնելու համար առաջնահերթությունները և դրանք ամբողջացնում է կայուն զարգացման պլանների և այլ համապատասխան նախագծերի և ծրագրերի հետ: «Հայաստանի Հանրապետության կենսաբազմազանության ռազմավարություն և գործողությունների ծրագիր»-ը հիմք է հանդիսանում բնության արդյունավետ և միասնական պահպանության համար՝ հաշվի առնելով ժամանակակից սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը և պարունակում է կենսաբազմազանության պահպանության, կայուն զարգացման և վերականգնման համար անհրաժեշտ կարճաժամկետ, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ միջոցառումները:

«Կենսաբանական բազմազանության մասին» կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածը անդամ երկրներին պարտավորեցնում է.

- 1) ստեղծել պահպանվող տարածքների ցանց՝ ընդգրկելով երկրի համար բնորոշ բոլոր ցամաքային և ջրային էկոհամակարգերի մոդելային տարածքները,
- 2) մշակել ուղեցույց՝ պահպանվող տարածքներն ընտրելու, ստեղծելու և կառավարելու համար,
- 3) խթանել էկոհամակարգերի, բնական ապրելավայրերի պահպանությունն ու պահպանել բնական միջավայրում բնակվող բուսական և կենդանական կենսունակ պոպուլյացիաները,

- 4) կենսաբազմազանության պահպանության համար կարևոր կենսաբանական ռեսուրսների կառավարում կամ ղեկավարում՝ ապահովելով դրանց պահպանությունն ու կայուն օգտագործումը,
- 5) վերականգնել դեգրադացված էկոհամակարգերն ու խթանել անհետացող տեսակների վերականգնումը, մշակել անհրաժեշտ օրենսդրական ակտեր և մեխանիզմներ ու իրականացնել անհրաժեշտ միջոցառումներ՝ վտանգված տեսակների և պոպուլյացիաների պահպանության համար:

1. 5. Սահմանների նկարագրություն և հանգուցային սահմանակետեր

Այս բաժինը նկարագրում է «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի համապատասխան տեղամասերի հանգուցային սահմանակետերի միջոցով զատված սահմանները: «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի սահմանազատման գործընթացն իրականացվել է «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի պահպանման գոտուն կից գտնվող բոլոր համայնքների հետ սերտ համագործակցությամբ: Սահմանների հետ կապված բոլոր հարցերը պարզվել են մասնակցային պլանավորման գործընթացի միջոցով:

«Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտի » և Գնիշիկ գյուղական համայնքի սահմանային «Ա» հանգուցային կետից, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8519858.4378$, $x=4396481.3978$) սահմանագիծը թեքվելով դեպի հյուսիս-արևելք լանջերի վրայով, անցնելով 690մ հասնում է թամբի վրա գտնվող թիվ 1 սահմանակետին, որից հետո քիչ թեքվելով դեպի արևելք և անցնելով 666.41մ հասնում է թամբի վրայի թիվ 2 սահմանակետին, որից հետո կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ, այնուհետև հարավ-արևելք, հատելով մոտակա ձորակները և անցնելով 633.03մ հասնում է ձորի եզրին գտնվող թիվ 3 սահմանակետին և նորից փոխելով ուղղությունը դեպի արևելք լանջերի և թամբերի վրայով հատելով մոտակա ձորակները և անցնելով 471.64մ հասնում է լանջի վրա գտնվող թիվ 4 սահմանակետին ու նորից շարունակվելով նույն ուղղությամբ հատելով ձորը, այնուհետև դաշտային ճանապարհը և անցնելով 408.31մ, քիչ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս-արևելք հասնում է թիվ 5 սահմանակետին ու նորից փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս անցնելով 317.85մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 6 սահմանակետին: Այդտեղից սահմանագիծը փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս-արևելք հատելով դաշտային ճանապարհը, այնուհետև ձորը, անցնելով 419.31մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 7 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8522475.8371$, $x=4397482.1036$) և կտրուկ փոխելով ուղղությունը, շարունակելով դեպի հարավ-արևելք անցնելով 157.05մ հասնում է դիմացի լանջի վրայի թիվ 8 սահմանակետին: Այդտեղից շարունակվելով և կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս-արևելք, ապա արևելք, հատելով դաշտային ճանապարհը թիվ 9-10 սահմանակետերի վրայով անցնելով 1144.83մ հասնում է 1359.3մ նիշ ունեցող բարձունքի վրա գտնվող թիվ 11 սահմանակետին, որից հետո փոխելով ուղղությունը

դեպի հարավ-արևելք, այնուհետև արևելք հատելով ձորը քիչ շեղելով ուղղությունը դեպի հյուսիս -արևելք անցնելով 485.47մ, հասնում է լանջի վրայի թիվ 15 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8524131.4796$, $x=4397349.5772$): Այդտեղից սահմանագիծը ուղղությունը կտրուկ փոխելով դեպի հարավ, թամբերի և լանջերի վրայով հատելով ձորը անցնելով 401.61մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 16 սահմանակետին, շարունակվելով նույն ուղղությամբ դեպի հարավ, այնուհետև հարավ-արևելք անցնելով 400.18մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 17 սահմանակետին և նորից փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ անցնելով 258.01մ հասնում է թամբի վրայի գտնվող 1463.1մ նիշ ունեցող թիվ 18 սահմանակետին, ապա փոխում է ուղղությունը դեպի հարավ-արևմուտք անցնելով 399.20մ հասնում է 1950.4մ նիշ ունեցող թիվ 19 սահմանակետին, ու նորից կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ անցնելով 66.28մ հասնում է թիվ 20 սահմանակետին: Այդտեղից սահմանագիծը շարունակվելով դեպի հարավ-արևմուտք լանջերի վրայով հատելով մոտակա ձորակը, այնուհետև դաշտային ճանապարհը անցնելով 376.73մ հասնում է թամբի վրա գտնվող 1850.5մ նիշ ունեցող թիվ 21 սահմանակետին, որից հետո շարունակվելով դեպի հարավ-արևելք լանջերի վրայով հատում է թիվ 22 սահմանակետը, քիչ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ և անցնելով 506.28մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 23 սահմանակետին: Այդտեղից սահմանագիծը նորից կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի արևմուտք գազաթի ջրբաժանով անցնելով 241.78մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 24 սահմանակետին ու նորից շարունակվելով և փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևմուտք, այնուհետև հարավ և անցնելով 470.31մ հասնում է լանջի վրա գտնվող թիվ 25 սահմանակետին, որից հետո շարունակվելով և փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևելք հատելով լանջի վրայի թիվ 26 սահմանակետը, և անցնելով 912.61մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 27 սահմանակետին: Այդտեղից սահմանագիծը նորից փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս ռելեֆի բնորոշ կետերով, հորիզոնականներին զուգահեռ անցնելով 432.45մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 28 սահմանակետին, որից հետո նորից կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի արևելք, ատելով մոտակա ձորակները և անցնելով 889.95մ լանջերի վրայով հասնում է ձորից քիչ վերև գտնվող լանջի վրայի թիվ 29 սահմանակետին: Շարունակվելով փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ, այնուհետև արևելք հատելով դաշտային ճանապարհը և անցնելով 406.62մ հասնում է ձորի վրայի գտնվող թիվ 30 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8526308.7761$, $x=4395067.8275$), որից հետո կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ, այնուհետև հարավ-արևմուտք անցնելով 603.32մ հասնում է լանջի վրայի, ճանապարհի շրջադարձի 2025.6մ նիշ ունեցող թիվ 31 սահմանակետին: Այդ կետից սահմանագիծը դաշտային ճանապարհով շարունակվելով դեպի հարավ, ապա հարավ- արևելք անցնելով 879.23մ հասնում է ճանապարհի եզրին գտնվող թիվ 32 սահմանակետին, քիչ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևմուտք անցնելով 141.77մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 33 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=856259.4489$, $x=4393545.6125$) ու կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս-

արևմուտք հատում է 2190.8մ նիշ ունեցող գագաթը, նորից քիչ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևմուտք անցնելով 166.30մ հատելով դաշտային ճանապարհը հասնում է լանջի վրա գտնվող թիվ 34 սահմանակետին, որից հետո կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս, հյուսիս-արևմուտք լանջերի վրայով հատելով ձորակները հորիզոնականներին զուգահեռ անցնելով 589.92մ հասնում է լանջի վրա գտնվող թիվ 35 սահմանակետին: Այնուհետև կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևմուտք այնուհետև հարավ անցնելով 927.70մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 36 սահմանակետին ու նորից փոխելով ուղղությունը հարավ-արևմուտք, հատելով ձորը այնուհետև դաշտային ճանապարհը անցնելով 335.63մ հասնում է լանջի վրա գտնվող թիվ 37 սահմանակետին: Սահմանագիծը այդտեղից փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ, որից հետո արևմուտք ու նորից հարավ ձորին և հորիզոնականներին զուգահեռ, անցնելով 633.90մ հասնում է ձորի եզրին գտնվող թիվ 38 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8523977.4746$, $x=4392700.6578$) և նորից կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս-արևմուտք, հատելով ձորակը որոշ տեղերում ձորին զուգահեռ, անցնելով 1322.58մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 39 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8522801.5048$, $x=4393305.8992$) և նորից փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևմուտք և հարավ հատելով ձորը, անցնելով 230.82մ հասնում է ձորի մեջ գտնվող լանջի ստորոտի թիվ 40 սահմանակետին, այդտեղից սահմանագիծը կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևելք ձորին և հորիզոնականների զուգահեռ ռելեֆի բնորոշ կետերով հատելով ձորը և անցնելով 1331.78մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 41 սահմանակետին և կտրուկ փոխելով ուղղությունը հյուսիս-արևելք, ապա հարավ-արևելք ձորով անցնելով 2033.36մ հասնում է ձորի մեջ գտնվող թիվ 42 սահմանակետին, շարունակվելով դեպի հարավ, այնուհետև հարավ-արևելք լանջի վրայով, հորիզոնականներին զուգահեռ, հատելով ձորակը, անցնելով 891.90մ հասնում է հաջորդ ձորակի մեջ գտնվող թիվ 43 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8526035.6512$, $x=4390622.4627$), որից հետո փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևմուտք, անցնելով ձորով 669.96մ հասնում է ձորի մեջ գտնվող թիվ 44 սահմանակետին և նորից փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևելք, լանջի վրայով հատելով դաշտային ճանապարհը հասնում է լանջի վրայի թիվ 45 սահմանակետին, անցնելով 713.30մ: Այդտեղից սահմանագիծը կտրուկ փոխելով ուղղությունը հյուսիս-արևելք հատում է դաշտային ճանապարհը, անցնելով 190.73մ հասնում է 2197.7մ նիշ ունեցող բարձրունքից հեռու գտնվող թիվ 46 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8526076.9470$, $x=4389640.7421$): Սահմանագիծը այդտեղից ուղղությունը փոխում է դեպի հարավ-արևելք, անցնելով 100.05մ հասնում է թիվ 47 սահմանակետին ու նորից փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ լանջի վրայով հորիզոնականներին զուգահեռ հատում է ձորը անցնելով 635.77մ հասնում է թամբի վրա գտնվող ձորից քիչ վերև թիվ 48 սահմանակետին, որից հետո շարունակվելով ձորով դեպի հարավ անցնելով 407.83մ հասնում է ձորի եզրին գտնվող թիվ 49 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8526274.4269$, $x=4388554.1370$): Շարունակվելով և թեքվելով հարավ-արևմուտք

ռելեֆի բնորոշ կետերով հատելով թիվ 50-51 սահմանակետերը, անցնելով 935.64մ հասնում է թիվ 52 սահմանակետին, այդտեղից կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևմուտք անցնելով 661.20մ հասնում է գագաթի վրա գտնվող «Բ» հանգուցային սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8524849.2828$, $x=4388049.8070$):

«Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտի և Գնիշիկ գյուղական համայնքի» սահմանային «Ա-Բ» հատվածի ընդհանուր երկարությունը կազմում է 26276.75մ է:

Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտի, Գնիշիկ և Խաչիկ գյուղական համայնքների սահմանային «Բ» հանգուցային կետից սահմանագիծը թեքվելով դեպի հարավ-արևելք հատելով ձորակները, անցնելով 1202.43մ բարձրանում և հասնում է Վայքի լեռնաշղթայի վրա գտնվող թիվ 1 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8525139.9141$, $x=4386883.0283$) ու կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի արևմուտք Հայաստանի Հանրապետության և Նախիջևանի ինքնավար Հանրապետության Պետական սահմանանով անցնելով 3542.25մ հասնում է սահմանագծի վրա գտնվող թիվ 3 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8521619.8790$, $x=4386699.4957$): Այդտեղից սահմանագիծը փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս-արևելք ռելեֆի բնորոշ կետերով, հատելով թիվ 4-8 սահմանակետերը, անցնելով 1531.15մ հասնում է թիվ 9 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8522673.9920$, $x=4387661.6314$), որից հետո փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս-արևմուտք, այնուհետև հարավ և նորից հատելով թիվ 10-19 սահմանակետերը, անցնելով 2050.07մ հասնում է թամբի վրայի թիվ 20 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8521957.2651$, $x=4388073.5547$), շարունակվելով դեպի արևելք, ապա հյուսիս-արևմուտք և մերթ ընդ մերթ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս, ապա հյուսիս-արևմուտք ռելեֆի բնորոշ կետերով թամբերի և լանջերի վրայով, անցնելով 2746.12մ հատելով հասնում է դաշտային ճանապարհի և ձորի հատման տեղում գտնվող թիվ 30 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8520577.8322$, $x=4389807.6903$): Սահմանագիծը շարունակվելով դաշտային ճանապարհով, այնուհետև բարձրանալով հյուսիս-անելք լանջերի և թամբերի վրայով մերթ ընդ մերթ փոխելով ուղղությունը հյուսիս-արևմուտք ու նորից հյուսիս հատելով թիվ 31-35 սահմանակետերը, անցնելով 1829.4մ հասնում է դաշտային ճանապարհի եզրին գտնվող թիվ 36 սահմանակետին: Այդտեղից սահմանագիծը կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ հատելով դաշտային ճանապարհը և անցնելով 146.66մ հասնում է թիվ 37 սահմանակետին ու նորից կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս լանջ վրայով, անցնելով 168.84մ հասնում է թամբի վրայի թիվ 38 սահմանակետին, որից հետո փոխելով ուղղությունը դեպի արևելք և անցնելով 320.12մ հասնում է 2279.1մ նիշ ունեցող թիվ 39 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8521404.1282$, $x=4390871.6262$): Շարունակվելով և կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս, հատելով դաշտային ճանապարհը և անցնելով

368.01մ հասնում է թամբի վրայի թիվ 40 սահմանակետին և նորից փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ, ապա հարավ-արևմուտք, հատելով դաշտային ճանապարհը և անցնելով 572.06մ, թիվ 41 սահմանակետով հասնում է թիվ 42 սահմանակետին, այդտեղից կտրուկ փոխելով դեպի հյուսիս լանջի վրայով, հորիզոնականներին զուգահեռ, անցնելով 445.41մ հասնում է թիվ 43 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8521005.1931$, $x=4391357.0438$) և և նորից անմիջապես թեքվելով դեպի արևելք և անցնելով 162.64մ հասնում է թիվ 44 սահմանակետին: Սահմանագիծը շարունակվելով և թեքվելով դեպի հյուսիս-արևելք լանջի վրայով իջնելով ցած հասնում է ձորի վրայի 2305.1մ նիշ ունեցող թիվ 45 սահմանակետին, անցնելով 355.56մ: Այդտեղից սահմանագիծը թեքվում է դեպի հյուսիս-արևմուտք, ապա հարավ-արևմուտք, այնուհետև նորից թեքվելով հյուսիս-արևմուտք հատելով թիվ 46-47 սահմանակետերը և անցնելով 1236.2մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 48 սահմանակետին, ապա թեքվելով դեպի հարավ-արևմուտք հասնելով դաշտային ճանապարհին, շարունակվում է դաշտային ճանապարհին զուգահեռ դեպի արևմուտք, հատելով 49-51 սահմանակետերը և անցնելով 3285.94մ հասնում է ճանապարհների միացման տեղում գտնվող թամբի վրայի թիվ 52 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8516910.1845$, $x=4392569.9779$): Այնուհետև շարունակվելով դաշտային ճանապարհով դեպի հարավ-արևմուտք հատում է ճանապարհի եզրին գտնվող թիվ 53 սահմանակետը և անցնելով 652.15մ և մերթ ընդ մերթ փոխելով ուղղությունը դեպի արևմուտք, ապա հարավ հասնում է ճանապարհից քիչ հեռու գտնվող թիվ 54 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8517182.9915$, $x=4392021.5688$): Այնուհետև փոխելով ուղղությունը, սահմանագիծը հատելով ձորը անցնելով 1665.87մ, թիվ 55-57 սահմանակետերի վրայով, մերթ ընդ մերթ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևմուտք, հյուսիս և նորից հարավ-արևմուտք հասնում է թիվ 58 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8515769.3106$, $x=4391166.7725$): Շարունակվելով և թեքվելով դեպի արևելք թամբերի և լանջերի վրայով, անցնելով 823.88մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 59 սահմանակետին, որից հետո կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս և անցնելով 340.71մ հասնում է լանջի վրա գտնվող թիվ 60 սահմանակետին: Այնուհետև կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի արևելք և անցնելով 199.41մ հասնում է ձորի եզրին գտնվող թիվ 61 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8516897.8945$, $x=4391282.5188$): Հատելով ձորակը, թեքվելով դեպի հարավ, բարձրանալով լանջի վրայով հասնում է թիվ 62 սահմանակետին, շարունակվելով նույն ուղղությամբ հատում է ձորը և անցնելով 1179.56մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 63 սահմանակետին և նորից թեքվելով դեպի հարավ-արևմուտք, այնուհետև արևմուտք անցնելով 905.69մ հասնում է պետական սահմանի վրա գտնվող թիվ 64 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8515751.1972$, $x=4389944.1177$): Շարունակվելով սահմանագիծը Հայաստանի Հանրապետության և Նախիջևանի ինքնավար հանրապետության պետական սահմանով և թեքվելով դեպի հյուսիս անցնելով 790.69մ հասնում է թիվ 65 սահմանակետին ու նորից կտրուկ թեքվելով դեպի

արևմուտք և անցնելով 1285.35մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 66 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8514792.5239$, $x=4391104.5317$): Այդտեղից սահմանագիծը շարունակվելով դեպի հյուսիս՝ պետական սահմանով հասնում է թիվ 67 սահմանակետին, հատում է այն և անցնելով 2692.91մ հասնում է թիվ 68 սահմանակետին, որը գտնվում է պետական սահմանի վրա, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8515708.3939$, $x=4393404.7641$): Այնուհետև կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի արևելք սահմանագիծը հատում է դաշտային ճանապարհը և քիչ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևելք միանում է դաշտային ճանապարհի ոլորանին, այնուհետև շարունակվելով նույն ուղղությամբ դեպի արևելք հասնում է ճանապարհի եզրին գտնվող թիվ 69 սահմանակետին, անցնելով 1132.73մ: Հատում է թիվ 69 սահմանակետը մերթ Ընդ մերթ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևելք, այնուհետև հյուսիս-արևմուտք ու նորից արևելք հասնում է ձորին, կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս, ձորով շարունակվելով և փոխելով ուղղությունը հյուսիս-արևելք և անցնելով 561.78մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 70 սահմանակետին: Այդտեղից փոխելով ուղղությունը դեպի արևելք հատում է ձորը, հորիզոնականներին զուգահեռ լանջի վրայով հասնում է թիվ 71 սահմանակետին, շարունակվելով դեպի արևելք և անցնելով 667.34մ հասնում է ճանապարհի ոլորաններին գտնվող թիվ 72 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8517638.5266$, $x=4393702.4189$) որից հետո սահմանագիծը կտրուկ փոխելով ուղղությունը հարավ-արևմուտք անցնելով 231.30մ հասնում է թիվ 73 սահմանակետին ու նորից փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևելք լանջերի վրայով հատելով թիվ 74-75 սահմանակետերը, անցնելով 847.92մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 76 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8517872.0942$, $x=4392961.0769$): Այնուհետև շարունակվելով և փոխելով ուղղությունը, սահմանագիծը անցնում է հորիզոնականներին զուգահեռ անցնելով 269.74մ հասնում է թամբի վրայի թիվ 77 սահմանակետին ու կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս թամբի վրայով իջնելով հատելով թիվ 78 սահմանակետը, փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս-արևելք և անցնելով 651.32մ հատելով ձորը հասնում է ձորից քիչ վերև գտնվող լանջի վրայի «Գ» հանգուցային կետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8518139.2802$, $x=4393629.5096$):

«Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտի » և Խաչիկ գյուղական համայնքի սահմանային «Բ-Գ» հատվածի ընդհանուր երկարությունը կազմում է 34861.14մ է:

«Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտի » Գնիշիկ և Արենի գյուղական համայնքների հանգուցային «Ա» սահմանակետից սահմանագիծը թեքվելով դեպի հյուսիս-արևմուտք հասնում է 1839.4մ նիշ ունեցող զագաթին, այնուհետև քիչ թեքվելով դեպի հարավ-արևմուտք շղթայի զագաթների վրայով հասնում է 1817.0մ նիշ ունեցող զագաթին, շարունակվելով նույն ուղղությամբ և անցնելով 809.65մ հասնում է 1814.8մ նիշ ունեցող թիվ 1 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8519052.6031$,

$x=4396402.8647$): Շարունակվելով և թեքվելով դեպի հյուսիս-արևմուտք թամբերի և լանջերի վրայով սահմանագիծը անցնելով 1329.28մ հասնում է թամբի վրայի թիվ 2 սահմանակետին ու կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի արևմուտք իջնում և հասնում է ձորի եզրին գտնվող թիվ 3 սահմանակետին, անցնելով 424.87մ և նորից կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ, ձորով այնուհետև լանջի վրայով հատելով հանդիպակաձ ձորակները և անցնելով 1729.25մ հասնում է լանջի վրայի թիվ 4 սահմանակետին : Շարունակվելով նույն ուղղությամբ հորիզոնականներին զուգահեռ մերթ քմերթ փոխելով ուղղությունը դեպի արևելք, այնուհետև հարավ-արևելք, հարավ-արևմուտք ու նորից հարավ-արևմուտք թամբերի և լանջերի վրայով անցնելով 2085.09մ հասնում է թիվ 5 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8520275.0455$, $x=4394835.3436$): Այդտեղից սահմանագիծը թեքվում է դեպի հարավ անցնելով 544.09մ հատում է ձորը և միանում լանջի վրայի թիվ 6 սահմանակետին ու նորից թեքվելով դեպի արևմուտք, ապա հյուսիս-արևմուտք հորիզոնականներին զուգահեռ հատելով հանդիպակաց ձորակները հատելով 7-10 սահմանակետերը և անցնելով 4444.75մ հասնում է ժայռի եզրին գտնվող թիվ 11 սահմանակետին: Շարունակվելով և փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ ժայռի եզրով հատելով թիվ 12 սահմանակետը հորիզոնականներին զուգահեռ հասնում է թիվ 13 սահմանակետին, անցնելով 2598.61մ ու նորից փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս-արևելք անցնելով 329.95մ հասնում է թամբի վրայի 1486.0մ նիշ ունեցող թիվ 14 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8518336.9729$, $x=4395148.9954$), ու նորից անմիջապես փոխելով ուղղությունը հարավ-արևելք հասնում է ձորի և դաշտային ճանապարհի հատման տեղում գտնվող թիվ 15 սահմանակետին, անցնելով 251.13մ: Այդտեղից սահմանագիծը փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս-արևելք, ապա հարավ-արևելք հատելով թիվ 16 սահմանակետը փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ Ամաղու գյուղի սահմանագծով հասնելով և հատելով թիվ 17 սահմանակետը, փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևմուտք հատելով գյուղ մտնող ճանապարհը անցնելով 1615.71մ հասնում է լանջի վրա գտնվող թիվ 18 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8517901.0108$, $x=4394107.6490$): Այդտեղից սահմանագիծը կտրուկ փոխելով ուղղությունը հարավ-արևելք թամբի վրայով հատելով գյուղ մտնող ճանապարհը հասնում է լանջի վրայի «Գ» հանգուցային սահմանակետին անցնելով 534.22մ: «Գ» հանգուցային սահմանակետի կոորդինատներն են՝ ($y=8518139.2802$, $x=4393629.5096$):

«Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտի և Արենի գյուղական համայնքի» «Ա-Գ» հատվածի ընդհանուր երկարությունը կազմում է 16696.30մ է:

Արենիի տեղամաս II հատված

«Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտի» և Արենի գյուղական համայնքի հողօգտագործության մեջ գտնվող II հատվածի սահմանային թիվ 1 սահմանակետից, որի կոորդինատներն են՝ ($y=8516053.2982$, $x=4398186.1386$), սահմանագիծը

թեքվելով դեպի հյուսիս-արևմուտք, անցնելով 20.36մ հասնում է թիվ 2 սահմանակետին և կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս և անցնելով 27.03մ հասնում է թիվ 3 սահմանակետին: Անմիջապես նորից փոխելով ուղղությունը արևմուտք թիվ 4-5 սահմանակետերի վրայով, անցնելով 31.54մ հասնում է թիվ 6 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y = 8515997.2161$, $x = 4398208.7208$): Այդտեղից սահմանագիծը կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ-արևելք և հետո հարավ հատելով թիվ 7 սահմանակետը և անցնելով 43.08մ հասնում է թիվ 8 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y = 8516008.2610$, $x = 4398168.9964$): Շարունակվելով և փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ և հետո արևելք թիվ 9-10 սահմանակետերի վրայով, անցնելով 54.69մ հասնում է դաշտային ճանապարհի եզրին գտնվող թիվ 11 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y = 8516053.2982$, $x = 4398186.1386$) և նորից կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս, դաշտային ճանապարհով, անցնելով 27.98մ հասնում է թիվ 1 սահմանակետին:

«Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտի» Արենիի համայնքի տարածքում գտնվող II հատվածի ընդհանուր երկարությունը՝ (1-1) կազմում է 204.68մ:

Արենիի տեղամասի III հատված

«Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտի» և Արենի գյուղական համայնքի հողօգտագործության մեջ գտնվող III հատվածի սահմանային թիվ 1 սահմանակետից, որի կոորդինատներն են՝ ($y = 8516058.2559$, $x = 4398189.5448$), սահմանագիծը թեքվելով հյուսիս-արևելք, անցնելով 41.93մ հասնում է թիվ 2 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y = 8516033.2488$, $x = 4398189.6922$), անմիջապես կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի հյուսիս հատելով թիվ 3 սահմանակետը և անցնելով 34.73մ հասնում է թիվ 4 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y = 8516080.8903$, $x = 4398226.4177$): Այդտեղից սահմանագիծը նորից կտրուկ փոխելով ուղղությունը դեպի արևմուտք հատում է լանջի վրայի թիվ 5 սահմանակետը և անցնելով 35.3մ հասնում է դաշտային ճանապարհի եզրին գտնվող թիվ 6 սահմանակետին, որի կոորդինատներն են՝ ($y = 8516046.7697$, $x = 4398220.1805$): Շարունակվելով և փոխելով ուղղությունը դեպի հարավ, անցնելով 32.72մ, դաշտային ճանապարհով հասնում է թիվ 1 սահմանակետին:

«Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտի» Արենիի համայնքի տարածքում գտնվող III հատվածի ընդհանուր երկարությունը՝ (1-1) կազմում է 144.68մ:

1.6. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի բնական պայմանները

1.6.1. Կլիման

Կլիմայի յուրահատկությունները խիստ կապված են լանդշաֆտային գոտիականությունից:

Կիսաանապատային գոտում կլիման ընդհանուր առմամբ չոր ու խիստ ցամաքային է, չափավոր ցուրտ ձմեռով և շոգ ամառով: Բացարձակ ջերմաստիճանների տատանումները կարող են հասնել մինչև 69 աստիճանի: Սառնամանիքները տևում են ընդամենը 4-5 ամիս՝ նոյեմբերի կեսերից մինչև ապրիլի կեսերը, իսկ երբեմն նույնիսկ ավելի պակաս: Մթնոլորտային տեղումների տարեկան քանակը չի անցնում 400 մմ-ից, այն էլ թափվում է գլխավորապես անձրևների ձևով, ըստ որում առավելագույնը դիտվում է գարնանը (մայիսին՝ 54 մմ): Հորդ անձրևաջրերից առաջացած հոսքերը զառիթափ լանջերից անմիջապես քշում տանում են հողմահարված ապառները, հաճախ առաջացնելով սելավներ ու մերկացնելով մայր ապառների դեռ չհողմահարված նոր շերտեր:

Մթնոլորտային տեղումների քանակը անբավարար է, այդ իսկ պատճառով զարգանում են միայն չոր-տափաստանային լանդշաֆտներ: Լերկ, ժայռոտ զառիթափ լեռնալանջերի և բարձր ջերմաստիճանի պատճառով տեղումների զգալի մասը արագ գոլորշիանում է, մնացածն էլ հեռանում մակերևութային հոսքի միջոցով: Դրան նպաստում են նաև երկրաբանական կառուցվածքը և ապառների ջրամերժ հատկությունը:

Այստեղ երբեմն թափվող ձյունն անմիջապես հալչում է և հաստատուն ձյունածածկույթ չի լինում, միայն որոշ տարիներին գոյանում է ոչ այնքան հաստ ձյունաշերտ, լավագույն դեպքում նստելով 1-2 ամիս:

Չոր տափաստանային լանդշաֆտների կլիման չոր ցամաքային է, չափավոր ցուրտ ձմեռներով և տաք ամառներով, օդի միջին ջերմաստիճանը հունվարին -4.4°C է, օգոստոսին՝ 24.4°C , օրական տատանումները նույնպես մեծ են: Ջերմաստիճանի մեծ տատանումները նպաստում են ապառների ուժգին ֆիզիկական հողմահարմանը, այստեղ մայր ապառները փշրվելով ու մանրանալով, վեր են ածվում ավազի ու խճի: Հողմահարման այդ պրոցեսը բավական երկար է տևում: Հորդ ու կարճատև անձրևների ժամանակ այդ պրոցեսը փոխարինվում է դենտոպցիայով: Տեղումների տարեկան քանակը փոքր ինչ ավելի է (500 մմ), քան կիսաանապատային գոտում, սակայն այստեղ նույնպես զգացվում է ջրի պակաս, քանի որ տեղումներից առաջացած ջրերը շատ արագ հեռանում են տեղանքի մեծ թեքությունների պատճառով, կամ էլ ներծծվում են և բխում աղբյուրների ձևով՝ գոտու սահմաններից դուրս:

Լեռնատափաստանային գոտու համար բնորոշ է բարեխառն ցուրտ լեռնային կլիման, երկարատև ու ցուրտ ձմեռով: Ռելիեֆի փակ գոգավորություններում այն դաժան է՝ հաճախ կրկնվող սառնամանիքային եղանակներով: Ամռանը այստեղ տաք է, համեմատաբար խոնավ, լինում են չոր ժամանակաշրջաններ: Սառնամանիքային օրերի թիվը ընդհանուր առմամբ կազմում է 150-180: Օդի ջերմաստիճանի օրական ամսական ու տարեկան տատանումները, որոնց նշանակությունը մեծ է ժամանակակից ֆիզիկաաշխարհագրական պրոցեսների զարգացման համար, ունեն հետևյալ պատկերը: Մթնոլորտային տեղումների տարեկան քանակը 500-600 մմ է,

որից տարվա տաք ժամանակաշրջանին (ապրիլ-հոկտեմբեր) բաժին է ընկնում 300-350 մմ, իսկ ցուրտ ժամանակաշրջանին (նոյեմբեր-մարտ)՝ 200-250 մմ: Գարնանային անձրևները հորդառատ են և ուղեկցվում են ամպրոպներով: Ձմռանը գոյանում է կայուն ձյունածածկ՝ 50-70 սմ հաստությամբ, որը տևում է մոտ 4 ամիս: Առաջին ձյունը թափվում է հոկտեմբերի երկրորդ կեսին, իսկ ձնհալքը սկսվում է ապրիլին:

1.6.2. Ռելիեֆը և հողերը

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքը գտնվում է Արփա գետի ձախափնյա մասում, որը տարբերվում է աջափնյա ավազանից: Աջափնյա տարածքի համար բնորոշ են ալիքավոր հրաբխային զանգվածներ, որոնցից դեպի հարավ ձգվող լավային լեզվակները հաճախ առաջացնում են նեղ ու երկար սարավանդներ, գառիթափ լանջեր ունեցող առանձին փոքր լեռնաբազուկներով: Ձախափնյա տարածքները ունեն հին ծալքավոր լեռնային կառուցվածքների գառիթափ, խիստ մասնատված, երբեմն սանդուղքաձև լանջերով լեռնաշղթաներ և մանր ու մեծ լեռնաբազուկներ:

Արփայի հովտի կիսաանապատային գոտում գտնվող հատվածը ներկայացնում է անտեցեղենտ կիրճ (մինչև Արենի գյուղը) բավական բարձր գառիթափ լեռկ քարափային լանջերով, կազմված կրաքարերից ու ավազաքարերից, և արկղաձև հովիտ (Արենիի մոտ և Էրտիչից մինչև Ագարակաձոր գյուղը), լավ արտահայտված ողողատով և կուտակումնային ու Էրոզիոն դարավանդներով: Մեծ զարգացում ունեն վտակների ու ժամանակավոր ջրահոսքերի սելավային պրոյուվիալ արտածման կոները:

Կիսաանապատային գոտու համար բնորոշ ջերմաստիճանի օրական մեծ տատանումների հետևանքով մերկացած ապառները ենթարկվում են ինտենսիվ ֆիզիկական հողմահարման՝ փշրվում ու վեր են ածվում խոշոր քարաբեկորների (կրաքարեր ու ավազաքարեր), սալիկա-թերթաձևի խճի (մերգելներ), ավազի (ավազաքարեր) ու կավի: Դրանք գառիթափ լանջերով տեղատարվում են ցած ու կուտակվում ստորոտում՝ արտածման կոների ձևով, իսկ համեմատաբար թույլ թեքություն ունեցող լանջերին՝ հիմնականում պահպանվում են տեղում: Այս է պատճառը, որ կիսաանապատային գոտում գտնվող լեռնալանջերը ոչ միայն մերկ են ու ժայռոտ, այլև ծածկված են քարային թափվածքներով ու ցրոններով (դելյուվիալ ու կոյուվիալ նստվածքներ):

Չոր տափաստանային գոտու ռելիեֆի ընդհանուր գծերի և ժամանակակից պրոցեսների ընդհանրության (չոր լեռկացած ցածրադիր լեռներ, ռելիեֆի մեծ մասնատում, ինտենսիվ դենուդացիա և այլն) ֆոնի վրա նկատելի է մակերևույթային ձևերի ու տիպերի բազմազանություն, որը պայմանավորված է լիթոլոգիական կազմի խայտաբղետությամբ, երկրաբանական կառուցվածքով և տեղանքի մասնատվածությամբ: Սակայն այդ բազմազանության մեջ ակնհայտ երևում է, որ Արփա գետի ձախափնյակը ներկայացված է չոր լեռկացած (= կմախքային) ցածր լեռներով՝ ի տարբերություն աջափնյակին, որտեղ տարածված են լանջային բեղլենդներ և սարավանդներ: Կմախքային լեռները զբաղեցնում են նեղ շերտ, Արփա գետի նկատմամբ 180-340 մ հարաբերական բարձրությամբ: Այն կրաքարերից

կազմված կառուցվածքային էրոզիոն թեք դարավանդ է, վերին պլիոցենից մնացած հարթեցված մակերևույթ 1250-1350 մ բարձրությամբ: Դարավանդը մասնատված է բազմաթիվ, իրար համարյա զուգահեռ ուղղորդ, ժայռոտ լանջեր ունեցող ձորակներով ու հեղեղատներով, որոնք ձգվում են միջօրեականի ուղղությամբ՝ հարավից հյուսիս:

Լեռնատափաստանային գոտու ռելիեֆը և ապառների լիթոլոգիական կազմը ապահովում է անձրևներից և ձնհալքից առաջացած ջրերի հեռացման եղանակները: Վայքի լեռնաշղթայի հարավային մասերում ջրերը անմիջապես հեռանում են, քանի որ լանջերը թեք են ու կազմված թույլ ջրատար ապառներից (կրաքարեր, ավազաքարեր, կավեր): Սրան հակառակը, հյուսիսային և հյուսիս-արևելյան հրաբխային մասերում, որտեղ ջրամերժ ապառները ծածկված են ջրաթափանց հրաբխային ապառներով, ջրերը հեռանում են ստորերկրյա ճանապարհով՝ մեծ մասամբ աղբյուրների միջոցով:

Տարածքի ամենաբարձր գագաթը Հարսնաքարն է՝ 2773մ բարձրությամբ:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի հողաձածկությունն բնորոշ է էրոզիայի բարձր ինտենսիվությունը, հատկապես՝ ցածրադիր կիսաանապատային հողերի գոտում:

Կիսաանապատային դարչնագույն հողերը գտնվում են ցածր լեռնային գոտում, 1000-1400մ բարձրությունների վրա: Աղբատ դարչնագայուն և բաց դարչնագույն հողատեսակները պարունակում են մինչև 0.5% հումուս և հանդիպում են ֆրիգանային բուսածածկությամբ պատված կարբոնացված աղբյուր հարուստ էլովիալ-դելուվիալ նստվածքներ:

Լեռնային շագանակագույն հողերը գտնվում են 1400-ից մինչև 2100մ բարձրության վրա՝ չոր տափաստանային խայտաբղետ խոտածածկությամբ և հացահատիկային բույսերով պատված տարածքների սահմաններում:

Չոր տափաստանային դարչնագույն հողերը բնորոշվում են թույլ քարքարոտ տարրերի առկայությամբ, թեթև մեխանիկական բաղադրիչներով, ամենաբարձր էրոզիայով (մինչև 80%) և ցեմենտավորման բացակայությամբ:

Լեռնային-մարգագետնային հողերը հանդիպում են 2300մ և ավելի բարձրության վրա: Այս հողերը առաջացել են տորֆ գոյացնող հացահատիկային, խայտաբղետ խոտաբույսերի տեսակների ազդեցության արդյունքում:

Հողածածկությունն բնորոշ է էրոզիայի բարձր ինտենսիվությունը, հատկապես՝ ցածրադիր կիսաանապատային հողերի գոտում:

1.6.3. Զրագրությունը

Կիսաանապատային գոտին խիստ աղբատ է գրունտային և մակահոս ջրերով: Միակ գետը այս գոտու համար տարանցիկ Արփան է: Արենի գյուղի մոտ այս գետը ունի 21.3 մ³/վրկ ծախս:

Չոր տափաստանային գոտում Արփան նույնպես գլխավոր գետն է:

Զրաթափանց հրաբխային ապառներով ծածկված լեռնաթափաստանային գոտու մասերում ավելի շատ են համեմատաբար կայուն հոսք ունեցող գետակները, քան հեղեղատները: Սակայն, այս գոտու արևմտյան հատվածներում (որոնք, այդ թվում,

ընկնում են «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքի մեջ) ժամանակավոր ջրահոսքերի միջոցով կատարվող էրոզիան գերակշռում է գետային էրոզիային:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտում գտնվող ամենակարևոր վտակները Գնիշիկն ու Գռավն են: Գնիշիկը սկիզբ է առնում Վայոդ Ձորի լեռնաշղթայի հյուսիսային լանջերից՝ 2460 մ բարձրությունից և Արենի գյուղից 2.5 կմ դեպի հյուսիս-արևելք միախառնվում է Արփա գետի հետ: Գնիշիկ գետի երկարությունը 24.8 կմ է, ջրհավաք ավազանը՝ 83.5 կմ²: Գետահովիտը V-ձև է և խոր՝ 50-80 մ: Մնուցումը հիմնականում ձնաանձրևային է (74%), վարարումը տեղի ունենում զարնանը: Տարեկան միջին ծախսը 0.2 մ³/վրկ է: Սելավաբեր է, ջուրը օգտագործվում է ոռոգման նպատակով:

Գռավ գետը սկիզբ է առնում Վայոց Ձորի լեռնաշղթայից և Ագարակաձոր գյուղի հյուսիսային մասում ձախից միախառնվում է Արփայի հետ: Երկարությունը 14 կմ է:

1.6.4. Էկոհամակարգերը և բուսական աշխարհը

Էկոհամակարգերը

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի բուսականությունը շատ փոփոխական է: Կան անտառների մնացորդներ, շիբլյակի համակեցություններ, տափաստաններ, մարգագետին-տափաստաններ, ենթալպյան մարգագետիններ, ենթալպյան բարձրախոտեր, ալպյան մարգագետինների փոքր տարածքներ, խոնավ տարածքների բուսականություն (գետերի երկայնքով, աղբյուրների մոտ, փոքր լճեր) և քարասեր համակեցություններ: Այս բոլոր համակեցությունները ներառում են բազմաթիվ հազվագյուտ, վտանգված և էնդեմիկ բուսատեսակներ: Քարասեր բուսականությունը պետք է հատուկ նշել, քանի որ այդ համակեցություններում հանդիպում են բազմաթիվ նման տեսակներ՝ սրճիկոնդ գեղատես (Hypericum formosissimum), վարդակուկ ոսկեզոց (Rosularia chrysantha), գլխակտուց Կիրպիչնիկովի (Cephalorrhynchus kirpicznikovii), զանգակ Մինստերի (Campanula minsteriana) և շատ այլ տեսակներ:

Բուսականության գոտիները Վայոց ձորում

Բուսականության գոտիներ	Տարածման սահմանները՝ ըստ բարձրության (մ)	Տարածք	
		կմ ²	Վայոց ձորի ընդհանուր տարածքի %
Կիսաանապատային	մինչև 1200-1400	67.50	2.92
Լեռնային-տափաստանային	1200-2300	1,327.60	57.60
Լեռնային-անտառային	1500-2400	85.23	3.68

Ենթալայան և ալպյան	2300 և ավելի	827.50	35.80
Ընդհանուր		2,307.83	100.00

Օշինդրային կիսաանապատը տարածված է 900-1400մ բարձրության վրա և զբաղեցնում է Վայոց ձորի բազմաթիվ դելուվիալ նախալեռները: *Artemisia fragrans* բույսի ծածկը ընդհատվող է և հատուկ չափազանց կարբոնացված չաղակալված գորշ հողերին: Չնայած չոր պայմաններին, այս բուսականությունը բնորոշվում է հարուստ տեսակների միացությամբ (*Caparis spinosa*, *Helichrysum rubicundum*, *Stipa lessingiana*, *Atraphaxis spinosa* ևն):

Տափաստանային գոտին Վայոց ձորին ամենաբնորոշ բուսականության տեսակն է: Այն զբաղեցնում է զգալի տարածություն՝ ներառելով միջին գոտին (1200-2200 մ) և երբեմն հասնում է ծովի մակերևույթից 2600 մ և ավելի բարձրությունների: Այս բուսականությանը հատուկ է ձևավորումների և խմբերի բազմազանությունը: Անկանոն ռելիեֆ ունեցող տարածքներում կան երկրորդական տափաստաններ՝ գոյացած նախկին կաղնու անտառների և բաց գիհու նոսրանտառների (1500-1700 մ) գոտիներում:

Վայոց ձորում տարբերում են լեռնա-տափաստանային բուսականության մի քանի տեսակ. տրագականտներ, փետրախոտեր, չորասեր խայտաբղետ խոտեր և տափաստանային մարգագետիններ: Տրագականտները աճում են 1500-2000 մ բարձրությունների վրա Վարդենիսի և Վայոց ձորի լեռնաշղթաների լանջերի վրա: 1700-1800 մ բարձրությունները չոր տափաստանային են, մինչդեռ փետրախոտային տափաստանները հասնում են 2400 մ-ի և առանձին կտորների տեսքով նաև հանդիպում են ռելիեֆի համեմատաբար հարթ մասերում: Այստեղ գերիշխում են փետրախոտերը (*Stipa tirsia*, *S. capillata*), *Thymus kotschyanus*, *Tanacetum chiliophyllum* և շատ այլ բուսատեսակներ:

Միջին լեռնային գոտուց (2300-2800 մ) վեր տեղակայված է մարգագետնային-տափաստանային գոտին, որտեղ հանդիպում է տափաստանային խոտային բուսականություն՝ ենթալպյան մարգագետնային բույսերի համակցությամբ (*Trifolium ambiguum*, *T. trichocephalum*, *Centaurea* spp. և այլն):

Անտառային բուսականություն: Վայոց ձորում անտառապատ տարածքները քիչ են, թեև դենդրոֆլորայի կենսատեսակները՝ բազմազան: Մարզում հայտնաբերվել է ծառերի և թփերի 155 տեսակ: 13 դաս և 9 ընտանիք ներկայացնող դենդրոֆլորայի 28 տեսակները հազվագյուտ և վտանգված են: Այստեղ կան 18 դասի և 7 ընտանիքի

պատկանող վայրի մրգատու ծառերի 65 տեսակ: Դրանցից ամենա արժեքավոր ու հեռանկարային տեսակներն են հանդիսանում *Amygdalus fenzliana*, *Crataegus spp*, *Elaeagnus orientalis*, *Malus orientalis*, *Pyrus spp.*, *Sorbus spp.* և այլ տեսակներ: Մի քանի տեսակներ (*Prunus mahaleb*, *Sorbus aucuparia*) հանդիսանում են մրգային կուլտուրաների նախնիներ: Որոշ տեսակի մրգերը (*Juglans regia*, *Ziziphus jujuba*, *Elaeagnus orientalis* և այլ) բարձրորակ են, իսկ մյուսները կարող են օգտագործվել որպես հումք պահածոյագործության ոլորտում:

Անտառային բուսականության վերապրուկները ներկայացված են չոր նոսրանտառներով և կաղնու անտառներով:

- Լայնատերև ծառերի նոսրանտառներ: Լայնատերև ծառերի նոսրանտառների վերին սահմանը հասնում է մինչև 1800-2000 մ, թեև դրանք հիմնականում տարածված են միջին լեռնային գոտում (1200-1500 մ): Լայնատերև ծառերի նոսրանտառներում գերակայում են հետևյալ տեսակները. *Amygdalus fenzliana*, *Celtis glabrata*, *Acer ibericum*, *Pistacia mutica*, *Pyrus salicifolia*, և այլն: Թփերից են՝ *Rhamnus pallasii*, *Cerasus incana*, *Spiraea hypericifolia*, *Jasminum fruticans*, *Lonicera iberica* և այլն:
- Բաց գլիու նոսրանտառներ: Էկոլոգիական տեսանկյունից դրանք ամուր կապ ունեն լայնատերև ծառերի նոսրանտառների հետ և հիմնականում ներկայանում են որպես *Juniperus polycarpus*-ի գերակայությամբ նոսրանտառներ, որոնք տարածված են չոր էրոզացված լանջերի վրա: Դրանց բազմաթիվ վերապրուկները գտնվում են չորասեր խոտային – թփուտային սուկցեսիայի տարբեր փուլերում: Նման բաց գլիու նոսրանտառները տարածված են Մարտիրոս և Չայկենդ գյուղերից դեպի հարավ որտեղ տրագականտային տափաստաններում աճում են կենու և լայնատերև թփերի առանձյակներ:
- Կաղնու անտառները տարածված են Արփա և Եղեգիս գետերի ավազանների վերին հատվածներում՝ 1850-2350 մ բարձրությունների վրա որպես հացահատիկային-խայտաբղետ խոտային անտառներ: Այս անտառները առանձնանում են ցածր արտադրողականությամբ: Այստեղ հանդիպում են *Fraxinus excelsior*, *Pyrus syriaca*, *Sorbus aucuparia*, *Sorbus spp.*, *Crataegus spp.*: Կաղնու սերմի վերարտադրությունը բացակայում է:

Ալպյան բուսականություն

Ի տարբերություն Հայաստանի հյուսիսային մարզերի՝ Վայոց ձորում ալպյան գոտին տեղակայված է 2800-2900 մ-ից մինչև 3500 մ բարձրությունների վրա: Վեգետացիոն շրջանը կարճ է: Ալպյան գոտու բուսականության ամենաբնորոշ տիպը կարպետն է, որը հիմնականում տարածված է մարզի հյուսիսային և հյուսիս-արևմտյան մասերում: Կարպետներում գերիշխում են վարդաձև տերևներով գաճաճ երկշաքիլավոր

խոտաբույսերը: Հացահատիկային մշակաբույսերը կազմում են ֆիտոցենոզի ավելի փոքր մաս: Վերին ալպյան կարպետները ավելի աղքատ են և գլխավորապես տարանջատված: Հողի ներքին շերտը բարակ է, հաճախ՝ լեռնային և խոնավ: Վայոց ձորի ալպյան կարպետների էփիֆիկատորներն են՝ *Veronica orientalis*, *Taraxacum stevenii*, *Campanula tridentata*, *Carum caucasicum*, *Artemisia splendens* և *Festuca woronowii*:

Ֆրիգանային կամ լեռնային-չորասեր բուսականություն: Այն Հայաստանի ամենաչորասեր (քսերոֆիլ) բուսականությունն է, որը լայնորեն տարածված է Վայոց ձորի կիսաանապատային գոտու (900-1500 մ) չոր քարքարոտ և ժայռոտ լանջերի վրա:

Ֆրիգանային բուսականությունը կապված է չոր նոսրանտառների բուսականության, լեռնային տափաստանի և երբեմն՝ լեռնային անտառների տարածքների հետ: Որքան ավելի չոր և ավելի բարեխառն է կլիման և ուժգին է հողի էրոզիան, այնքան ավելի ֆրիգանային է լանդշաֆտի բուսականությունը: Տարբերում են երեք տիպի ֆրիգանային բուսականություն. ֆրիգանա, տրագականտներ և տոմիլլարներ:

Ֆրիգանայի կտորները հանդիպում են Արենի և Գետափ գյուղերի մոտակայքում (Եղեգնաձորի շրջանում) 900-1200մ բարձրության վրա: Ամենաբնորոշ տեսակները փոքրատերև թփերն են և գաճաճ կամ բարձաճ թփերը, որոնք աճում են չոր քարքարոտ և կմաղքային լանջերի վրա: Ֆրիգանա, փոքրատերև և գաճաճավոր տեսակների մեջ գերիշխում են հետևյալ բույսերը. *Rhanmus pallasii*, *Ephedra procera*, *Cerasus incana*, *Lonicera iberica*, *Cotoneaster* spp. և այլն, ինչպես նաև որոշ փոքր ծառեր և թփեր, ինչպիսիք են՝ *Amygdalus fenzliana*, *Pyrus salicifolia*, *Juniperus polycarpus*, *Celtis glabrata*, *Pistacia mutica*: Բազմաթիվ խոտատեսակները (*Anisantha tectorum*, *Helichrysum rubicundum* և այլն) կազմում են նոսր ծածկույթ:

Տոմիլլարները տարածված են քարքարոտ տեղամասերում՝ Արենի, Գետափ և Վերնաշեն գյուղերի մոտակայքերում: Իսկական թփերը այստեղ ամբողջությամբ բացակայում են, մնացել են միայն առանձին տոմիլլարների կտորներ: Տոմիլլարները պարունակում են տարբեր ցեղերի (*Thymus*, *Zizipfora*, *Senecio*, *Helichrysum*, *Artemesia*, *Hieracium*, *Arhillea* և այլն) չորասեր բույսերի համակեցություններ:

Տրագականտային թփերը իրենցից ներկայացնում են ֆրիգանային բուսականության հատուկ մի ձև՝ ներկայացված *Astragalus* spp., *Acantholimon* spp., *Onobrychis cornuta* և այլ փշավոր տեսակների համակեցություններով, որոնք աճում են չոր քարքարոտ և ժայռոտ լանջերի վրա:

Բուսական աշխարհը

Ըստ գույքագրման տվյալների, «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում հանդիպում են սնկերի թագավորությանը պատկանող 15 տեսակներ և բույսերի թագավորությանը պատկանող 885 տեսակներ (Աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ֆլորայի խոշոր կարգաբանական միավորները

Խոշոր կարգաբանական միավորները		Ընտանիքների քանակը	Ցեղերի քանակը	Տեսակների քանակը
Թագավորություն	Բաժին			
Սնկեր	Իսկական սնկեր	8	13	15
Բույսեր	Մամռանմաններ	3	3	3
	Չիաձետանմաններ	1	1	3
	Պտերանմաններ	3	4	5
	Մերկասերմեր	2	2	4
	Ծածկասերմեր	80	381	870
Բույսեր՝ ընդամենը		89	391	885
Սնկեր և բույսեր՝ ընդամենը		97	404	900

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքի ֆլորայի ընտանիքների դասավորվածությունը, իր ընդհանուր գծերով, բնորոշ է հնագույն միջերկրածովյան ֆլորաներին, որտեղ բարձր դիրք են գրավում Բարդաձողկավորների և Հացազգիների ընտանիքները, որոնց բազմաձևությունը հիմնականում պայմանավորված է առաջավորասիական տարածում ունեցող տեսակներով: Բարդաձողկավորների, Հացազգիների, Լոբազգիների և Շրթնաձողկավորների տեսակային մեծ բազմազանությունն ընդհանուր առմամբ համապատասխանում է Հայաստանի ֆլորայի խոշոր ընտանիքների տեսակների քանակի տոկոսին: Հայաստանի ֆլորայի հետ համեմատած բավականին փոքր է Բոշխազգիների տեսակների քանակությունը, որը պայմանավորված է պահպանվող լանդշաֆտի չորային պայմաններով: Որոշ ընտանիքներ, ինչպես օրինակ՝ Թելուկազգիները (Chenopodiaceae), բավական համեստ են ներկայացված ընտանիքների սպեկտրում: Տարածքի բնակլիմայական պայմանները հուշում են, որ այդպիսի ընտանիքների տեսակային բազմազանությունը պետք է ավելի բարձր լիներ: Հավանաբար դա պայմանավորված է տարածքի անբավարար ուսումնասիրվածությամբ:

Ուսումնասիրվող տարածքի բնակլիմայական պայմանների համար լիովին համարժեք է Գազ ցեղի (Astragalus) տեսակների բազմազանությունը՝ 33: Տարածքին համարժեք են նաև հետևյալ տեսակներով համեմատաբար մեծաքանակ, ցեղերը՝ սոխ (Allium), խլածաղիկ (Scrophularia), տերեփուկ (Centaurea), մակարդախոտ (Galium), եղեսպակ (Salvia), ծվծվուկ (Silene), փետրախոտ (Stipa), կորնգան (Onobrychis) և այլն: Որոշ ցեղերի տեսակների քանակը զգալիորեն քիչ է, օրինակ՝ մանուշակ (Viola), մատնունի (Potentilla) ցեղերից միայն մեկական տեսակ է հայտնի պահպանվող լանդշաֆտի տարածքից, որը քիչ հավանական է՝ հաշվի առնելով այս տեսակների համեմատաբար մեծ բազմազանությունը Հայաստանում: Հավանաբար դա նույնպես պայմանավորված է տարածքի անբավարար ուսումնասիրվածությամբ:

Կենսաձևերից պահպանվող լանդշաֆտում են բազմամյա խոտաբույսերը (536), միամյա և երկամյա խոտաբույսերը (239): Թփերը և թփիկները (37), կիսաթփերը և

կիսաթփիկները (35), ծառերը (27) և լիանաները (3) շատ ավելի քիչ են: Ծառերը և լիանաները հիմնականում հանդիպում են ստորին և միջին լեռնային գոտիների գետամերձ անտառներում և նոսրանտառներում: Թփերը և թփիկները հիմնականում հարմարված են միջին լեռնային գոտու նոսրանտառային և տափաստանային համակեցություններում: Կիսաթփերն ու կիսաթփիկները հանդիպում են բոլոր լեռնային գոտիներում, սակայն առավելապես տարածված են տափաստանային համակեցություններում: Բազմամյա խոտաբույսերը հանդիպում են բոլոր լեռնային գոտիներում՝ առավելապես միջին և վերին գոտիներում: Երկամյաններն ու միամյաններն առավելապես հանդիպում են ստորին և միջին գոտիների կիսաանապատային և չոր տափաստանային համակեցություններում:

Ինչ վերաբերվում է Սնկերի թագավորության ներկայացուցիչներին, ապա «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում հայտնաբերված բազիդիոմիցետների (Basidiomycota) դասին պատկանող սնկերի տեսակների մի մասի պտղամարմինները աճում են կոճղերի, ծառաբների, փտած փայտի վրա (օրինակ՝ Ականջասունկ սովորական *Pleurotus ostreatus*), մեծ մասը աճում են հողի (օրինակ՝ Շամպինյոն սովորական *Agaricus campestris*), մյուսները՝ հումուսի, խաշամի (օրինակ՝ Կոճղասունկ մարգագետնային *Marasmius oreades*) կամ կենդանիների աղբի վրա (օրինակ՝ Գոմաղբասունկ վաղանցիկ *Coprinus efemerus*): Գաստերոմիցետների (Gasteromicetes) դասի ներկայացուցիչների պտղամարմինները հիմնականում հանդիպում են հողի վրա: Սնկերի մեծ մասը հանդիպում են մարգագետիններում, մի մասը՝ տարբեր տիպի անտառներում կամ դրանց եզրերին ու բացատներում (օրինակ՝ Ձմեռային կոճղասունկ *Flammulina velutipes*), փոքր մասը հանդիպում է տափաստաններում կամ այլ չորային վայրերում (օրինակ՝ Վառողասունկ սևացող *Bovista nigrescens*):

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում հայտնի տեսակներից 55-ը (ֆլորայի մոտ 6.1%-ը) գրանցված են 2010 թ. ՀՀ Բույսերի Կարմիր գրքում, որոնք բաժանվում են հետևյալ կատեգորիաների՝

Կրիտիկական վիճակում գտնվող (CR)՝ 11 տեսակ: Դրանք են՝ Սոխ անհարթացողուն *Allium scabriscapum*, Սոխ թալիշյան *Allium talyschense*, Տերեփուկ Թամանյանի *Rhaponticoides tamanianae*, Ստեպտորամֆուս Չերեպանովի *Steptorhamphus czerepanovii*, Սոնալրջուն սրապտուղ *Sameraria cardiocarpa*, Սոնալրջուն լրջունատերև *Sameraria glastifolia*, Բոշխ կիլիկիական *Carex cilicica*, Գազ Ախունդովի *Astragalus achundovii*, Սզնի Շովիցի *Crataegus szovitsii*, Ստելերոպսիս Մաղաքյանի *Stelleropsis magakjanii* և Խթանաբույս երկարածաղիկ *Centranthus longiflorus*:

Անհետացող (EN)՝ 35 տեսակ: Դրանք են՝ Սոխ Վորոնովի *Allium woronowii*, Կապնդեղ նրբաճյուղ *Seseli leptocladum*, Տերեփուկ արփայի *Centaurea arpensis*, Ոզնագլխիկ բազմատուն *Echinops polygamus*, Ճուռակախոտ փրչոտ *Hieracium pannosum*, Կղմուխ անցողուն *Inula acaulis*, Կաթնուկ Թախտաջյանի *Lactuca takhtadzhianii*, Տոմանթեա դարեղեզիսի *Tomanthea daralaghezica*, Երուկաստրում Թախտաջյանի *Erucastrum takhtajanii*, Երեքօրնիկ պարսկական *Hesperis persica*, Վահանակերպ տափակապատիճակ *Peltariopsis planisiliqua*, Զանգակ Մինաստերի *Campanula minsteriana*, Մեխակ Լիբանանի *Dianthus libanotis*, Ծվծվուկ Մեյերի *Silene meyeri*, Շնդեղ Նինայի *Colchicum ninae*, Վարդակուկ ոսկեգոծ *Rosularia*

chrysantha, Գազ կորաեղջուրավոր *Astragalus camptoceras*, Գազ չոված *Astragalus divaricatus*, Գազ դարաբաղի *Astragalus karabaghensis*, Գազ կարակուշի *Astragalus karakuschensis*, Գազ արծվասարի *Astragalus montis-aquilae*, Կուրկուրան հիասքանչ *Hedysarum elegans*, Կորնգան Թախտաջանի *Onobrychis takhtajanii*, Գառնաովույտ Կարյագինի *Oxytropis karjagini*, Հացհամեմ աստղաձև *Trigonella astroides*, Հակինթ ատրպատականյան *Hyacintella atropatana*, Սրոհունդ գեղատես *Hypericum formosissimum*, Հիրիկ ատրպատականյան *Iris atropatana*, Հիրիկ գայլականջ *Iris lycotis*, Սագասոխուկ դեղին *Gagea lutea*, Մոլոշիկ Ժերարի *Malvella sherardiana*, Կուժկոտրուկ բրդածաղկաբաժակային *Adonis eriocalycina*, Տանձենի խառնված *Pyrus complexa*, Կտավախոտ մեղրու *Linaria megrica* և Կարմրան ութառէջ *Tamarix octandra*:

Խոցելի (VU)՝ 9 տեսակ: Դրանք են՝ Նարդես Շովիցի *Ferula szowitsiana*, Շարդինիա խոշորապտուղ *Chardinia macrocarpa*, Տերեփան միջանկյալ *Crupina intermedia*, Զանգակ ազգակից *Campanula propinqua*, Ոգնաթուփ մեխակի *Acantholimon caryophyllaceum*, Ցորեն արարատյան *Triticum araraticum*, Քնձմնձուկ իզոպիրոնման *Thalictrum isopyroides*, Ալոճ պոնտական *Crataegus pontica* և Խենոբին գերեյական *Chaenorhinum gerenze*:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում հանդիպում են 46 տեսակի էնդեմներ, որոնք տարբերակվում են հետևյալ խմբերի.

1. Հայաստանի էնդեմներ՝ 16 տեսակ, որոնցից Տերեփուկ արփայի *Centaurea arpensis*, Տերեփուկ թամանյանի *Centaurea tamanianae*, Կորնգան Թախտաջանի *Onobrychis takhtajanii* և այլ տեսակները հայտնի են միայն սույն տարածքից: Սրանք հիմնականում աճում են Արենիի, Խաչիկի, Ագարակաձորի շրջակայքերում:
2. Հարավային Անդրկովկասի էնդեմներ՝ 20, որոնցից հիշատակման են արժանի Գազ Ախունդովի *Astragalus achundovii*, Ստելերոպսիս Մադաքյանի *Stelleropsis magakjanii*, Սրոհունդ գեղատես *Hypericum formosissimum* և այլ տեսակները: Վերջիններս հանդիպում են Արենի գյուղի, Գնիշիկի, Խնձորուտի շրջակայքերում:
3. Անդրկովկասի էնդեմներից հայտնի են 6 տեսակ՝ Սոխ թալիշյան *Allium talyschense*, Տուղտավարդ Սոսնովսկու *Alcea sosnovskyi*, Գազ դարաբաղի *Astragalus karabaghensis* և այլն՝ Խաչիկի և Գնիշիկի շրջակայքերում:
4. Կովկասի էնդեմներից հայտնի են 4 տեսակ՝ Տիվարսակ աջարական *Helictotrichon adjaricum*, Տանձենի Թախտաջանի *Pyrus takhtadzhianii*, Կովացորեն կանաչահասկ *Melampyrum chlorostachyum* և Ալոճ կովկասյան *Crataegus caucasica*՝ Խաչիկի և Գնիշիկի շրջակայքերում:

Պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում հանդիպող 69 տեսակներ գիտության համար առաջին անգամ նկարագրվել են Հայաստանի տարածքից հայտնաբերված նմուշների հիման վրա (Մեխակ ալեհեր *Dianthus canescens*, Խլածաղիկ ոսկեծաղկային *Schrophularia chrysantha*, Գազ ոսկեգոծ *Astragalus aureus* և այլն): 2 բուսատեսակներ (Ստելերոպսիս Մադաքյանի *Stelleropsis magakjanii*, Գազ ֆեոդորովի *Astragalus fedorovii*) նկարագրված են «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքից կատարված հավաքների հիման վրա, իսկ մի քանի այլ տեսակներ նկարագրված են Վայոց Ձորի այլ տարածքներից:

3 տեսակ (Ալոճ Շովիցի *Crataegus szovitsii*, Կուրկուրան հիասքանչ *Hedysarum elegans*, Փսիխրոգեթոն դարադաղյան *Psychrogeton nigromontanus*) Հայաստանում հավաքված են միայն այս տարածքից:

Պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում լայն տարածում ունեն ուտելի, համեմունքային, մեղրատու, դեղատու, կերային, տեխնիկական և գեղազարդային նշանակության տեսակները, որոնցից շատերը հանդիսանում են մշակովի բույսերի վայրի ցեղակիցներ:

Մսկերից ուտելի են Շամպինյոն սովորականը *Agaricus campestris*, Կաթնասունկ նրբահամը *Lactarius deliciosus*, Անձրևասունկ իսկականը *Lycoperdon perlatum*, Գոմաղբասունկ վաղանցիկը *Coprinus efemerus* և այլն: Ուտելի և համեմունքային բուսատեսակներին պատկանում են Խնկածաղիկ սովորականը *Origanum vulgare*, Ուրց Կոչիին *Thymus kotschyanus*, Ծնեփակ պարսկականը *Asparagus persicus* և այլն, հատիկա-ընդեղայիններից են Ցորեն արարատյանը *Triticum araraticum*, Ոսպ արևելյանը *Lens orientalis* և այլն, պտղա-հատապտղայիններն են պատկանումն Ունաբ սովորականը *Ziziphus jujuba*, Տանձենի Ֆեդորովին *Pyrus fedorovii* և այլն:

Տարածքում բավական հարուստ ներկայացված են արժեքավոր մեղրատու (Տանձենի ուռենատերև *Pyrus salicifolia*, Ալոճ Մեյերի *Crataegus meyeri* և այլն) և դեղատու (Ջրկոտեմ դեղատու *Nasturtium officinale*, Լվախոտ դիզենտերիայի *Pulicaria dysenterica* և այլն) բուսատեսակները: Բավական հարուստ են ներկայացված նաև գեղազարդային (Բոցաթելուկ հայկական *Aethionema armenum*, Արաբախոտ կովկասյան *Arabis caucasica* և այլն), կերային (Աովույտ երկնագույն *Medicago coerulea*, Վիկ կապադոկյան *Vicia cappadocica* և այլն) և տեխնիկական (Բեկտենի սովորական *Frangula alnus*, Տորոն ներկատու *Rubia tinctorum* և այլն) բույսերը, որոնցից վերջիններս իրենց բնույթով հանդես են գալիս որպես ներկատուներ, թելատուներ, եթերայուղատուներ, խեժատուներ և այլն:

Արենի և Խաչիկ գյուղերի միջև ժայռերի վրա աճում է սրճիունդ գեղատես (Hypericum formosissimum) (EN) տեսակը՝ վառ դեղին ծաղիկներով շատ գեղազարդային փոքր բազմամյա բույս: Տեսակը Հայկական Բարձրավանդակի էնդեմ է, հանդիպում է միայն Հարավային Անդրկովկասում և Հյուսիս-Արևյան Անատոլիայում: Այստեղ է հանդիպում նաև ծվծվուկ Մանիսաջյանի (*Silene manissajani*) տեսակը՝ փոքր դեղնավուն ծաղիկներով կաշուն բազմամյա խոտաբույս: Բացի Հարավային Անդրկովկասից այն աճում է նաև Հյուսիսային Անատոլիայում:

Մոզրով և Գնիշիկ գյուղերի մոտ ժայռերի վրա կարելի է հանդիպել ծվծվուկ Մեյերի (*Silene meyeri*) (EN) տեսակը՝ շատ գեղեցիկ փոքր բազմամյա բույս է վարդագույն ծաղիկներով " մահացած տեր"ների կուտակված մնացորդներով ծածկված ցողունի հիմքով: Բացի «Գնիշիկ» արգելավայրից այն աճում է «Խոսրով» արգելոցում և «Արևիկ» ԱՊ-ում:

Մեխակ Լիբանանի (*Dianthus libanotis*)(EN) տեսակը մեխակի ամենագեղեցիկ տեսակներից է: Այն ունի փշոտ տերևներ և կարմիր կետերով ծածկված խոշոր սպիտակ բուրավետ ծաղիկներ: Տեսակը հայտնի է Հայաստանում միայն շատ սակավաթիվ փոքր պոպուլյացիաներից Երևանի և Դարեղեզիսի ֆլորիստիկական շրջանների ցածր լեռնային չոր տարածքներից: Կովկասում այն աճում է միայն Հարավային Անդրկովկասում, Հայաստանում գտնվում է դրա տարածման (Հարավ-Արևմտյան Ասիա) հյուսիսային սահմանը:

Արենի գյուղի մոտ կրաքարային լանջերին աճում է սապնարմատ Թախտաջյանի (*Gypsophila takhtadzhani*) տեսակը՝ բազմամյա բույս է նեղ գծային տերևներով և փոքր

վարդագույն ծաղիկներով. Հայաստանի Դարեղեգիսի ֆլորիստիկական շրջանի տեղային էնդեմ տեսակ է:

Գազ Կարակուշի (*Astragalus karakuschensis*) (EN) տեսակը Հարավային Անդրկովկասի էնդեմ է. այն Հայաստանում աճում է միայն «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում և Հայաստանի Երևանի ֆլորիստիկական շրջանում՝ մեկ այլ շատ փոքր պոպուլյացիայի տեսքով: Այս շատ առանձնահատուկ տեսակը հանդիպում է միջին և բարձր լեռնային գոտում՝ կրաքարային լանջերին: Այն ունի հողի տակ գտնվող ընձյուղներ և 5-10 սմ բարձրության բույսերը հաված են սուբստրատին՝ առաջացնելով շատ գեղեցիկ խիտ գորգ: Տեսակի բաժակը փքված է և ծածկված կարմիր ջղերով:

Ստելերոպսիս Մադաքյանի (*Stelleropsis magakjanii*) (CR) տեսակը Հարավային Անդրկովկասի էնդեմ է. այն Հայաստանում աճում է միայն մեկ փոքր պոպուլյացիայում «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում Գնիշիկ և Խաչիկ գյուղերի միջև ընկած հատվածում: Այս գաճաճ կիսաթուփն ունի ուղիղ ճյուղեր, էլիպսաձև տերևներ և գլխիկավոր ծաղկաբույլեր՝ փոքր դեղին ծաղիկներով:

Մեխակ անատոլյան (*Dianthus anatolicus*) տեսակը Կովկասում հանդիպում է միայն «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում: Փոքր սպիտակավուն ծաղիկներով այս նրբագեղ մեխակն աճում է ծովի մակարդակից 1900-2100 մ բարձրությունների վրա քարքարոտ և խոտածածկ լանջերին: Տեսակի տարածման հիմնական վայրը Անատոլիան է:

Սզնի Շովիցի (*Crataegus szovitsii*) (CR) տեսակն աճում է Հայաստանում միայն Եղեգնաձոր քաղաքի մոտակայքում: Այս թուփն ունի ամբողջական տերևներ՝ 3-5 բլթերով, թավոտ սպիտակ ծաղիկներով և կարմրավուն կլոր պտուղներով՝ 3-4 կորիզներով:

Խթանաբույս երկարածաղիկ (*Centranthus longiflorus*) (CR) տեսակը շատ գեղեցիկ բազմամյա բույս է մինչև 1 մ բարձրության, երկար հավաքված ծաղկաբույլում մանուշակագույն-կարմիր մեծ ծաղիկներով: Այն աճում է միջին լեռնային գոտու քարքարոտ լանջերին: Վերջին անգամ բույսը Հայաստանում հավաքվել է 1940-ականներին: Տեսակը հանդիպում է Նախիջևանի հարակից տարածքներում և ակնկալվում է, որ նորից կգտնվի «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում:

Ցորեն արարատյանը (*Triticum araraticum*) (VU) վայրի ցորեն է լայն հասկով, որը հեշտորեն բաժանվում է մասերի: Այն Հայաստանում աճում է երեք ոչ մեծ պոպուլյացիաներում: Դրանցից մեկը պահպանվում է «Էրեբունի» արգելոցի տարածքում, մյուսն աճում է «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում:

Շատ գեղազարդային կտավատ խտածաղիկ (*Linum densiflorum*) տեսակի հայկական պոպուլյացիաներից մեկը մասամբ գտնվում է «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում: Այն ունի խոշոր վարդագույն ծաղիկներ՝ խիտ ծաղկաբույլերում: Տեսակը տարածված է Հարավային Անդրկովկասում, Թալիշում, Արևելյան Անատոլիայում և Հյուսիս-Արևմտյան Իրանում:

Կապնդեղ նրբաճյուղ (*Seseli leptocladum*) (EN) տեսակը Հայաստանի էնդեմ է, որը հանդիպում է միայն «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում՝ քարքարոտ և

ժայռոտ լանջերին, միջին լեռնային գոտում: Այս 50-100 սմ բարձրության բազմամյա բույսը ունի արմատամերձ տերևներ գծային ծայրային մասերով, 2-4 շատ անհավասար հովանոցի ճառագայթներ և երկարավուն պտուղներ՝ 5 արտահայտված կողերով:

Վարդակուկ աիզոոն (*Rosularia aizoon*) տեսակը շատ գեղազարդային սուկուլենտ է, որի տերևների վարդակները պահպանվում են ծաղկումից հետո: Ծաղիկները վառ դեղին են: Տեսակը շատ հազվագյուտ է Հայաստանում (միայն «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտ), նաև տարածված է Անատոլիայում:

Հիրիկ ատրպատականյան (*Iris atropatana*) (EN) տեսակը Հայկական Բարձրավանդակի էնդեմ է, աճում է Հայաստանում Դարեղեգիսի ֆլորիստիկական շրջանում: Դրա պոպուլյացիայի մի մասը գտնվում է «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում: Այս հիրիկի բարձրություն 5-10 սմ է, այն ունի փքված արմատներ և մեծ դեղին ծաղիկներ:

1.6.5. Կենդանական աշխարհը

Հայաստանն այն սակավաթիվ երկրներից է, որտեղ 1 կմ² վրա հանդիպում են կենդանիների ավելի քան 100 տեսակներ, որոնք մշտապես ենթարկվում են մարդածին ազդեցության: Վտանգի ենթարկվող էկոհամակարգերի թվին են պատկանում կիսաանապատները, լեռնատափաստանները ու լեռնային մարգագետինները: Դրանց պահպանությունը և զարգացման ապահովումը «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կարևորագույն նպատակներից մեկն է: Նշված տարածքը հարուստ է կենդանիների հազվադեպ, անհետացման վտանգի տակ գտնվող և էնդեմիկ տեսակներով: Բացի դրանից, պահպանվող լանդշաֆտը աչքի է ընկնում արտագոնալ միջավայրերի (քարանձավներ, չինգիլներ և այլն) մեծ բազմազանությամբ, որոնցից յուրաքանչյուրը տարբերվում է յուրահատուկ, նեղ կենսամիջավայրի հարմարված ֆաունայով: Բացի դրանից, այս պահպանվող տարածքը հանդիսանում է կարևոր միջանցք խոշոր և ակտիվ տեղաշարժվող կենդանիների համար, ինչպիսիք են ընձառյուծը, բեզուարյան այծը, հայկական մուֆլոնը, գորշ արջը, եվրոպական լուսանը և այլն:

Ըստ նախնական գույքագրման՝ «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում հանդիպում են անողնաշար կենդանիներին պատկանող 142 տեսակներ և ողնաշարավոր կենդանիներին պատկանող 241 տեսակներ: Տարածքի կենդանական աշխարհի կարգաբանական խմբերը ներկայացված են Աղյուսակ 2-ում:

Աղյուսակ 2. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ֆաունայի խոշոր կարգաբանական միավորները

Խոշոր կարգաբանական միավորները		Ընտանիքների քանակը	Ցեղերի քանակը	Տեսակների քանակը
Թագավորություն	Դասեր			
Անողնաշարներ	Փորոտանիներ	10	16	18
	Երկփեղկանիներ	1	1	2
	Միջատներ	34	79	122
Ընդամենը		45	96	142
	Ոսկրային ձկներ	4	7	8

Ողնաշարավորներ	Երկկենցաղներ	4	5	5
	Սողուններ	9	20	23
	Թռչուններ	39	96	166
	Կաթնասուններ	14	38	39
Ընդամենը		70	166	241
Անողնաշարներ և ողնաշարավորներ՝ ընդամենը		115	262	383

Կարգաբանական միավորների վերլուծությունից ակնհայտ է, որ պահպանվող լանդշաֆտի կենդանական աշխարհում գերակշռում են անողնաշարներից Միջատների դասի ներկայացուցիչները, իսկ ողնաշարավորներից՝ Թռչունների: Դա բացատրվում է նրանով, որ պահպանվող լանդշաֆտի տարածքն աչքի է ընկնում էկոլոգիական պայմանների մեծ բազմազանությամբ, պայմանավորված Հայաստանին բնորոշ բոլոր լեռնային գոտիների, կիսաանապատներից մինչև բարձրալեռնայինը, առկայությամբ: Բացի այդ, «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքը, իր աշխարհագրական դիրքով, հանդիսանում է կենդանիների միգրացիոն ուղիների կարևոր հատված:

«Գնիշիկ» արգելավայրի թռչունները հիմնականում ներկայացված են լեռնային տափաստանների և ժայռոտ ապրելավայրերի հետ կապված տեսակներով: Արգելավայրի թռչնաֆաունան ներառում է 166 տեսակ, որոնցից մոտ 100-ը այստեղ բնադրում են:

«Գնիշիկ»-ի թռչունների 34 տեսակ գրանցվել են Հայաստանի Կարմիր գրքում, դրանցից 8-ը ընդգրկվել են նաև վտանգված տեսակների միջազգային կարմիր ցուցակում:

Լեռնային տափաստանները հիմնականում բնակեցված են բազմաթիվ ճնճղուկազգիներով, որոնցից են արտույտների, սերինոսների, դրախտապանների տարբեր տեսակները: Դրանցից են երկբծավոր արտույտը (*Melanocorypha bimaculata*), կանեփնուկը (*Carduelis cannabina*), կարմրաթև ոսպնուկը (*Rhodopechys sanguineus*) և սևագլուխ դրախտապանը (*Emberiza melanocephala*): Այս ապրելավայրում բնակվում են նաև մոխրագույն կաքավը (*Perdix perdix*), ոսկեգույն մեղվակերը (*Merops apiaster*) և գլոբալ վտանգված ներկարարը (*Coracias garrulus*) (VU): Արգելավայրի լեռնային տափաստաններն օգտագործվում են որպես առաջնահերթ որսավայր մի շարք սավառնող զիշատիչ թռչունների կողմից, ինչպիսիք են տարբեր անգղները, արծիվները, ճուռակները: Թփուտներով ծածկված խոր կիրճերում բնակվում են կարմրագլուխ շամփրուկը (*Lanius senator*) (VU) և տարբեր կենեխանմաններ և շահրիկներ, ներառյալ սպիտակափող սոխակը (*Irania gutturalis*) (DD), սիբիրյան չքչանը (*Saxicola maurus*), երգող շահրիկը (*Sylvia crassirostris*), ճուռականման շահրիկը (*S. nisoria*) և անապատային մորեհավը (*Hippolais languida*): Ցածրադիր վայրերում ցածր բուսականությամբ տափաստաններում հանդիպում են շիկապոչ սոխակը (*Cercotrichas galactotes*) և կարճամատ ճնճղուկը (*Carpospiza brachydactyla*): Ավելի մեծ բարձրությունների վրա տափաստան-մարգագետինների բնորոշ թռչուններից են լեռնային ձիաթռչնակը (*Anthus spinoletta*), եղջրավոր արտույտը (*Eremophila alpestris*), լեռնային վշասարեկը (*Carduelis flavirostris*) և դաշտային արտույտը (*Alauda arvensis*):

Արգելավայրում շատ են ժայռոտ ապրելավայրերը՝ ներկայացված բազմազան քարափներով, ժայռային թափվածքներով, փլվածքային լանջերով և ժայռոտ ձորերով: Դրանք գտնվում են տարբեր բարձրությունների վրա և ստեղծում են նպաստավոր

պայմաններ բազմաթիվ թռչնատեսակների բնադրման համար: Ուրմնախորշերում և ժայռային խորություններում բնադրում են խոշոր գիշատիչ թռչուններ՝ մորուքավոր անգղը (*Gypaetus barbatus*) (VU), սպիտակագլուխ անգղը (*Gyps fulvus*) (VU) և գիշանգղը (*Neophron percnopterus*) (EN), քարարծիվը (*Aquila chrysaetos*) (VU), սապսանը (*Falco peregrinus*) (VU) և բվեճը (*Bubo bubo*) (VU): Ավելի փոքր ճեղքվածքներում բնակվում են արգելավայրում լայնորեն տարածված այնպիսի տեսակներ, որոնցից են սովորական հողմավար բազեն (*Falco tinnunculus*) և տափաստանային հողմավար բազեն (*F. naumanni*) (VU), կարմրակտուց ճայր (*Pyrhacorax pyrrhacorax*), խայտաբղետ քարակեռնեխը (*Monticola saxatilis*) և կապույտ քարակեռնեխը (*M. solitarius*), ժայռային ճնճղուկը (*Petronia petronia*) և սպիտակափոր մանգաղաթևը (*Apus melba*): «Գնիշիկ»-ի ժայռային ապրիելավայրերում սովորական են մեծ ժայռային սիտեղը (*Sitta tephronota*) (VU) և փոքր ժայռային սիտեղը (*S. neumayer*): Ցածրից մինչև միջին բարձրություններում ժայռային թափվածքներում բնակվում են քարակաքավը (*Alectoris chukar*) և վարդագույն սարյակը (*Sturnus roseus*), իսկ Հարսնաքար սարի ավելի մեծ բարձրությունների վրա հանդիպում են հազվագյուտ վայրի հնդկահավը (*Tetraogallus caspius*) (VU), ձյան ճնճղուկը (*Montifringilla nivalis*), ալպիական ճայր (*Pyrhacorax graculus*) (EN) և կարմրաթև մագլցողը (*Tichodroma muraria*) (DD):

Գիհու նոսրանտառները տարածքի մեկ այլ կարևոր ապրելավայրերից են և զբաղեցնում են դրա տարածքի զգալի մասը: Այս ապրելավայրի բնորոշ բնադրող թռչուններից են օձակեր արծիվը (*Circaetus gallicus*) (VU), սովորական տատրակը (*Streptopelia turtur*), սովորական այծկիթը (*Caprimulgus europaeus*), սպիտակախածի կեռնեխը (*Turdus torquatus*), կարմրաձակատ սերինոսը (*Serinus pusillus*) և լեռնային դրախտապանը (*Emberiza cia*):

Գարնանային և աշնանային միգրացիայի ժամանակ «Գնիշիկ» արգելավայրով անցնում են մի շարք չվող թռչուններ: Ամենաբազմաքանակ չվող թռչուններից են տարբեր ճնճղուկագլիները, որոնցից են խաղտոնիկները, ծիծեռնակները, արտույտները, շահրիկները, ճանճորսերը, ինչպես նաև գիշատիչ թռչունները՝ մեծ ճուռակը (*Buteo buteo*) և կրետակերը (*Pernis apivorus*), մարգագետնային մկնաճուռակը (*Circus pygargus*) (VU), տափաստանային հողմավար բազեն (*Falco naumanni*) (VU), տափաստանային արծիվը (*Aquila nipalensis*) (VU) և փոքր ենթաարծիվը (*A. pomarina*) (VU): Միգրացիա կատարող թռչունների շարքում կան գլոբալ վտանգված տեսակներ, որոնցից են կիսասպիտակավիզ ճանճորսը (*Ficedula semitorquata*) (DD), տափաստանային մկնաճուռակը (*Circus macrourus*) (EN), բալոբանը (*Falco cherrug*) (EN), գերեզմանաարծիվը (*Aquila heliaca*) (VU) և երբեմն մեծ ենթաարծիվը (*A. clanga*) (VU):

Արգելավայրի տարածքը կարևոր վայր է քարակաքավի (*Alectoris chukar*) և կարմրաթև ոսպնուկի (*Rhodopechys sanguineus*), ինչպես նաև հազվագյուտ մորուքավոր անգղի (*Gypaetus barbatus*) (VU), գիշանգղի (*Neophron percnopterus*) (EN), քարարծիվի (*Aquila chrysaetos*) (VU) և օձակեր արծիվի (*Circaetus gallicus*) (VU), սապսանի (*Falco peregrinus*) (VU), բվեճի (*Bubo bubo*) (VU), ներկարարի (*Coracias garrulus*) (VU), մեծ ժայռային սիտեղի (*Sitta tephronota*) (VU), կարմրագլուխ շամփրուկի (*Lanius senator*) (VU) և վարդագույն սարյակի (*Sturnus roseus*) Հայաստանում բնադրող պոպուլյացիաների համար:

Պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում հայտնի տեսակներից 80-ը (ֆաունայի 22.3%-ը) գրանցված են 2010 թ. ՀՀ Կարմիր գրքում, որոնք բաժանվում են հետևյալ կատեգորիաների՝

Կրիտիկական վիճակում գտնվող (CR)՝ 4 տեսակ: Դրանք են՝ Խճաքարային խխունջ *Orculella ruderalis*, Սանդղաձև խխունջ *Turanena scalaris*, Արենիական գնայուկ *Pristonychus arenicus* և Կովկասյան ընձառյուծ *Panthera pardus ciscaucasica*:

Անհետացող (EN)՝ 19 տեսակ: Դրանք են՝ Կեղծ խոտային չրիկան *Cardiophorus pseudogramineus*, Հայկական սևամարմին *Armenohelops armeniacus*, Գորբունովի երկարաբեղիկ *Dorcadion gorbunovi*, Երևանյան կապտաթիթեռ *Agrodiaetus eriwanensis*, Հուբերտի կապտաթիթեռ *Agrodiaetus huberti*, Իֆիգենիա կապտաթիթեռ *Agrodiaetus iphigenia araratensis*, Սուրակովի կապտաթիթեռ *Agrodiaetus surakovi*, Կաչուկի իլիկաթիթեռ *Hyles hippophaes caucasica*, Գիշանգ *Neophron percnopterus*, Սև անգղ *Aegypius monachus*, Տափաստանային մկնաճուռակ *Circus macrourus*, Բալոբան *Falco cherrug*, Սոխրագույն կոունկ *Grus grus*, Ալպիական ճայ *Pyrrhocorax graculus*, Լայնականջ ոզնի *Hemiechinus auritus*, Շելկովնիկովի կուտորա *Neomys teres*, Արաքսյան գիշերաչղջիկ *Myotis schaubi araxenus*, Զրասամույր *Lutra lutra* և Հայկական մուֆլոն *Ovis orientalis gmelinii*:

Խոցելի (VU)՝ 53 տեսակ: Դրանք են՝ Մնեմոզինա կամ սև ապոլոն *Parnassius mnemosyne rjabovi*, Ապոլոն *Parnassius apollo kashtshenkoi*, Ալեքսանդր առագաստաթիթեռ *Papilio alexanor orientalis*, Ավրորինա դեղնաթիթեռ *Colias aurorina*, Կանաչավուն դեղնաթիթեռ *Colias chlorocoma*, Ալկոն կապտաթիթեռ *Maculineaalcon monticola*, Արիոն կապտաթիթեռ *Maculinea arion zara*, Նինայի կապտաթիթեռ *Agrodiaetus ninae*, Թուրքական կապտաթիթեռ *Agrodiaetus turcicus*, Պրոզերպինա իլիկաթիթեռ *Proserpinus proserpina*, Սգաթև մեղու *Lithurge fuscipenne*, Սիմպեկմա ճպուռ *Sympecma paedisca*, Սիրիական սխտորագորտ *Pelobates syriacus*, Երկարաոտ սցինկ *Eumeces schneideri*, Առաջավորասիական մաբույա *Trachylepis septemtaeniata*, Անդրկովկասյան սահնօձ *Zamenis hohenackeri*, Հայկական լեռնատափաստանային իծ *Pelias eriwanensis*, Հայկական իծ կամ Ռադդեի իծ *Montivipera raddei*, Կարմիր բադ *Tadorna ferruginea*, Վայրի հնդկահավ *Tetraogallus caspius*, Գառնանգ *Gypaetus barbatus*, Սպիտակագլուխ անգղ *Gyps fulvus*, Օձակեր արծիվ *Circus gallicus*, Մարգագետնային մկնաճուռակ *Circus pygargus*, Եվրոպական ճնճղաճուռակ *Accipiter brevipes*, Ցախաքլորաոր *Accipiter gentilis*, Փոքր ենթաարծիվ *Aquila pomarina*, Մեծ ենթաարծիվ *Aquila clanga*, Տափաստանային արծիվ *Aquila nipalensis*, Բլրային արծիվ *Aquila heliaca*, Քարարծիվ *Aquila chrysaetus*, Գաճաճ արծիվ *Hieraetus pennatus*, Տափաստանային հողմավար բազե *Falco naumanni*, Սապսան *Falco peregrinus*, Սոխրագույն կոունկ *Grus virgo*, Հայկական որոր *Larus armenicus*, Սևափոր դրոն *Pterocles orientalis*, Բվեճ *Bubo bubo*, Կանաչ մեղվակեր *Merops persicus*, Ներկարար *Coracias garrulus*, *Motacilla citreola*, *Lanius senator*, Ժայռային մեծ սիտեղ *Sitta tephronota*, Իսպանական ճնճղուկ *Passer hispaniolensis*, Հնդկական մացառախող *Hystrix indica*, Հարավային պայտաքիթ չղջիկ *Rhinolophus euryale*, Մեհելիի պայտաքիթ չղջիկ *Rhinolophus mehelyi*, Սովորական երկարաթև չղջիկ *Miniopterus schreibersi*, Ասիական լայնականջ չղջիկ *Barbastella leucomelas*, Անտառակատու *Felis silvestris silvestris*, Խայտաքիս *Vormela peregusna*, Գորշ արջ *Ursus arctos* և Բեզուարյան այծ *Capra aegagrus*:

Տվյալների անբավարարություն (DD)՝ 4 տեսակ: Դրանք են՝ Քուռի քառթակ *Gobio persus*, Սպիտակափող սոխակ *Irania gutturalis*, Կարմրաթև մագլցող *Tichodroma muraria* և Կիսասպիտակավիզ ճանճորս *Ficedula semitorquata*:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ Կարմիր գրքում գրանցված 80 տեսակներից 23-ը անողնաշարներ են, որոնց գերակշիռ մասը (21 տեսակ) միջատներն են:

Բնության պահպանության միջազգային միության (ԲՊՄՄ) Կարմիր ցուցակում գրանցված են հետևյալ տեսակները՝

Անհետացող (EN)՝ 2 տեսակ: Դրանք են՝ Գիշանգղ *Neophron percnopterus* և Կովկասյան ընձառյուծ *Panthera pardus ciscaucasica*:

Խոցելի (VU)՝ 9 տեսակ: Դրանք են՝ Ապոլոն *Parnassius apollo kashtshenkoi*, Հայկական լեռնատափաստանային իծ *Pelias eriwanensis*, Մեծ ենթաարծիվ *Aquila clanga*, Բլրային արծիվ *Aquila heliaca*, Բալոբան *Falco cherrug*, Մեհելիի պայտաքիթ չղջիկ *Rhinolophus mehelyi*, Խայտաքիս *Vormela peregusna*, Բեզուարյան այծ *Capra aegagrus* և Հայկական մուֆլոն *Ovis orientalis gmelinii*:

Տվյալների անբավարարություն (DD)՝ 4 տեսակ: Դրանք են՝ Կաչուկի իլիկաթիթեռ *Hyles hippophaes caucasica*, Պրոզերպինա իլիկաթիթեռ *Proserpinus proserpina*, Առաջավորասիական մաքույա *Trachylepis septemtaeniata* և Արաքսյան գիշերաչղջիկ *Myotis schaubi araxenus*:

Գրեթե վտանգված (NT)՝ 10 տեսակ: Դրանք են՝ Արիոն կապտաթիթեռ *Maculinea arion zara*, Հայկական իծ կամ Ռադդեի իծ *Montivipera raddei*, Սև անգղ *Aegypius monachus*, Տափաստանային մկնաճուռակ *Circus macrourus*, Ներկարար *Coracias garrulus*, Կիսասպիտակավիզ ճանճորս *Ficedula semitorquata*, Փոքրասիական համստեր *Mesocricetus brandti*, Հարավային պայտաքիթ չղջիկ *Rhinolophus euryale*, Սովորական երկարաթև չղջիկ *Miniopterus schreibersi* և Զրասամույր *Lutra lutra*:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում հանդիպում են 10 տեսակի էնդեմներ, որոնք տարբերակվում են հետևյալ խմբերի.

1. Հայաստանի էնդեմներ՝ 4 տեսակ: Դրանք են՝ Խճաքարային խխունջ *Orculella ruderalis*, Արենիական գնայուկ *Pristonychus arenicus*, Կեղծ խոտային չրիկան *Cardiophorus pseudogramineus* և Հայկական սևամարմին *Armenohelops armeniacus*:
2. Հարավային Անդրկովկասի էնդեմներ՝ 3 տեսակ: Դրանք են՝ Գորբունովի երկարաբեղիկ *Dorcadion gorbunovi*, Թուրքական կապտաթիթեռ *Agrodiaetus turcicus* և Ռադդեի ժայռային մողես *Darevskia raddei*:
3. Հայկական բարձրավանդակի էնդեմներ՝ 3 տեսակ: Դրանք են՝ Հայկական լեռնատափաստանային իծ *Pelias eriwanensis*, Հայկական իծ կամ Ռադդեի իծ *Montivipera raddei* և Հայկական մուֆլոն *Ovis orientalis gmelinii*:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կենդանական աշխարհի վերաբերյալ ամփոփված առկա տվյալների վերլուծությունից ակնհայտ է, որ այս տարածքը հիմնարար ուսումնասիրության կարիք ունի: Առաջին հերթին դա վերաբերվում է անողնաշար կենդանիներին: Վերջիններիս մասին առկա տվյալները կրում են մասնակի բնույթ և հիմնականում վերաբերվում են միջատների առանձին խմբերի կամ ընտանիքների ուսումնասիրմանը: Տարբեր տվյալներով Հայաստանում նկարագրված են միջատների ավելի քան 20 կարգեր, իսկ ընտանիքների, առավել ևս տեսակների թիվը մինչ այսօր մնում է վիճելի և պահանջում է մանրակրկիտ ուսումնասիրություն: Մյուս կողմից, ուսումնասիրությունները սահմանափակվել են միայն վնասատու

տեսակների շրջանակներում:

Ողնաշարավոր կենդանիները նույնպես լուրջ ուսումնասիրությունների կարիք են զգում, քանի որ միայն չղջիկներ, որոշ թռչուններ և որոշ կաթնասուններն են (ընծառնուծ, հայկական մուֆլոն, բեզոարյան այծ) բավարար կերպով հետազոտված:

Ելնելով պահպանվող լանդշաֆտի կենդանական աշխարհի նախնական գույքագրման տվյալներից և տարածքի գիտական ու բնապահպանական նշանակությունից՝ անհրաժեշտ է հետևյալ ուսումնասիրությունների իրականացումը.

1. Անողնաշար կենդանիների հաշվառման և էկոլոգիական պայմաններին հարմարողականության հետազոտություններ,
2. Բնական և անթրոպոգեն պայմանների հետազոտում և գնահատում,
3. ՀՀ Կարմիր գրքում գրանցված և էնդեմիկ տեսակների հաշվառում, արեալների և հատկապես բազմացման և տեղաշարժման վայրերի քարտեզագրում և պահպանության միջոցառումների մշակում,
4. Միգրացիոն ուղիների որոշման, ճշգրտման, վիճակի ուսումնասիրությունների, քարտեզագրման ու պահպանության միջոցառումների մշակման աշխատանքներ,
5. Կենսաբազմազանության, ապրելավայրերի և մարդածին ազդեցության մոնիթորինգի համակարգի մշակում և ներդրում:

1.7. Սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը

1.7.1. Ժողովրդագրություն

Ըստ Ագարակաձոր, Արենի, Գնիշիկ (ներառյալ Մոզրով գյուղը) և Խաչիկ համայնքների պաշտոնական ժողովրդագրական տվյալների որոնք հավաքվել են համայնքապետարաններից և ճշգրտվել են տարածքային վիճակագրական ծառայության միջոցով, այս համայնքների բնակչության վերաբերյալ տվյալները ներկայացված են Աղյուսակ 3-ում:

Աղյուսակ 3. Համայնքների բնակչության ժողովրդագրական բաշխվածքը (մարդ), 2011 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ

Համայնքներ	Ագարակաձոր	Արենի	Գնիշիկ (Մոզրով)	Խաչիկ
Տնային տնտեսությունների քանակը	344	543	61	257
Առկա բնակչության քանակը (ներառյալ ժամանակավոր ներկա), այդ թվում	1,241	1,769	212	1,007
Արական	592	851	96	464
Իգական	649	918	116	543
Ժամանակավոր բնակչություն, այդ թվում	0	47	3	89
Արական	0	4	1	36
Իգական	0	43	2	53

Զբաղված բնակչություն (առանց ժամանակավոր ներկաների), այդ թվում	929	1,016	166	483
Գյուղատնտեսություն	761	795	154	375
Ոչ գյուղատնտեսական գործունեություն	168	221	12	108
Կազմակերպություններում աշխատող բնակչության քանակը	106	197	12	105

Բնակչության ընդհանուր թիվը հետազոտված համայնքներում կազմում է 4229 մարդ, 2011 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ: Սեռային բաշխվածքը գրեթե հավասարաչափ է, արական բնակչությունը կազմում է 47.36%: Կանանց որոշ գերակշռող քանակը պայմանավորված է արական բնակչության երկարաժամկետ աշխատանքային միգրացիայի առկայությամբ: Իրավիճակը հատկապես վատ է Գնիշիկ համայնքում, որտեղ բնակչության քանակը շատ քիչ է: Մյուս համայնքներում բնակվողների թիվն ավելի բարձր է և բավարար է զարգացման ծրագրեր իրականացնելու համար:

Առկա բնակչության 61.34%-ը զբաղված է և զբաղվում է եկամուտ հետապնդող տնտեսական գործողություններով: Հաշվի առնելով անչափահասների և տարեցիների բավականին մեծ թիվը՝ սա բարձր ցուցանիշ է: Զբաղվածների զգալի մասը (49.3%) զբաղված է գյուղատնտեսության մեջ, հիմնականում՝ սեփական սպառմանը միտված: Մյուս կողմից, ընդհանուր բնակչության մոտ 10%-ը զբաղված է պետական բյուջեից ֆինանսավորվող ոչ գյուղատնտեսական գործունեություն իրականացնող կազմակերպություններում, ինչպիսիք են համայնքապետարանները, դպրոցները, առողջապահական հիմնարկները: Մասնավոր ձեռնարկատիրությունները քիչ աշխատատեղեր են ապահովում, հիմնականում մանրածախ առևտրի և ծառայությունների ոլորտներում:

Համայնքների բնակչության սեռատարիքային բաշխվածքը տարածքում զարգացման ծրագրերի իրականացման մեկ այլ որոշիչ գործոն է հանդիսանում, որը բնորոշում է առկա մարդկային ռեսուրսները: Աղյուսակ 6-ում բերված տվյալները ներյակացնում են ընթացիկ իրավիճակը:

16-62 տարեկան կանանց և 16-63 տարեկան առկա տղամարդկանց առկա բնակչությունը դիտարկվում է որպես զարգացման ծրագրերի իրականացման համար անհրաժեշտ մարդկային ռեսուրս: Վերը նշված չորս համայնքներում այս տարիքի բնակչության մասնաբաժինը կազմում է մոտ 70%-ը, ինչը վկայում է նման ռեսուրսի առկայության մասին՝ չնայած այն, որ նկատվում է բնակչության ծերացման որոշակի միտումը:

Տարեց (62 և 63 տարեկանից բարձր) բնակչության մեծ մասը ևս զբաղված է, ինչը պայմանավորված է ծանր սոցիալական և տնտեսական պայմաններով:

Ինչպես Հայաստանի այլ մասերում, աշխատանքային միգրացիան, հիմնականում՝ դեպի Ռուսաստան, հանդիսանում է կարևոր երևույթ «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի համայնքներում որը կրում է կայուն բնույթ (Աղյուսակ 4): Հեռացողների գերակշիռ մեծամասնությունը կազմում են աշխատունակ տարիքի արական բնակչությունը, որը կարևորագույն նշանակություն ունի համայնքային զարգացման համար:

Աղյուսակ 4. Աշխատանքային միգրացիան «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի համայնքներում, մարդ

Տարիներ ու համայնքներ	2008	2009	2010		Ընդամենը
			Թվաքանակ	% ընդհանուր	
Ագարակաձոր	60	70	75	6.04	205
Արենի	140	140	140	7.91	420
Գնիշիկ (Մոզրով)	22	13	9	4.25	44
Խաչիկ	30	30	20	1.99	80
Ընդամենը	2,260	2,262	244	5.77%	749

Բնակչությունը տարրական և միջնակարգ կրթությունը ստանում է իրենց համայնքներում, մինչդեռ մասնագիտական և բարձրագույն կրթությունը հասանելի է միայն մարզկենտրոն Եղեգնաձորում և մայրաքաղաք Երևանում: Բարձրագույն կրթություն ունեցող բնակչության թվով առաջատարը Արենի համայնքն է (150 մարդ, մնացած համայնքներում՝ 20-ից 50):

Բացառությամբ Խաչիկ համայնքի, բոլոր այլ համայնքներում բնական աճի միտումները վերջին ժամանակահատվածում դրական են, ինչը դրական է, քանի որ վկայում է բնակչության (հատկապես՝ երիտասարդության) ապագայի նկատմամբ ունեցած պլանների մասին:

Նշված համայնքներում աշխատունակ բնակչության բաշխվածըը ներկայացված է Աղյուսակ 5-ում:

Աղյուսակ 5. Համայնքների մարդկային ռեսուրսները, 2011 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ

	Ագարակաձոր	Արենի	Գնիշիկ (Մոզրով)	Խաչիկ	Ընդամենը
Աշխատունակ տարիքի բնակչությունը (15-ից բարձր Ագարակաձորի և Արենիի համար, 18-ից բարձր Գնիշիկի և Խաչիկի համար)	1,069	1,472	168	797	3,506
Աշխատունակ բնակչությունը, այդ թվում	1,034	1,362	166	670	3,232
Զբաղված գյուղատնտեսության մեջ	761	795	154	375	2,085
Զբաղված ոչ գյուղատնտեսության մեջ	168	251	12	128	559
Զբաղված կազմակերպություններում	106	221	12	45	384

Աղյուսակ 6. Համայնքների ժողովրդագրական բաշխվածքը ըստ տարիքի ու սեռի (մարդ), 2011 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ

Համայնքներ	Ագարակաձոր						Արենի						Գնիշիկ (Մոզրով)						Խաչիկ					
	0-7	8-15	16-62 63 և բարձր (արական)	16-61 62 և բարձր (իգական)			0-7	8-15	16-62 63 և բարձր (արական)	16-61 62 և բարձր (իգական)			0-7	8-15	16-62 63 և բարձր (արական)	16-61 62 և բարձր (իգական)			0-7	8-15	16-62 63 և բարձր (արական)	16-61 62 և բարձր (իգական)		
Տարիքային խմբեր																								
Առկա բնակչության քանակը (ներառյալ ժամանակավոր ներկա), այդ թվում	79	109	437	57	471	88	172	157	586	78	640	136	18	25	70	4	85	10	73	97	340	49	355	93
արական	49	49	437	57			95	92	586	78			11	11	70	4			36	39	340	49		
իգական	30	60			471	88	77	65			640	136	7	14			85	10	37	58			355	93
Ժամանակավոր բնակչություն, այդ թվում							2	1	2		41	1				1	1	1	6	3	32		48	
արական							1	1	2							1			3	1	32			
իգական							1				41	1					1	1	3	2			48	
Զբաղված բնակչություն (առանց ժամանակավոր ներկաների), այդ թվում		6	398	46	405	74			472	59	423	62			70	3	84	9			245	18	220	
Գյուղատնտեսություն		6	319	46	317	73			331	54	349	61			67	3	75	9			165	17	193	
Ոչ գյուղատնտեսական գործունեություն			79		88	1			141	5	74	1			3		9				80	1	27	
Կազմակերպություններում աշխատող բնակչության քանակը			54		51	1			121	4	71	1			3		9				79	1	25	

Համաձայն վերը նշված տվյալների, աշխատունակ բնակչության ընդամենը 18.2%-ը ներգրավված չէ տնտեսական գործունեության մեջ, ինչը վկայում է այս համայնքներում զգալի մարդկային ռեսուրսների առկայության մասին, որոնք կարող են ներգրավվել «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի գործընթացներում:

Աշխատունակ բնակչության 65%-ը ներգրավված է գյուղատնտեսության մեջ, իսկ 11.9%-ը՝ պետական և մասնավոր կազմակերպություններում, բայց շարունակում են զբաղվել տնամերձ տարածքների մշակմամբ: Ընդամենը 38 բնակիչ են ինքնազբաղված ոչ գյուղատնտեսական ոլորտներում, ինչը շատ քիչ է 4 համայնքների համար: Այս պարագայում հստակ կենտրոնացում է նկատվում Արենի համայնքում, քանի որ այն գտնվում է Երևան-Մեղրի մայրուղու վրա և դրա հետևանքով ունի առևտրի և ծառայությունների զարգացման ներուժ:

1.7.2. Հողերի և բնական ռեսուրսների օգտագործումը

Հողագործություն

Աղյուսակ 8-ում ներկայացված են «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի չորս համայնքներում հողագործության հիմնական ցուցանիշները:

Աղյուսակ 8. Հողագործության մակերեսները (հա, 1) և բերքի ծավալները (կգ, 2), ըստ 2010 թ. տվյալների: - տվյալներ չկան

Մշակաբույսեր	Ագարակաձոր		Արենի		Գնիշիկ (Մոզրով)		Խաչիկ		Ընդամենը	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Հացահատիկ	55	126,500	0	0	41.5	33,200	317	586,000	413.5	745,700
Հատիկընդեղեն	1	1,500	1.5	1,500	0.12	400	3	8,000	5.67	11,400
Կարտոֆիլ	3.5	80,000	5	100,000	1.2	17,000	1.5	15,000	11.2	212,000
Բանջարեղեն	18.4	280,000	46.9	740,000	0.61	8,000	4	65,000	69.9	1,093,000
Կերային կուլտ.	52.9	162,300	31	250,000	56.3	200,000	143	820,000	283.2	1,432,300
Հնդավորներ	10.4	20,500	0	0	0.57	3,500	31.0	59,000	41.97	83,000
Կորիզապտուղներ	30.2	8,000	66.5	42,500	7.76	7,500	5.0	2,200	109.5	60,200
Ընկույզ	2.5	4,500	2.0	1,000	4.44	2,000	20.0	4,200	28.94	11,700
Հատապտուղ	0.9	3,000	0	0	0.25	-	1	600	2.15	-
Խաղող	3.6	2,500	94.0	580,000	13.0	67,000	32.0	60,000	142.6	709,500

Հացահատիկի (հիմնականում՝ աշնանային ցորենի) մշակությունը կատարվում է սեփական սպառման նպատակով: Արենի համայնքի բնակչությունը գրեթե չի մշակում հացահատիկը, նախընտրելով ավելի բարձրարժեք բանջարեղենը: Բանջարեղենի մշակությունը գերադասում է բոլոր չորս համայնքներում: Կերային կուլտուրաները համարյա չեն մշակվում, այլ հավաքվում են խոտհարքերից:

Վայոց Ձոր մարզի, հատկապես՝ «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի համայնքների հողատարածքների բնակլիմայական պայմանները բարենպաստ են մրգեր, ընկույզ և խաղող մշակելու համար: Հնդավորները հիմնականում ներկայացված են խնձորով ու տանձով, որոնք փոքր քանակությամբ մշակվում են սեփական սպառման և առևտրի համար: Կորիզապտուղներից մեծ

պահանջարկ ու բարձր արժեք ունեն ծիրանը և դեղձը, որոնց զգալի մասը իրացվում է մեծածախ գնորդներին և արտահանողներին:

Ընկույզը մշակվում է հիմնականում Խաչիկում և մեծ ծավալներով սպառվում է Ամանոթի տոների շեմին և մայրուղու վրա գտնվող առևտրի կետերում: Խաղողը հիմնականում մշակվում է Արենի համայնքի հողատարածքներում՝ գինեգործության նպատակով:

Անասնապահությունը մեծագույն դեր ունի «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի համայնքներում իրականացվող գյուղատնտեսական գործունեության մեջ (Աղյուսակ 9):

Աղյուսակ 9. Անասնազիլաքանակը (2011 թ. հունվարի 1) և արտադրանքը (2010 թ.)

Կենդանիներ	Ագարակաձոր	Արենի	Գնիշիկ (Մոզրով)	Խաչիկ
Խոշոր եղջերավոր անասուն				
Գլխաքանակ	263	343	139	275
Կովի կաթ, լիտր	327,500	240,000	97,500	200,000
Տավարի միս, կգ	12,000	9,940	5,000	15,000
Խոզեր				
Գլխաքանակ	19	57		84
Ոչխարներ և այծեր				
Ոչխար, գլխաքանակ	83		97	156
Ոչխարի կաթ, լիտր	20,750			
Ոչխարի միս, կգ	400		10,000	1,200
Այծ, գլխաքանակ	40		195	46
Այծի կաթ, լիտր	14,000		19,440	5,000
Այծի միս, կգ	100		5,000	400
Բուրդ, կգ			145	
Ձիեր և ավանակներ				
Ձի, գլխաքանակ	2	6	14	3
Ավանակ, գլխաքանակ	6	8		19
Ճագարներ				
Գլխաքանակ		70		
Մեղվաբուծություն				
Մեղվաբնտանիք, քանակ	301	555	252	362
Մեղր, կգ	3,000	8,000		3,700
Մեղրային այլ				200
Թռչուններ				
Գլխաքանակ	1,385	3090	324	1,542
Հավի միս, կգ	50	2,000		800
Ձու, հատ	80,000	500,000	33,900	150,000

Խոշոր եղջերավոր անասունները առկա են բոլոր համայնքներում, ամենաշատը՝ Արենիում, բայց ոչ բոլոր տնային տնտեսությունները ունեն դրանց: Գլխաքանակի կեսից ավելին պահվում է կաթի արտադրության համար, մնացած մասը մսատու է ու պահվում է հիմնականում առևտրային նպատակներով: Ոչխարների և խոզերի գլխաքանակը շատ չէ, այն պահվում է առևտրի նպատակներով:

Հայաստանում իրականացվող գյուղատնտեսական ծրագրերից լավագույներից մեկն է Վայոց Ձորում (այդ թվում՝ «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի համայնքներում) ժամանակակից բարձր արտադրողական այծերի ներկրումը ու բուծումը: Մեծ ներուժ ունի մեղվաբուծությունը:

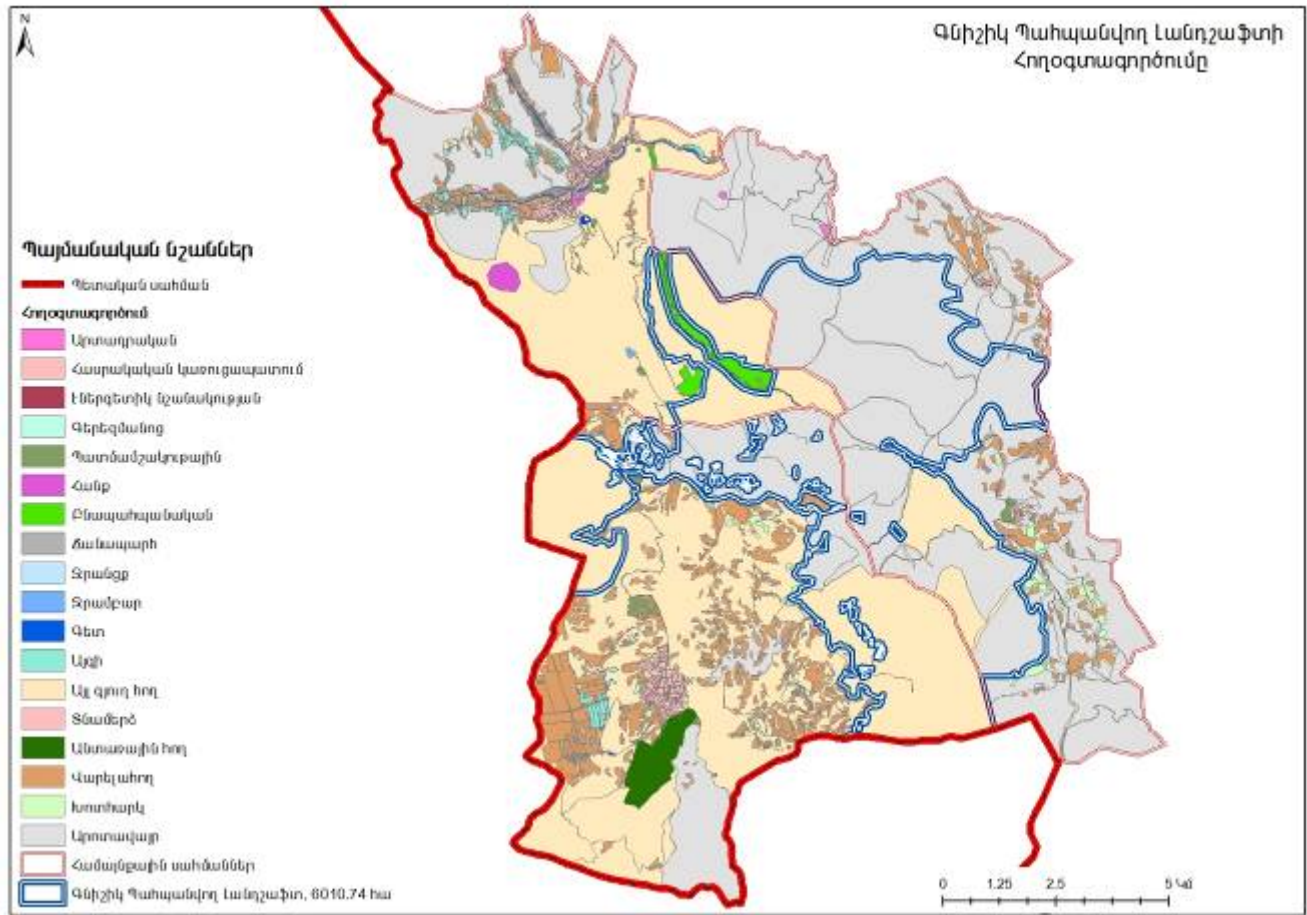
Կաթի արտադրողականությունը մեծ չի (ընդհանուրը մոտ 1,000 տոննա), բայց այն բարձր պահանջարկ ունի: Բացի իրացման շուկայից հեռու գտնվող Խաչիկից, մնացած համայնքները իրացնում են արտադրված կաթի մոտ 70%-ը: Սովորաբար կաթը վերամշակվում է կաթնամթերքի կամ պանրի և իրացվում է քաղաքներում:

Մսի արտադրությունը բարձր է հատկապես Ագարակաձորում և Խաչիկում՝ մինչև 80%-ը: Մեղրը ունի բարձր պահանջարկ, չնայած այն շատ թանկ է:

Հողերը

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի հողօգտագործման սխեման ներկայացված է Քարտեզ 3-ում:

Քարտեզ 3. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի հողօգտագործման սխեման

Աղյուսակ 10-ում ներկայացված են պաշտոնական տվյալներ «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի համայնքներում հողերի բաշխվածքը ըստ դրանց նպատակների և գրանցման:

Աղյուսակ 10. Համայնքային հողերի բաշխվածքը ըստ օգտագործման նպատակների, հա (2011 թ. սկզբի դրությամբ)

Նպատակային նշանակություն	Հողատեսք, գործառնական նշանակություն	Ագարակաձոր	Արենի	Գնիշիկ (Մոզորով)	Խաչիկ
1. Գյուղատնտեսական հողեր	Վարելահող	785.78	166.65	257.67	1,214.57
	Բազմամյա տնկարկներ, այդ թվում	24.90	131.42	35.0	38.11
	Պտղատու այգի	24.90	17.53	20.0	6.00
	Խաղողի այգի		113.89	15.0	32.11
	Խոտհարք	37.00	28.70	85.75	44.04
	Արոտ	950.25	1,168.20	5,524.93	1,388.84
	Այլ հողատեսքեր	3,761.29	2,408.45	613.52	4,323.83
	Ընդամենը	5,559.22	3,903.42	6,516.87	7,009.39
2. Բնակավայրերի հողեր	Բնակելի կառուցապատման, այդ թվում	61.49	100.57	14.27	66.35
	Տնամերձ հողեր	61.49	100.57	14.27	66.35
	Այգեգործական հողեր				
	Հասարակական	1.74	2.08	0.27	3.18

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման պլան (2014-2018)

	կառուցապատման				
	Խառը կառուցապատման				
	Ընդհանուր օգտագործման	12.49	16.98	2.45	8.03
	Այլ հողեր	6.99	29.90	6.27	14.29
	Ընդամենը	82.71	149.53	23.26	91.85
3. Արդյունաբերական, ընդերքօգտագործման և այլ արտադրական նշանակության օբյեկտների հողեր	Արդյունաբերության		0.01		0.84
	Գյուղատնտեսական, արտադրական	6.22	12.30	0.9	0.70
	Պահեստարանների		0.09		0.05
	Ընդերք օգտագործման	11.81	35.14		
	Ընդամենը	18.03	47.54	0.9	1.59
4. Էներգետիկայի, տրանսպորտի, կապի, կոմունալ ենթակառուցվածքների օբյեկտների հողեր	Էներգետիկայի	0.03	0.04	0.00	0.02
	Կապի		0.01		
	Տրանսպորտի	0.80	15.03	14.03	7.00
	Կոմունալ ենթակառ.	0.08			0.02
	Ընդամենը	0.91	15.08	14.03	7.04
5. Հատուկ պահպանվող տարածքների հողեր	Բնապահպանական, այդ թվում		154.40		
	Արգելոցներ		154.40		
	Առողջարարական				
	Հանգստի				
	Պատմամշակութային	59.07	18.92	1.31	34.52
	Ընդամենը	59.07	173.32	1.31	34.52
6. Հատուկ նշանակության հողեր	Ընդամենը		0.24		1.25
7. Անտառային հողեր	Անտառ	25.00			156.90
	Թփուտ				
	Վարելահող				
	Խոտհարք				
	Արոտ				
	Այլ հողեր				
	Ընդամենը	25.00			156.90
8. Զբային տարածքներ	Գետեր	14.65	37.98	3.56	
	Ջրամբարներ				0.39
	Լճեր	0.49			
	Ջրանցքներ	1.95	2.94		
	Հիդրոտեխ. և ջրտնտես. այլ օբյեկտներ		6.20		0.64
	Ընդամենը	17.09	47.12	3.56	1.03
9. Պահուստային հողեր	Աղուտներ				
	Ավազուտներ				
	Ճահիճներ				
	Այլ անօգտագործելի հողեր				
	Ընդամենը				
Ընդամենը		5,762.03	4,336.25	6,559.93	7,303.57

Համայնքների հողատարածքների ընդհանուր մակերեսը կազմում է մոտ 24,000 հա, որից առաջատարը Խաչիկն է: Աղյուսակ 10-ում նշված 9 հողատեսքերից հատկապես կարևորվում են

գյուղատնտեսական նշանակության հողերը: Նշված համայնքներում բոլոր գյուղատնտեսական հողերը պատկանում են կամ համայնքներին, կամ էլ՝ հայաստանյան ռեզիդենտների՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց:

Վարելահողերի մակերեսով առաջատարը Խաճիկ համայնքն է, բայց այս հողերը սահմանակից են Ադրբեջանին և չեն կարող անվտանգ մշակվել: Համայնքային հողերի զգալի մասը սեփականաշնորհվել է ՀՀ ռեզիդենտների կողմից. Ագարակաձորում՝ 60.5%, Արենիում՝ 87.3%, Գնիշիկում՝ 53.2% և Խաչիկում՝ 47.6%-ը: Վարձակալված հողերի մասնաբաժինը նույնպես զգալի է. Գնիշիկում՝ 46.8%, Խաչիկում՝ 11.9% և Արենիում՝ 5.8%: Անմշակ վարելադերը շատ են Ագարակաձորում (39.5%) և Խաչիկում (40.5%): Սեփականացված կամ վարձակալված հողերի մեծ մասը չի մշակվում:

Բազմամյա տնկարկների մեծ մասը կենտրոնացված է Արենիում, որից 87%-ը կազմում են խաղողի այգիները: Գնիշիկում դրանք քիչ են կլիմայական պայմաններից ելնելով: Գրեթե բոլոր բազմամյա տնկարկները սեփականաշնորհված են:

Արոտները և խոտհարթերը բնակչության կողմից օգտագործվում են կերարտադրության և ընտանի կենդանիների արածեցման նպատակներով: Դրանց սեփականաշնորհման և վարձակալման ծավալները չնչին են, բայց համայնքների բնակչության կողմից իրականացվող ինտենսիվ արածեցումը նպաստում է գերարածեցմանը և բնակելիության պայմանների վատթարացմանը:

Բնակավայրերի հողերից մեծ մասը գտնվում է Արենիում: Դրանց հիմնական մասը ներկայացված է տնամերձ հողերով, որոնք մշակվում են ինքնաապահովման նպատակով:

Արդյունաբերական և ընդերքօգտագործման հողերին պատկանող տարածքները գրանցված են Ագարակաձոր և Արենի գյուղերում՝ յուրաքանչյուրում 3-ական քարերի հանքավայրերի շահագործման նպատակով: Ընդհանուր առմամբ, հանքարդյունաբերական տարածքները կազմում են մոտ 50 հա, բայց բուն քարհանքերի մակերեսն ավելի փոքր է:

Թիրախված համայնքների տարածքում առկա են նաև պահպանվող տարածքներ, որոնք պատկանում են «Արփի» բնապատմական արգելոցին: Դրանց ընդհանուր մակերեսը կազմում է 268 հա, հիմնականում՝ Արենիում: Այս տարածքների առկայությունը լուրջ գրավական է համայնքներում բնապահպանական իրավիճակի բարելավման, պատմամշակութային և բնական հուշարձանների պահպանման համար: Այս երևույթը մեծապես կարևորվում է նաև տնտեսական, հատկապես՝ զբոսաշրջության զարգացման տեսանկյունից:

ԳԼՈՒԽ II. ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ ԵՎ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

2.1 Հիմնական առանձնահատկությունները

Այս բաժինը ներկայացնում է պահպանվող լանդշաֆտի բնական, սոցիալ-տնտեսական և մշակութային հիմնական առանձնահատկությունները:

ԲՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԻՄՆԱԿԱՆ

ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գիհու նոսրանտառ, որը գտնվում է Մոզրով և Ամադու բնակավայրերի վերին հատվածում

Զաֆարի տարածքում և Նորավանքի կիրճում ցածրադիր գոտու ողողվող սաղարթավոր անտառ

Սաղարթավոր մնացուկային անտառ Մոզրովի տարածքում

Արոտավայրեր և խոտհարքեր Գնիշիկի, Բոլորաբերդի և Գանձակի տարածքներում

Triticum boeoticum, *T. araraticum* տեսակներով հարուստ չոր մարգագետին

Արփա գետ

Արփա գետի երկայնքում հանդիպող մշակովի հողամաս

Տեռասային խաղողի այգիներ Նորավանքում և Զաֆարի տեղամասում

ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄ

Գլոբալ նշանակություն. մի քանի վտանգված տեսակների առանցքային կարևորության արեալ: Սոցիալ-տնտեսական նշանակություն. վառելափայտ:

Ազգային նշանակություն. գորշ արջի *Ursus arctos* արեալի մաս Սոցիալ-տնտեսական նշանակություն. վառելափայտ:

Ազգային նշանակություն՝ գորշ արջի *Ursus arctos* արեալի մաս Սոցիալ-տնտեսական նշանակություն. վառելափայտ և դեղաբույսեր:

Տեղական նշանակություն. անասունների արածեցման համար բարձր սոցիալ-տնտեսական արժեք:

Գլոբալ նշանակություն. բնապահպանական նշանակության հողատարածք: Բարձր սոցիալ-տնտեսական արժեք. մշակաբույսերի վայրի ազգակիցների արեալ:

Տարածաշրջանային նշանակություն. ռոտգման և ձկնաբուծության առումով բարձր սոցիալ-տնտեսական արժեք ներկայացնող օբյեկտ: Մշակովի ողողվող գոտու տեսարժան վայր՝ էսթետիկական արժեք:

Տարածաշրջանային նշանակություն. բարձր սոցիալ-տնտեսական արժեք մրգերի և բանջարաբուստանային մշակաբույսերի համար:

Բարձր սոցիալ-տնտեսական պոտենցիալ բարձրորակ խաղողի տեսակների մշակման համար: Փոփոխված լանդշաֆտի վառ օրինակներ:

Հացահատիկային և խոտային տեռասային հողատարածքներ Բոլորաբերդի տարածքում

Հաճարի և ցորենի վայրի ազգակիցների տեղական այլ տեսակների մշակովի հողատարածքներ

Ծիրանի և դեղձի վաղեմի մրգատու այգիներ

Վաղեմի խաղողի այգիներ

Կարստային քարանձավների համակարգ (Մագիլի, Արջերի, Մոզրովի, Ջրովանք)

Հայկական մուֆլոն

Բեզոարյան այծ

Ջրասամույր

Կովկասյան ընձառյուծ

Գորշ արջ

Հարավային պայտաքիթ չղջիկ

Մեհելիի պայտաքիթ չղջիկ

Տափաստանային հողմավար բազե

Գառնանգղ

Գիշանգղ

Սպիտակագլուխ անգղ

Վայրի հնդկահավ

Ոռոգման ջրի սակավության պայմաններում բարձր սոցիալ-տնտեսական արժեք ավանդական և էնդեմիկ բույսերը մշակելու համար:
Փոփոխված լանդշաֆտի վառ օրինակներ:

Գլոբալ նշանակություն
ագրոկենսաբազմազանության առումով:
Սպիտակուցի և ամինաթթուների ավելի բարձր պարունակություն` ի համեմատ *Triticum aestivum*-ի:

Ազգային նշանակություն
ագրոկենսաբազմազանության համար: Բարձր սոցիալ-տնտեսական արժեք բարձրորակ ապրանքների համար:

Ազգային/ նշանակություն
ագրոկենսաբազմազանության համար: Բարձր սոցիալ-տնտեսական արժեք բարձրորակ ապրանքների համար:

Գլոբալ նշանակություն. բույսեր փոշոտող պահպանվող չղջիկների ապրելավայրեր:
Բարձր սոցիալ-տնտեսական պոտենցիալ արժեք տուրգիմի զարգացման համար:

Գլոբալ նշանակություն. խոցելի տեսակ, գրանցված է ՀՀ Կարմիր գրքում և ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում:

Գլոբալ նշանակություն. խոցելի տեսակ, գրանցված է ՀՀ Կարմիր գրքում և ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում:

Գլոբալ նշանակություն. անհետացող տեսակ, գրանցված է ՀՀ Կարմիր գրքում և ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում:

Գլոբալ նշանակություն. կրիտիկական վիճակում գտնվող տեսակ, գրանցված է ՀՀ Կարմիր գրքում և ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում:

Ազգային նշանակություն. գրանցված է ՀՀ Կարմիր գրքում:

Գլոբալ նշանակություն. խոցելի տեսակ, գրանցված է ՀՀ Կարմիր գրքում և ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում:

Գլոբալ նշանակություն. խոցելի տեսակ, գրանցված է ՀՀ Կարմիր գրքում և ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում:

Գլոբալ նշանակություն. խոցելի տեսակ, գրանցված է ՀՀ Կարմիր գրքում և ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում:

Ազգային նշանակություն. վտանգված տեսակ, գրանցված է ՀՀ Կարմիր գրքում:

Գլոբալ նշանակություն. անհետացող տեսակ, գրանցված է ՀՀ Կարմիր գրքում և ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում:

Ազգային նշանակություն. խոցելի տեսակ, գրանցված է ՀՀ Կարմիր գրքում:

Ազգային նշանակություն. խոցելի տեսակ,

Ներկարար

Բուսատեսակներ

գրանցված է ՀՀ Կարմիր գրքում:

Գլոբալ նշանակություն. խոցելի տեսակ, գրանցված է ՀՀ Կարմիր գրքում և ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում Ազգային նշանակություն. 55 հազվադեպ և վտանգված տեսակները գրանցված են ՀՀ Կարմիր գրքում և 46 էնդեմիկ տեսակ:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԻՄՆԱԿԱՆ

ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Նորավանքի վանական համալիր

Գնիշիկի եկեղեցի

Գլխատներ Գնիշիկում (4 օրինակ),
Արենիում (6 օրինակ) և
Ագարակաձորում (2 օրինակ)

Գնիշիկի գերեզմանատուն

Գանձակի եկեղեցի

Էրտիչ Բերդ Արփի գյուղի մոտ

Ջրովանք

Ագարակաձորի քարե կամուրջ

Արենիի եկեղեցի

ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄ

Գլոբալ նշանակություն. հայկական հոգևոր ճարտարապետության եզակի օրինակ (IX-XVII դդ.): Շրջանի ամենահայտնի և ամենաշատ այցելուներ հյուրընկալող համալիր: ՀՀ մշակույթի նախարարության կողմից ընդգրկվել է Բարձր պատմական և մշակութային արժեք ունեցող ժառանգությունների ցանկը: Համալիրին ավելի մեծ արժեք է հաղորդում լանդշաֆտը, որում այն տեղակայված է:

Տեղական նշանակություն: Հատուկ շինարարական մեթոդ *presbiterium*-ի (քար) և առաստաղի համար (փայտանյութեր և օջախ, XVII դ.)

Գլոբալ նշանակություն. գլխատների նշանավոր և հազվագյուտ նմուշներ՝ կտուրի կառուցման հատուկ մեթոդով: Այս մեթոդը կիրառվում էր մինչև XIX դ. Հյուսիսային Կովկասից մինչև Իրաք, արևելյան Անատոլիա և Հնդկաստան:

Ազգային նշանակություն. հնագույն հեթանոսական գերեզմանաքարեր և խաչքարեր

Տեղական նշանակություն. տեղական ճարտարապետության նմուշներ:

Տեղական նշանակություն. բերդի միջնադարյան մնացորդները որոնք տեղակայված են Ջրովանք կիրճի Բարձր ժայռի վրա:

Տեղական նշանակություն. փոքր եկեղեցի շայռերի մեջ, մուտք դեպի կարստային քարանձավ որը տանում է Էրտիչ

Ազգային նշանակություն. «Մետաքսե ճանապարհ»-ի մնացորդներ: Արփա գետը հանդիսանում էր հայտնի և հեշտ ճանապարհ առևտրականների համար:

Ազգային նշանակություն. Հայաստանի XIV դ.

Ռասկապերտ, գտնվում է
Նորավանքի կիրճին զուգահեռ
արևմտյան կողմի վրա

ամենահայտնի ճարտարապետներից մեկի՝ Մոմիկի
գլուխգործոց:

Համապետական նշանակություն. մոնղոլների և
թաթարների ճակատամարտի վայր: Այստեղ
հայտնաբերված նմուշներից շատերը բերվել են
Սարդարապատի թանգարան:

ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գինու գործարաններ Արենի, Արփի,
Ագարակաձոր համայնքներում

Եղեգնաձորի պահածոների
գործարան

Գնիշիկի և Արփիի քարի հանքեր

Արհեստ. բամբակյա կարպետների
արտադրություն Արփի և Գնիշիկ
համայնքներում

Գնիշիկի և Ամաղուի
մեղվապահներ (բարձրադիր
լեռների մարգագետիններ)

Հորած պանրի արտադրողներ
Գնիշիկում

ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄ

Բարձր սոցիալ-տնտեսական նշանակություն
ազգային և միջազգային շուկաների համար

Կարևոր է տեղական համայնքների զարգացման
համար

Տեղական սոցիալ-տնտեսական նշանակություն
շինարարական սեկտորի համար
Պոտենցիալ սոցիալ-տնտեսական նշանակություն
էկոտուրիզմի զարգացման և տեղական
բնակչության կողմից այլընտրանքային
եկամուտների ստացման համար

Բարձրորակ մեղր

Վայոց ձորին բնորոշ պանրի ավանդական
արտադրություն

2.2 Կարևորության գնահատում

Գլոբալ կարևորություն: «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծումը համաշխարհային
նշանակություն ունի համաշխարհային մակարդակով վտանգված կենդանատեսակների և
բուսատեսակների պահպանության առումով. դրանց ներկայությունը պայմանավորված է երկու
տարբեր կլիմայական գոտիների միջև տեղակայված պահպանվող լանդշաֆտի սահմանային
դիրքով: Գոտիներից մեկը բնորոշվում է որպես խոնավ հյուսիս-կովկասյան գոտի, իսկ մյուսը՝
չոր կիսաանապատային իրանական: Այս երկու կլիմայական գոտիների հարևանությունը
ստեղծել է տարբեր կլիմաների պատկանող տեսակների համաբնակեցման պայմաններ՝
այսպիսով խթանելով հատկանշական հարուստ գենետիկ ցեղերի զարգացումը: Տարածքի
կենսաբանական բազմազանությունը արտացոլում է իր դիրքը երկու հիմնական բուսական
շրջանների միջև, այն է՝ միջերկրական և բորեալ ֆլորաներ: Պայմանավորված
կենսաաշխարհագրական դիրքով, լանդշաֆտի բազմազանությամբ, բարձրության

փոփոխություններով և լեռնային բնությով՝ տարածքում տեղ է գտնում կենդանատեսակների մեծ շարք: Նման բազմազանությունը արտառոց է՝ կովկասյան տարածաշրջանի այլ վայրերի հետ համեմատ: «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծումը գլոբալ նշանակություն ունի տարածքում առկա մեծ թվով մշակութային հուշարձանների պահպանության և վերակառուցման համար:

Ազգային կարևորություն: Ավելին, Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտի հաստատումն ունի ռազմավարական նշանակություն ազգային բնապահպանական ծրագրերի առումով: Շնորհիվ իր դիրքի, այն ունի մեծ հնարավորություն դառնալ տրանզիտային՝ վայրի կենդանատեսակների շարժը հյուսիսում գտնվող «Խոսրովի անտառ» արգելոցից դեպի Սյունիքի հարավային մասերը («Շիկահող» արգելոց, «Զանգեզուր» արգելավայր և «Արևիկ» ազգային պարկ) խթանելու համար:

Տարածաշրջանային կարևորություն: «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կազմավորման հիմնական խնդիրներից է Վայոց ձոր մարզի հյուսիսային մասում կենսաբանական միջանցքի ստեղծումը: ԲՊՄՄ 5-րդ կատեգորիայի պահպանվող լանդշաֆտը՝ որպես «միջանկյալ օղակ» պահպանության մեծածավալ, ենթատարածաշրջանային սխեմայի շրջանակներում, օժանդակելու է կենսաբանական միջանցքի ստեղծմանը և նպաստել ավելի մեծ կապվածությանը լայնարձակ տարածքի կտրվածքով:

Տեղական կարևորություն: Ավելին, 5-րդ կատեգորիայի հատկանշական կողմն այն է, որ ղեկավարությունը անդրադառնում է մարդկանց և բնության միջև կապին և մարդիկ դիտվում են որպես լանդշաֆտի կառավարիչներ: Մարդիկ լանդշաֆտի արժեքների ճարտարապետներն են, և նրանց օժանդակությունը անհրաժեշտ է դրա գոյատևումը ապահովելու համար: Երևակայական առումներով դրանք օգնում են ստեղծել և հոգալ շրջակա միջավայրի մասին ավանդույթների զուգորդությամբ, սակայն՝ ապագայի հեռանկարներով: Այս իմաստով մարդիկ կարող են ավելի ճշգրտորեն նկարագրվել՝ որպես պահպանվող տարածքի «կառավարիչներ»: Բացի այդ, կառավարումը պետք է հիմնվի փոխգործակցող մոտեցումների վրա, ինչպես օրինակ՝ համադրելավարումը և բազմաշահառու անաչառությունը: Տեղի բնակչության ամբողջական ներգրավումը պահպանվող լանդշաֆտի ղեկավարման որոշումների կայացմանը նրանց հնարավորություն է տալիս ստեղծել օգուտներ իրենց իսկ համար՝ աշխատելով որպես իրենց սեփական լանդշաֆտի տնտեսավարներ: Տարածքում պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծման տեղային շահը իհարկե տեղի համայնքների համար տուրիզմի հետ կապված այլընտրանքային եկամուտի ստեղծման հնարավորությունն է, որը տարածքի միջազգային տեսանելիության բնականոն հետևանք է:

2.3 Սահմանափակումներ, հնարավորություններ և վտանգներ

Սահմանափակումներ:

Պահպանվող տարածքի կազմավորման սահմանափակումները հողօգտագործման և հողի վարձակալման կարգավորումներն են: Այսօրվա դրությամբ պահպանվող տարածքներում գտնվող սեփական հողերը չեն համարվում այս տարածքների մասը, ինչը նպաստում է պահպանվող տարածքների մասնատվածությանը: ԲՀՊՏ-ի վարչական անձնակազմը չունի մասնավոր հողօգտագործման վերահսկողության և մոնիտորինգի որևէ իրավունք ու մոտեցում, իսկ սեփականատերերը չունեն ԲՀՊՏ-ի պաշտպանության և կառավարման որևէ պարտավորություն: Այլապես, եթե մասնավոր հողատարածքը գտնվում է մի գոտում, որը

Հայաստանում ընդունված գոտիների դասակարգմամբ դառնալու է «հատուկ պահպանվող տարածք», կենտրոնական իշխանությունը իրավասու է օտարել տվյալ հողերը՝ ի օգուտ գյուղացու: Ակնհայտ է, որ այս մեխանիզմը չի ստեղծում դրական փոխկապակցվածություն համայնքների և դրանց լանդշաֆտների միջև, և որ տեղի բնակչության համար պահպանվող տարածքի ստեղծումը իրենց խնդիրները լուծելու փոխարեն կարող է խնդիր դառնալ:

Կոնֆլիկտը կարող է նաև ծագել քարի հանքերի պատճառով, քանի որ դրանք համատեղելի չեն պահպանվող տարածքների կարգավիճակի հետ և ծանր ազդեցություն են թողնում շրջակա միջավայրի և լանդշաֆտների վրա: Այդպիսի բնօգտագործման առկայությունը կարող է կոնֆլիկտի առարկա դառնալ մասնավոր շահերի և կառավարման նպատակների միջև:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծման առաջնայնություններից է Նորավանքի կիրճի վերականգնումը, որի էկոլոգիական պայմանները բնապահպանական տեսանկյունից այժմ գտնվում են շատ վատ վիճակում:

Հնարավորություններ: «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծումը մեծ հնարավորություն է տալիս տեղի բնակչությանը: Առաջին հերթին, այն նրանց հնարավորություն կտա տեղական մակարդակում կառավարել լանդշաֆտը և բնական ռեսուրսները, որոնց հետ մեծապես կապված են նրանց հիմնական կարիքները: Մեր կարծիքով, տեղական կառավարությունը կերաշխավորի պահպանվող տարածքի երկարաժամկետ տնտեսական և էկոլոգիական կայունությունը: Եթե տեղի բնակչությունը իրեն համարի լանդշաֆտի տնտեսավար և կառավարիչ, իսկ ֆերմերները մշակեն հողերը կայուն էկոլոգիայի սկզբունքներով, կենսաբազմազանության և լանդշաֆտի հատկանիշների պահպանությունը կդառնա կառավարման գործընթացների և ռազմավարությունների բնականոն հետևանք: Օրգանական գյուղատնտեսության որոշ պարզ սկզբունքներին հետևողական լինելու շնորհիվ ֆերմերները կգիտակցեն, որ իրենց աշխատանքը երկարաժամկետ հեռանկարում կպահպանի բնական էկոհամակարգի արտադրական կարողությունը և կխթանի բարձրորակ գյուղարտադրանքի գոյացումը ինչպես տեղական, այնպես էլ արտասահմանյան շուկաներում: Նման սկզբունքները պետք է հիմնված լինեն ֆերմերների կողմից համաձայնեցված և ընդհանուր «Լանդշաֆտի տնտեսավարման էթիկայի» վրա: Տեղի շուկայի զարգացման խնդիրը համաձայնեցված է պահպանվող լանդշաֆտում ներկա բոլոր համայնքների հետ: Խթանելու համար պահպանվող լանդշաֆտի սահմաններում տեղական արտադրանքի սպառումը արտադրանքը կվաճառվի ինչպես տեղի բնակիչներին, այնպես էլ՝ զբոսաշրջիկներին, որոնց հետաքրքրում է օրգանական գյուղատնտեսության մեթոդների հետևողականությամբ արտադրված տեղական, ավանդական սնունդը: Այս համատեքստում «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծումը հնարավորություն է տալիս պահպանել տարածքի ագրոկենսաբանական հատկանիշները և միաժամանակ՝ բնական կենսաբազմազանությունը: Լանդշաֆտի տեսարժան և գեղագիտական արժեքները (մշակութային լանդշաֆտ և պատմական ժառանգություն), կենսավայրերի առողջ պայմանները և կարևոր կենսատեսակների (ընձառյուծ, բեզուարյան այծ, անգղի տեսակներ և այլն) հիմնական արեալը նախապայման են հանդիսանում տարածքում էկոտուրիզմի զարգացումը խթանելու համար: Այսպիսով դրանց շահագործումն ու պահպանությունը տեղի համայնքների կողմից կարող են դիտարկվել որպես շահույթ իրենց իսկ տնտեսության համար: Բացի այդ, պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծումը կարող է ապահովել տարածքի միջազգային տեսանելիությունը և նպաստել կենսաբազմազանության և լանդշաֆտի պահպանությանը, գյուղական համայնքների

զարգացման միջազգային ծրագրերի ներթափանցմանն ու դրամավորման նախաձեռնություններին: Պահպանվող լանդշաֆտը կապահովվի զբոսաշրջության մի շարք ծառայություններով և հարմարություններով (կացարաններ, տեղեկատվական կենտրոններ, կայանման տեղեր, հանրային ծառայություններ և այլն)՝ բնության և մշակութային հիմնական հատկանիշները փոխկապակցելու և զբոսաշրջիկների կողմից տարծքի օգտագործումը դյուրացնելու համար: Նպատակն է իրենց հանգիստը ծրագրող զբոսաշրջիկներին մի քանի օրով գրավել տարածք՝ այսպիսով խթանելով վայրի բնության և պատմական ժառանգության ներկայացուցչությունը և առավել ընդարձակ տարածքային կազմում հասանելի դարձնելով հանգստի բազմաթիվ հետաքրքիր և հիասքանչ վայրերը: Պահպանվող լանդշաֆտում կծրագրվի հետիոտն երթուղիների մի ցանց, որտեղ կտեղադրվեն տեղանքի և տեսարժան վայրերի մասին տեղեկատվական վահանակներ և ճանապարհային ուղեցույցեր: Զբոսաշրջիկները հնարավորություն կունենան վարձակալել հեծանիվներ կամ վճարել տեղի բնակիչներին ձիարշավ կազմակերպելու համար: Յուրաքանչյուր գյուղում նախանշված տեղեկատվական կենտրոններին կամ տուրիստական գրասենյակներին դիմելով՝ տուրիստները կգտնեն պահպանվող լանդշաֆտում իրենց հանգիստը կազմակերպելու համար անհրաժեշտ ինֆորմացիան: Այնտեղ նրանց կտրամադրեն նաև տեղանքի և պատմական հուշարձանների քարտեզներ, ինֆորմացիա տեղանքի հասանելիության ուղիների վերաբերյալ (հետիոտն, հեծած կամ հանրային տրանսպորտով), հանգստյան տան կամ փոքր հյուրանոցի տեղանքի, ռեստորանի և կրպակի (որտեղ հնարավոր կլինի ձեռք բերել որոշ տնական կամ շրջանին հատուկ մթերքներ՝ պանիր, մածուն, գինի, լավաշ, մեղր, ջեմ, չիր և այլն) ուղեցույց, ինֆորմացիա բնության գրկում ժամանցի, նախրապանի կամ հողագործի առօրյային հետևելու հնարավորությունների վերաբերյալ (պանրի արտադրություն, արածեցում, մեղրարտադրություն, ավանդական ճաշատեսակների պատրաստում), ինֆորմացիա տեղանքին բնորոշ սննդի և ճաշատեսակների, ինչպես նաև յուրաքանչյուր գյուղի ինքնությունը տարբերակող և ըստ հնարավորության՝ վաճառքի ներկայացված արհեստի գործերի վերաբերյալ: Յուրաքանչյուր գյուղում կբացվի տեղական արտադրանքի մանրածախ շուկա և այն կկառավարվի տեղի բնակչության կողմից. այստեղ նրանք կվաճառեն «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտին հատուկ որակային հատկանիշներով առանձնացող արտադրանք: Մակնիշակիր այս արտադրանքը կդառնա միաժամանակ և հավաստագրում, և երաշխիք այն զբոսաշրջիկների համար, որոնց ընտրությունը կլինի պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում ստեղծված բնական, կենսաբանական սնունդը և արտադրանքը: Շնորհիվ լավ նախագծված գովազդի և ինտերնետ հրապարակայնության, պահպանվող լանդշաֆտ կայցելեն նաև միջազգային և ազգային կամավորականների խմբեր՝ ներգրավվելով «գլխատների» կարգի մշակութային ժառանգության պահպանության գործընթացում, ինչպես նաև՝ եկեղեցիների վերակառուցման և բնության, օրինակ՝ անտառների վերատնկման և աղտոտված վայրերի մաքրման աշխատանքներում: Միջազգային տեսանելիությունը հնարավոր կդառնա միայն տարածքի աննախադեպ լանդշաֆտի և հարուստ կենսաբազմազանության կանոնավոր և ճիշտ պահպանության շնորհիվ:

Վտանգներ: Ներկա իրավիճակը և տարածքի հիմնական հատկանիշների վրա ազդող հիմնական վտանգները:

ԲՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	ՆԵՐԿԱ ՎԻՃԱԿ	ՊՈՏԵՆՑԻԱԼ ՎՏԱՆԳՆԵՐ
Գիհու անտառ Մոզրով և Ամադու համայնքների վերին հատվածում	Հազվագյուտ ծառեր Մասնատված հողատարածքներ	Վառելափայտի հավաք Անասունների արածեցում
Ջաֆարի և համապատասխան վայրի յուրաքանչյուր ցածրադիր կիրճի ավիամերձ լայնատերև անտառ	Դեզրադացվում են որոշ հատվածներում	Ապօրինի անտառահատում և վառելափայտի հավաք
Նորավանքի ավիամերձ լայնատերև անտառ	Շատ նոսր անտառածածկ	Գնիշիկ գետավազանում ջրի սակավություն Նախկինում՝ վառելափայտի հավաք
Սաղարթավոր մնացորդային անտառ Մոզրովի շրջակայքում	Հազվագյուտ ծառեր Դեզրադացվում են որոշակի հատվածներում Մասնատված հողատարածքներ	Վառելափայտի հավաք
Կերհանդակներ և խոտհարքներ Գնիշիկի, Բոլորաբերդի և Գանձակի շրջակայքում	Հանգամանալի ինֆորմացիայի պակաս	Չկարգավորված արածեցում ամռանը Խոտհունձ և այրում բերքահավաքից հետո Էրոզիա և անապատացում
<i>Triticum boeoticum</i> , <i>T. araraticum</i> չոր մարգագետին	Հանգամանալի տեղեկության բացակայություն	Գերարածեցում ամռանը Թունաքիմիկատների օգտագործում
Արփա գետ	Ջրի վատ որակ	Կոյուղու համակարգ Վայքից և Ջերմուկից հավաքված թափոններ Թունաքիմիկատների օգտագործում գետի երկայնքով
Մշակվող հողամասեր Արփա գետի երկայնքով	Գերշահագործված	Գերօգտագործմամբ պայմանավորված հողի որակի նվազեցում Անկայուն գյուղատնտեսական մեթոդների կիրառում Վարելահողերի էրոզիա
Խաղողի տեռասային այգիներ Նորավանքում	Նախկինում երկար ժամանակ չի օգտագործվել. գտնվում է քայքայման վիճակում Ոռոգման ջրի պակաս	Հողի անապատացում և էրոզիա, ինչը նպաստում է տեռասային համակարգի ոչնչացմանը Բույսերի չորացում, խաղողի տեղական տարատեսակների

Հացահատիկային տեռասային վայրեր Բոլորաբերդի շրջակայքում	Հին ծառերը հատվել են էներգետիկական ճգնաժամի ժամանակ Մասամբ օգտագործվող Մշակվող տարածքների քայքայում անուշադրության պատճառով Ոռոգման համակարգի բացակայություն	վերացման պոտենցիալ վտանգ
Հաճարի և վայրի նախնիներից առաջացած ցորենի տեղական տարատեսակների մշակվող տարածքներ	Մանրամասն ինֆորմացիայի բացակայություն: Վերջին 5 տարվա ընթացքում տեղական տարատեսակների փոխարինում ցորենի ներմուծվող տարատեսակներով	Ագրոկենսաբազմազանության կորստի պոտենցիալ վտանգ
Ծիրանի և դեղձի հնագույն այգիներ	Մանրամասն ինֆորմացիայի բացակայություն: Վերջին 10 տարվա ընթացքում այգիների տարածքը 60%- ով կրճատվել է ոռոգման համակարգի բացակայության պատճառով և այն պատճառով	Ագրոկենսաբազմազանության կորստի հնարավոր վտանգ Տեղական կլիմայական և հողային պայմաններին սովոր տարատեսակների կորստի պոտենցիալ վտանգ
Հնագույն խաղողի այգիներ	Մանրամասն ինֆորմացիայի բացակայություն: Վերջին 10 տարվա ընթացքում խաղողի այգիների տարածքը կրճատվել է 50%-ով ոռոգման համակարգի բացակայության պատճառով և այն պատճառով	Ագրոկենսաբազմազանության կորստի պոտենցիալ վտանգ Տեղական կլիմայական և հողային պայմաններին սովոր տարատեսակների կորստի պոտենցիալ վտանգ
Կարստային քարանձավների համակարգ (Մագիլի, Արջերի, Մոզրովի, Զրովանք)	Դեռևս լավ ուսումնասիրված չէ Մանրամասն տվյալների բացակայություն	Ստալակտիտների և ստալագմիտների ոչնչացում տեղացիների կողմից Չկարգավորված անվերահսկելի մուտքը խախտում է էկոլոգիական պրոցեսները Զբոսաշրջիկների ապօրինի

Բեգոարյան այծ	Պոպուլյացիայի մասին անբավարար ինֆորմացիա	այցելություններ, որոնք կազմակերպվում են տուր-օպերատորների կողմից Արածող անասունների և հովիվների կողմից հարուցվող անհանգստություն Հնարավոր որսագողություն Խոտի վերացում և այրում բերքահավաքից հետո Պոտենցիալ անհանգստություն զբոսաշրջիկների կողմից
Կովկասյան ընձառյուծ	Անբավարար ինֆորմացիա պոպուլյացիայի մասին Անցնում է պահպանվող լանդշաֆտի տարածքով, երկար չի մնում որսատեսակների անբավարար քանակների պատճառով	Որսատեսակների պակաս Արեալի մասնատվածություն Անհանգստություն անասունների և հովիվների կողմից Հնարավոր որսագողություն Խոտածածկի հնձում և այրում բերքահավաքից հետո Պոտենցիալ ոչնչացում հովիվների կողմից անասուններին պաշտպանելու նպատակով Պոտենցիալ անհանգստություն զբոսաշրջիկների կողմից
Գորշ արջ	Պոպուլյացիայի մասին անբավարար ինֆորմացիա	Արեալի մասնատվածություն Հնարավոր որսագողություն Պոտենցիալ ոչնչացում հովիվների կողմից անասուններին պաշտպանելու նպատակով Պոտենցիալ անհանգստություն զբոսաշրջիկների կողմից
Հայկական մուֆլոն	Հանդիպում է պահպանվող լանդշաֆտի ենթալպյան և ալպյան մարգագետիններում	Հնարավոր որսագողություն Անհանգստություն անասունների և հովիվների կողմից
Չղջիկներ	Ոչ բավարար տվյալներ	Չղջիկների հիմնական ապրելավայր հանդիսացող քարանձավներ են հաճախ այցելում զբոսաշրջիկները
Թռչուններ	Ոչ բավարար տվյալներ	Հնարավոր որսագողություն Գիշատիչ թռչունների համար որսատեսակների պակաս

Բուսատեսակներ

Հայկական
բարձրավանդակի էնդեմիկ
տեսակ

Չկանոնակարգված հավաք
Արածեցում

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Նորավանքի համալիր

ՆԵՐԿԱ ՎԻՃԱԿ

Պետության կողմից
բավարար
պահպանություն
Վերականգնվել է 1982-
1998 թթ-ին

ՊՈՏԵՆՑԻԱԼ ՎՏԱՆԳՆԵՐ

Տարողությունների գերբեռնում
ամառվա՝ զբոսաշրջիկների
առավելագույն ներհոսքի
ժամանակ
Լանդշաֆտի կարգավիճակի
վատթարացում զբոսաշրջության
վերահսկողության պակասի
պատճառով

Գնիշիկի եկեղեցի

Պահպանության
անբավարար վիճակ
Մասամբ ավերված
1920-1963թթ-ին
օգտագործվել է որպես
ջրաղաց, ներկայումս չի
օգտագործվում

Ամբողջական փլուզման ռիսկ,
եթե առաստաղը, կտուրը և քարե
որմնաշարքը մոտ ապագայում
չվերականգնվեն
Պատմական հուշարձանների
պահպանության գործում
տեղացիների
շահագրգռվածության
բացակայություն

Գլխատներ Գնիշիկում (4 օրինակ),
Արենիում (6 օրինակ) և
Ագարակաձորում (2 օրինակ)

Դրանց մեծ մասը վատ
վիճակում է և ունի
անհապաղ
վերականգնման
անհրաժեշտություն

Անհապաղ վերակառուցման
չդիմելու դեպքում կա հիմնովին
փլուզման վտանգ
Տեղի բնակչության՝ առկա
ժառանգության պատմական և
մշակութային կարևորության
մասին իրազեկության ցածր
մակարդակ

Գանձակի եկեղեցի

Լավ պահպանված
presbiterium-ը մասամբ
ավերված է
Դեռևս օգտագործվում է
տեղի բնակչության կողմից
(ապրիլ-նոյեմբեր)

Էրտիչ բերդ Արփի գյուղի մոտ

Քարուքանդ վիճակում է և
դժվարհասանելի է
զբոսաշրջիկների համար

Ճիշտ և անհապաղ
չվերակառուցվելու դեպքում մի
քանի տարվա ընթացքում
ենթակա է փլուզման վտանգի
Կավե խեցեղենի և այլ
հնագիտական նյութերի
ապօրինի ձեռքբերման

Զրովանք	Աղտոտված տեղամաս է: Շրջակա լանդշաֆտները վատ են պահպանվում	պոտենցիալ վտանգ Տեսարժան և էսթետիկ արժեքի կորուստ Զրի աղտոտում ավերին գտնվող աղբանոցներից
Ագարակաձորի քարե կամուրջ	Լավ վիճակում է Վերանորոգվել է 1996թ-ին	
Արենիի եկեղեցի	Լավ վիճակում է Վերականգնվել է 1967-թ-ին	
Ռասկապերտը գտնվում է Նորավանքին գուգահեռ կիրճում	Հանգամանալի ինֆորմացիայի պակաս	Կավե խեցեղենի և այլ հնագիտական նյութերի ապօրինի ձեռքբերման պոտենցիալ վտանգ

ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	ՆԵՐԿԱ ՎԻՃԱԿ	ՊՈՏԵՆՑԻԱԼ ՎՏԱՆԳՆԵՐ
Արենիի, Արփիի, Ագարակաձորի գինու գործարաններ	Լավ աշխատում են Արտադրանքի ցածր որակ տեխնիկական գիտելիքների ցածր մակարդակի պատճառով	Խաղողի ներմուծված տարատեսակների օգտագործում Շուկայի ոչ բավարար զարգացում տեղական արտադրանքի թերագնահատման պատճառով
Եղեգնաձորի պահածոների գործարան	ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո չի աշխատում	
Գնիշիկի և Արփիի քարի հանքեր	Մանրամասն ինֆորմացիայի բացակայություն:	Հողի էրոզիայի պոտենցիալ վտանգ, հատկապես՝ Գնիշիկում Լանդշաֆտների կարգավիճակի վատթարացում
Բրդյա գորգագործություն Արփիում և Գնիշիկում	Գործընթացում ընդգրկված են միայն ծեր կանայք	Հմտությունների և վարպետության կորուստ երիտասարդ սերունդի շրջանում
Մեղվաբուծություն Գնիշիկ և Ամաղու գյուղերում	Մանրամասն ինֆորմացիայի բացակայություն: Կիրառվում է միայն բարձր գոտու տափաստաններում և մարգագետիններում	Գերարածեցում չոր տափաստաններում Զրի պակաս Արտադրանքը չի համապատասխանում է առողջապահության չափանիշներին,

Պանրի արտադրություն Գնիշիկում	Արտադրանքը մասամբ վաճառվում է Երևանում և մարզից դուրս այլ վայրերում	ինչը խոչընդոտում է շուկայի զարգացման գործընթացներին
	Մանրամասն ինֆորմացիայի բացակայություն	Պանրի արտադրության մեջ օգտագործվող վայրի բուսատեսակների սակավություն
	Շուկան զարգացած չէ	Արտադրանքը չի համապատասխանում առողջապահության չափանիշներին, ինչը խոչընդոտում է շուկայի զարգացման գործընթացներին

ԳԼՈՒԽ III. ՏԵՍԼԱԿԱՆ, ՆՊԱՏԱԿՆԵՐ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

3.1. Տեսական

Մինչև 2018թ. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտը բավական հայտնի կլինի որպես արտառոց վայրի բնության և մշակութային տարածք, որը հաջողությամբ պահպանվում է համայնքների կառավարող թիմի և համայնքների համագործակցության շնորհիվ:

Պահպանվող տարածքը խթանել է տնտեսական միջավայրի բարելավումը շրջանում, որտեղ իրականացվել է պլանավորում և նպաստել է կենսամակարդակի բարձրացմանը նոր աշխատատեղերի ստեղծման ծրագրի միջոցով՝ հիմնվելով ռեսուրսների կայուն օգտագործման զարգացման և շրջակա միջավայրի առումով անվնաս արտադրության վրա:

Տուրիզմի ոլորտը բավական լավ է հաստատված. այն կենտրոնացած է բազմաթիվ բնական և պատմամշակութային արժեքների վրա ոչ միայն պահպանվող տարածքում, այլև ողջ պահպանման գոտում:

Պահպանվող լանդշաֆտի հիմնական խնդիրն է ապահովել բնական և ավանդաբար ձևափոխված մշակութային լանդշաֆտների պահպանությունը, վերականգնումը, գիտական ուսումնասիրությունները, շրջակա միջավայրի մոնիթորինգի իրականացումը, կանոնակարգված զբոսաշրջության և ռեկրեացիայի նպատակներով օգտագործումը, ինչպես նաև, անհրաժեշտության դեպքում, կենդանիների անարգել տեղաշարժի ապահովումը:

3.2. Նպատակներ

Պահպանվող լանդշաֆտը բնական կամ մարդու կողմից ձևավորված բնապահպանական, մշակութային, գեղագիտական արժեք ներկայացնող առանձնացված տարածք է, որտեղ բնական միջավայրի զարգացման գործընթացներն ընթանում են ակտիվ կառավարման միջամտությամբ և օգտագործվում են գիտական ուսումնասիրությունների, շրջակա միջավայրի մոնիթորինգի իրականացման, էկոլոգիական դաստիարակության, կանոնակարգված զբոսաշրջության և ռեկրեացիայի նպատակներով:

Ընդհանուր նպատակներ.

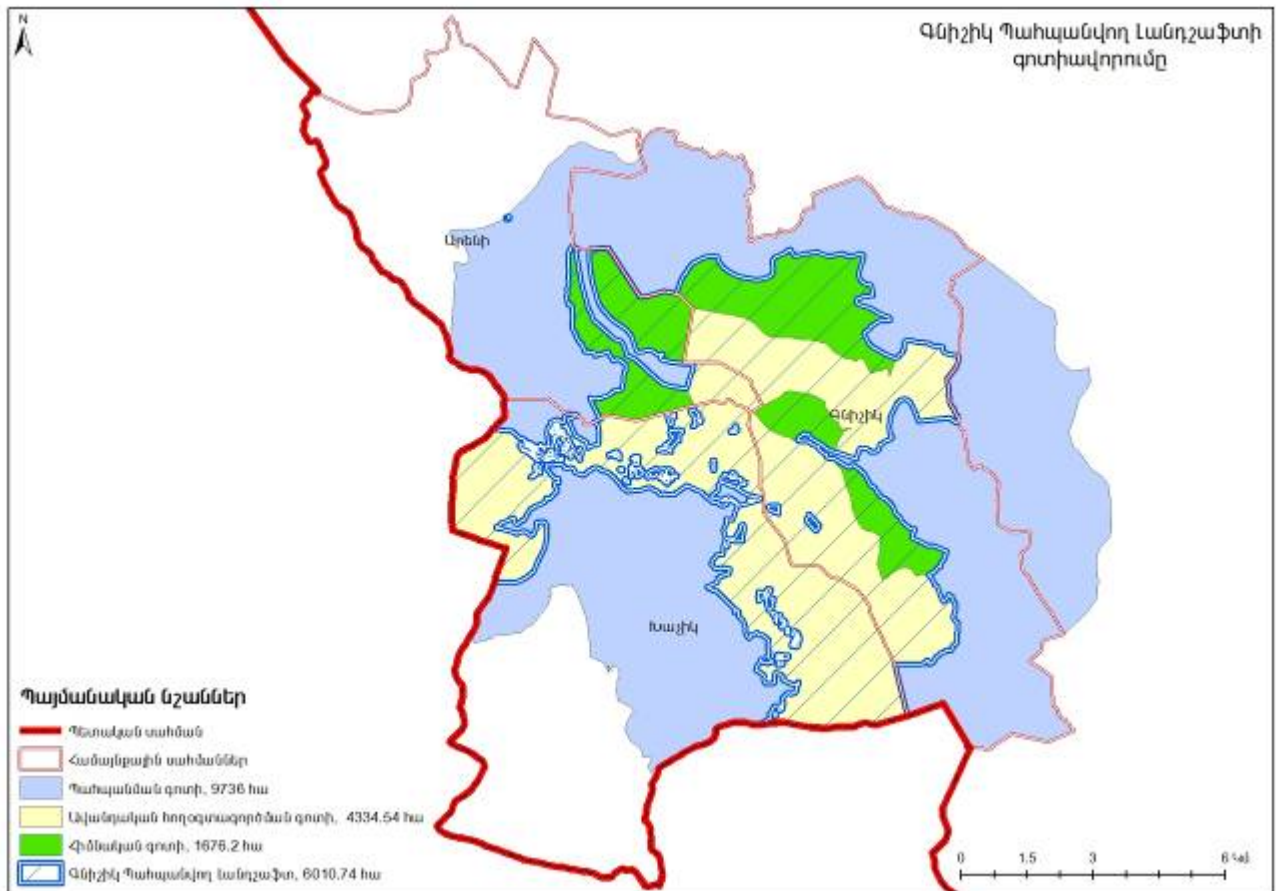
- 1) Հիմնական կենսավայրերի պահպանություն պահպանվող լանդշաֆտում բնակվող վտանգված տեսակների պոպուլյացիայի պահպանությունը ապահովելու համար:
- 2) Հիմնական էկոլոգիական միջանցքների և կենսավայրերի միացության գործառույթների վերականգնում՝ կենդանիների անվտանգ տեղաշարժի համար:
- 3) Արտադրական գործունեության՝ որպես բնապահպանության առումով պատասխանատու գյուղատնտեսական և արհեստագործական աշխատանքների խթանում: Նպատակն է բարելավել գյուղական համայնքների ապրուստի խոցելի պայմանները:
- 4) Ռեկրեացիոն գործողությունների խթանում պահպանվող լանդշաֆտի հարակից տարածքներում՝ տնային տնտեսությունների համար ստեղծելով այլընտրանքային եկամուտ ստանալու հնարավորություններ:
- 5) Մարգային մակարդակում նպաստել բնապահպանության և կայուն զարգացման գործընթացին՝ ստեղծելով պահպանվող գոտի և նպաստելով պահպանվող գոտու համայնքների զարգացմանը:

ԳԼՈՒԽ IV. «ԳՆԻՇԻԿ» ՊԱՀՊԱՆՎՈՂ ԼԱՆԴՇԱՖՏԻ ԳՈՏԻԱՎՈՐՈՒՄ

4.1. Գոտիավորման հասկացությունը

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի գոտիավորումը հանդիսանում է տարածքային կառավարման ընդունված գործիք, որն օգնում է աշխատանքների կազմակերպմանը և արդյունավետ դարձնում պահպանվող լանդշաֆտի սահմաններում նշված գոտիներում կիրառվող մարտավարությունը (Քարտեզ 4): Այս մոտեցման կիրառումը կնպաստի ենթակառուցվածքի զարգացմանը և ռեսուրսների արդյունավետ ավանդական ու հեռանկարային օգտագործմանը «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի հատուկ առանձնացված էկոլոգիապես խոցելի տարածքներում:

Քարտեզ 4. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի գոտիավորման սխեման

4.1.1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի գործառնական գոտիները

Համաձայն «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կանոնադրության պահպանվող լանդշաֆտը բաժանվում է հետևյալ երկու տարածագործառնական գոտիների՝

- 1) հիմնական
- 2) ավանդական հողօգտագործման

4.1.2. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի հիմնական գոտի

1. Պահպանվող լանդշաֆտի հիմնական գոտում արգելվում է՝

1) ջրային ռեսուրսների օգտագործումը ջրային համակարգերի միջոցով, և ջրային ռեժիմը խախտող ցանկացած գործունեություն.

2) բնակելի, հասարակական և արտադրական օբյեկտների, ճանապարհների, խողովակաշարերի, էլեկտրահաղորդման գծերի և հաղորդակցության այլ ուղիների շինարարությունն ու շահագործումը, բացառությամբ պահպանվող լանդշաֆտի գործունեության համար անհրաժեշտ օբյեկտների շինարարության (անտառապահի տնակ, արգելափակոց, սահմանանշան, դիտակետ, հակահրդեհային ճանապարհներ, նախագգուշացնող և տեղեկատվական ցուցանակներ, բնական նյութերով պատրաստված ոչ հիմնական տաղավարներ, պահպանվող լանդշաֆտի մուտքի մոտ այցելուների կենտրոն).

3) բուսական և կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչների բնակության միջավայրի պայմանների խախտումը.

4) որսորդությունը, ձկնորսությունը.

5) կենդանիների և բույսերի օտարածին տեսակների, կենսատեխնոլոգիաների միջոցով ստացված գենետիկորեն ձևափոխված օրգանիզմների (տեսակների) ներմուծումը և կլիմայավարժեցումը, ինչպես նաև առանձին տեսակների քանակի մեծացման կամ պակասեցման նպատակով տարվող որևէ աշխատանք.

6) բույսերի, ծաղիկների, պտուղների և սերմերի մթերումը, բացի պահպանվող լանդշաֆտի տարածքի գիտական հետազոտությունների համար նախատեսված հավաքածուների հավաքից.

7) անտառահատումները, անասունների արածեցումը, խոտհունձը և բուսական ծածկույթի այլ խախտումներ.

8) թունաքիմիկատների օգտագործումը բույսերի պաշտպանության նպատակով, ինչպես նաև հանքային պարարտանյութերի օգտագործումը.

9) ռադիոակտիվ նյութերի և թափոնների, ինչպես նաև մարդու առողջության և շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր կամ թունավոր այլ նյութերի արտադրությունը, օգտագործումը, պահեստավորումը և տարանցիկ տեղափոխումը.

10) երկրաբանական ուսումնասիրության աշխատանքները, որոնք առաջացնում են հողային ծածկույթի խախտում.

11) օգտակար հանածոների հանքավայրերի, երևակումների շահագործումը, հանքանյութեր վերամշակող օբյեկտների, լցակայանների, պոչամբարների և հանքարդյունաբերության հետ առնչվող ցանկացած այլ օբյեկտների տեղաբաշխումը.

12) ընդհանուր օգտագործման ճանապարհներից դուրս շարժիչային և թրթուրավոր տրանսպորտային միջոցների երթևեկությունը և կայանելը ճանապարհային ցանցի սահմաններից դուրս կամ դրա համար չնախատեսված վայրերում.

13) ցանկացած այլ գործունեություն, որը խախտում է բնական համակարգերը և օբյեկտները կամ սպառնում է դրանց պահպանությանը:

2. Բացառությամբ սույն հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված դեպքերի, արգելվում է այլ նպատակներով ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց մուտքն պահպանվող լանդշաֆտի հիմնական գոտի: Մուտքի թույլատրման կարգը սահմանում է լիազոր մարմինը:

3. Պահպանվող լանդշաֆտի հիմնական գոտում թույլատրվում է՝

1) բնական էկոհամակարգերի և դրանց բաղադրիչների գիտական ուսումնասիրությունը, հաշվառումը, գույքագրումը, մոնիթորինգը.

2) պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման պլանով սահմանված երթուղիներով էկոլոգիական զբոսաշրջության կազմակերպումը.

3) կառավարումն իրականացնող կազմակերպության տրանսպորտային միջոցների օգտագործումը.

4) հրդեհային անվտանգության աշխատանքների իրականացումը.

5) ուսումնական հաստատությունների կրթադաստիարակչական միջոցառումների (դպրոցականների համար բաց դասերի, էքսկուրսիաների, ցուցահանդեսների, բնապահպանական օրերի նշումների կազմակերպում) և ուսումնաարտադրական պրակտիկաների անցկացումը.

6) իրազեկման նպատակով բնապահպանական միջոցառումների կազմակերպումը և իրականացումը:

4. Պահպանվող լանդշաֆտի հիմնական գոտու օգտագործումը էկոլոգիական զբոսաշրջության և ուսումնական հաստատությունների ուսումնաարտադրական պրակտիկաների անցկացման, ինչպես նաև սույն հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված նպատակով վճարովի է: Պահպանվող լանդշաֆտի հիմնական գոտու օգտագործման վճարների տեսակներն են.

1) էկոլոգիական զբոսաշրջության համար մուտքի վճար.

2) սպասարկման ծառայությունների համար նախատեսված վճար.

3) Պահպանվող լանդշաֆտի հիմնական գոտում ուսումնաարտադրական պրակտիկաների համար վճարը սահմանվում է Հայաստանի Հանրապետության Քաղաքացիական օրենսգրքի համաձայն կնքված պայմանագրով:

5. Յուրաքանչյուր մուտքի վճարի չափը, միաժամանակ մուտք գործող անձանց թույլատրելի քանակը և տարածքում գտնվելու ժամանակահատվածը սահմանում է լիազոր մարմինը:

6. Յուրաքանչյուր պահպանվող լանդշաֆտի հիմնական գոտու համար սահմանված մուտքի, սպասարկման ծառայությունների և ուսումնաարտադրական պրակտիկաների վճարը մուտքագրվում է տվյալ պահպանվող լանդշաֆտի կառավարումն իրականացնող կազմակերպության դրամարկղ և օգտագործվում է տվյալ կազմակերպության կանոնադրությամբ նախատեսված նպատակների իրականացման համար:

7. Պահանվող լանդշաֆտի հիմնական գոտու մուտքը գիտական ուսումնասիրությունների, մոնիթորինգի և կրթադաստիարակչական միջոցառումների իրականացման նպատակով անվճար է և կատարվում է լիազոր մարմնի կողմից հաստատված անցագրով, որը տրվում է պահպանվող լանդշաֆտի կառավարումն իրականացնող կազմակերպության կողմից:

4.1.3. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ավանդական հողօգտագործման գոտի

Պահպանվող լանդշաֆտի ավանդական օգտագործման գոտու տարածքում արգելվում է՝

1) ջրային ռեժիմը խախտող ցանկացած գործունեություն.

2) բուսական և կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչների աճելավայրերի և ապրելավայրերի պայմանների խախտումը.

3) բույսերի և կենդանիների օտարածին տեսակների, ինչպես նաև կենսատեխնոլոգիաների միջոցով ստացված գենետիկորեն ձևափոխված օրգանիզմների (տեսակների) ներմուծման և կլիմայավարժեցման աշխատանքները.

4) անտառահատումները, բացառությամբ սանիտարական և խնամքի հատումների.

5) ռադիոակտիվ նյութերի և թափոնների, ինչպես նաև մարդու առողջության և շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր կամ թունավոր այլ նյութերի արտադրությունը, օգտագործումը, պահեստավորումը.

6) երկրաբանական ուսումնասիրության աշխատանքները (հողային ծածկույթի խախտումով), օգտակար հանածոների հանքավայրերի, երևակումների շահագործումը, հանքանյութեր վերամշակող օբյեկտների, լցակայանների, պոչամբարների և հանքարդյունաբերության հետ առնչվող ցանկացած այլ օբյեկտների տեղաբաշխումը.

7) ցանկացած այլ գործունեություն, որը խախտում է բնական համակարգերը և օբյեկտները կամ սպառնում է դրանց պահպանությանը:

1. Պահպանվող լանդշաֆտի ավանդական հողօգտագործման գոտու տարածքում թույլատրվում է.

1) բնական էկոհամակարգերի և դրանց բաղադրիչների գիտական ուսումնասիրությունը, հաշվառումը, գույքագրումը, մոնիթորինգը այդ թվում՝ քաղաքացիների հանգստի կազմակերպման սպասարկման ծառայությունների մոնիթորինգը.

2) կանոնակարգված զբոսաշրջության կազմակերպումը, այդ թվում՝ լանդշաֆտին համահունչ հանգստի տաղավարների և դիտակետերի տեղադրումը.

3) ռեկրեացիայի նպատակով հողերի՝ Հայաստանի Հանրապետության հողային օրենսգրքով սահմանված կարգով և քաղաքաշինական ծրագրային փաստաթղթերին համապատասխան կառուցապատման իրավունքով տրամադրումն ու սպասարկման ծառայությունների կազմակերպումը.

4) արածեցման նպատակով արոտավայրերի հերթափոխային օգտագործումը.

5) կանոնակարգված խոտհունձը.

6) սանիտարական և խնամքի հատումները, անտառվերականգնումը, ծառերի և բույսերի տնկումը.

7) լանդշաֆտների հավասարակշռությունը խախտող երևույթներն ու գործընթացները, այդ թվում՝ վարակիչ հիվանդությունները կանխարգելող, հակահրդեհային, ինչպես նաև խախտված լանդշաֆտների վերականգնման միջոցառումները՝ համաձայն կառավարման պլանի.

8) սանիտարահիգիենիկ և հրդեհային անվտանգության աշխատանքների իրականացումը.

9) մշակութային լանդշաֆտների և պատմամշակութային հուշարձանների վերականգնումը:

10) ավանդական և օրգանական գյուղատնտեսական աշխատանքները.

11) Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով սիրողական ձկնորսությունը:

4.1.4. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի պահպանման գոտի

1. Բնության հատուկ պահպանվող տարածքի էկոհամակարգերի և դրա բաղադրիչների վրա բացասական մարդածին ներգործությունը մեղմացնելու նպատակով ստեղծվում է պահպանման գոտի:

2. Պահպանման գոտու ստեղծումը սեփականության ձևերի փոփոխություն չի նախատեսում: Պահպանման գոտին ստեղծվում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ:

3. Պահպանման գոտու սահմանների որոշման համար հիմք են հանդիսանում բնության հատուկ պահպանվող տարածքի վրա ազդեցության գոտու ռելիեֆային առանձնահատկությունները՝ ջրբաժաններ, ձորակներ, գետեր, գագաթներ և այլն, որոնք համեմատաբար կայուն սահմաններ են:

4. Պահպանման գոտում արգելվում է.

1) բույսերի և կենդանիների օտարածին տեսակների, ինչպես նաև կենսատեխնոլոգիաների միջոցով ստացված գենետիկորեն ձևափոխված օրգանիզմների (տեսակների) ներմուծման և կլիմայավարժեցման աշխատանքները.

2) ռադիոակտիվ նյութերի և թափոնների, ինչպես նաև մարդու առողջության և շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր կամ թունավոր այլ նյութերի արտադրությունը, օգտագործումը և պահեստավորումը.

3) բուսական և կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչների բնակության միջավայրի պայմանների խախտումը:

ԳԼՈՒԽ V. ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ

5.1. Կառավարման ծրագիր

Սույն բաժինը կազմված է 5 կառավարման ծրագրերից, որոնք կնպաստեն աշխատանքային պլանների, միջոցառումների ցանկերի և բյուջեների մշակմանը՝ ըստ «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տեսլականի: Կառավարման պլանի համար ընտրվել են հետևյալ կառավարման ծրագրերը.

1) Վարչական ծրագիր

ա. Տնօրենություն

բ. Հաշվետվության և ֆինանսների ենթաբաժին

գ. Մատակարարման և տեխնիկական սպասարկման ենթաբաժին

դ. Մարդկային ռեսուրսների ենթաբաժին

2) Տնտեսական գործունեության և մարկետինգի ծրագիր

3) Պահպանության ծրագիր

4) Տուրիզմ, էկոլոգիական իրազեկություն և հասարակայնության հետ կապերի ծրագիր

5) Գիտական և մոնիթորինգի ծրագիր

5.1.1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի վարչական ծրագիր

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառավարումը պետք է իրականացվի «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տնօրինության և կառավարման խորհրդի կողմից, որի մեջ լիարժեք ներկայացված կլինի «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կարևոր շահագրգիռ կողմը՝ պահպանման գոտու համայնքները:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման խորհրդի կազմի մեջ մտնելու են «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տնօրենը, «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի փոխտնօրենը, և մեկական ներկայացուցիչ Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարությունից, Հայաստանի Հանրապետության մշակույթի նախարարությունից, Վայոց Ձորի մարզպետարանից, տեղական հասարակական կազմակերպությունների ֆորումից և պահպանման գոտու համայնքներից:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի անձնակազմի, Հայաստանի Հանրապետության Բնապահպանության նախարարության, մարզպետարանի ներկայացուցիչները լինելու են խորհրդի մշտական անդամներ, իսկ մնացած մասնակիցները՝ ընտրովի: Համայնքների ներկայացուցիչները կառաջադրվեն համապատասխան համայնքների կողմից:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման խորհրդի հիմնական պարտականությունները հետևյալն են.

- 1) աջակցել և հետադարձ կապ ապահովել «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի և պահպանման գոտու համայնքների միջև,
- 2) քննարկել և հնարավորությունների չափով լուծել «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի և պահպանման գոտում արկա խնդիրները,
- 3) քննարկել պահպանման գոտու զարգացման արկա և հեռանկարային պլանները և աշխատանքները և աջակցել ծրագրերի իրականացմանը,
- 4) ապահովել «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի համագործակցությունը տարբեր տեղական և միջազգային կազմակերպությունների հետ:

Կառավարման խորհրդի նախագահ ընտրվում է խորհրդի կողմից ձայների մեծամասնության սկզբունքով. Ընտրությունը իրականացվում է երեք տարին մեկ: Նախագահը խորհրդին նախապես հայտնում է խորհրդի անդամների վերընտրման օրվա մասին: Նախագահի պարտականությունները իրենց մեջ ներառում են.

- 1) խորհրդի ամենամյա նիստերի կազմակերպումն ու անցկացումը
- 2) նիստերի օրակարգի մշակումը, պատրաստումն և բաժանումը խորհրդի անդամների մեջ նիստի օրվանից մեկ շաբաթ առաջ
- 3) խորհրդի նիստերի ղեկավարումը

Չնախատեսված իրավիճակների դեպքում նախագահը կամ նրա ներկայացուցիչը կարող են կազմակերպել լրացուցիչ նիստեր:

Պահպանման գոտու համայնքների ներկայացուցիչների կամ «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի այլ շահագրգիռ կողմերի բոլոր բողոքները պահանջում են խնդրի գրավոր նկարագրությունն և ներկայացումը կառավարման խորհրդի նիստի ժամանակ: Խորհուրդը վերջնական պատասխանատվություն է կրում տարաձայնությունների կարգավորման համար և կարող է օգնություն խնդրել Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարությունից, Վայոց Ձորի մարզպետարանից:

Նիստերին իրար ետևից 3 անգամ բացակայելու դեպքում խորհրդի ընտրված անդամները մեխանիկորեն հեռացվելու են: Ցանկացած այլ դեպքերում (օրինակ՝ անվայել պահվածք) խորհուրդը կարող է բարձրացնել հեռացման հարցը ընդհանուր քվեարկությամբ և որոշումը կայացնել ձայների մեծամասնությամբ: Եթե «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տնօրենը չի կատարում իր պարտականությունները, խորհուրդը իրավասու է իրականացնել նրա փոփոխությունը, համաձայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտը գլխավորում է տնօրենը, որը նշանակվում է Կառավարման խորհրդի կողմից:

Վարչական ծրագիրը գտնվում է տնօրենի ենթակայության տակ: Պահպանության ծրագիրը գտնվում է պահպանության գծով փոխտնօրենի ենթակայության տակ: Գիտություն և մոնիթորինգի բաժինը ղեկավարվում է բաժնի վարիչի կողմից: Տուրիզմ/Էկոլոգիական իրազեկություն, հասարակայնության հետ կապերի բաժինը ղեկավարվում է բաժնի վարիչի կողմից: «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ռեսուրսների օգտագործման ծրագրերը՝ գտնվում են մարկետինգի ծրագրի/բաժնի ղեկավարի ենթակայության տակ: Այսպիսով, «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի անձնակազմի մեջ մտնում են 5 ծրագիր/բաժին:

Պահպանության ծրագրի ղեկավարը պատասխանատու է «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի բոլոր տեղամասերի պետերի և տեսուչների գործունեությունը համակարգելու համար:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տնօրինությունը աշխատելու է «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման խորհրդի ենթակայության տակ: Այն պատասխանատու է լինելու պահպանվող լանդշաֆտում անցկացվող ամենօրյա աշխատանքների համար և ընդհանուր բնապահպանական և կառավարման գործունեության համար՝ ըստ կառավարման պլանի, բիզնես պլանի և տարեկան աշխատանքային պլանների: Առավել մանրամասն, «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տնօրենի գործառույթները հետևյալն են.

- 1) մշակել տարեկան աշխատանքային պլաններ և բյուջեներ՝ ամեն կառավարման ծրագրի համար
- 2) պատասխանատվություն կրել աշխատանքային պլանի, ծրագրային աշխատանքների, դրանց կանոնավոր համապատասխանեցման և ազդեցության մոնիթորինգի իրականացման համար
- 3) «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կողմից վաստակած բոլոր եկամուտները պահել «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ֆոնդում» և օգտագործել պահպանվող տարածքի կանոնադրական խնդիրները լուծելու համար:

5.1.2. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի անձնակազմի որակավորման բարձրացում

Հայտնի է, որ անձնակազմի շահագրգռվածության հիմնական տարրերն են համարվում.

ա) յուրաքանչյուր պաշտոնի համար պարտականությունների և աշխատանքի հստակ ներկայացում,

բ) մասնագիտական աճի հնարավորություն,

գ) աշխատավարձի գրավիչ չափս և ֆինանսական խթանման մեխանիզմներ:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տնօրենի պարտականությունների մեջ է մտնում անձնակազմի հետ միասին հստակ աշխատանքային գործառույթների մշակումն և մասնագիտական աճի հնարավորության քննարկումը: Պետք է մշակվի աշխատակիցների արդյունավետ աշխատանքի հիման վրա խրախուսման համակարգ, որը աշխատելու է այնքան ժամանակ, մինչև աշխատավարձերը պաշտոնապես չդառնան բավականաչափ բարձր:

Որպես մասնագիտական աճի մի մաս յուրաքանչյուր աշխատակցին որակավորման բարձրացման հնարավորություն է տրվում: Նախապատվությունը տրվելու է աշխատատեղում իրականացվող դասընթացներին: Այն առանձին հմտությունները, որոնք հնարավոր չի լինի տեղում սովորել, ձեռք կբերվեն ուսուցման տեսքով «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի շրջանակներից դուրս: Աշխատատեղում իրականացվող դասընթացները առաջարկվելու են «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի անձնակազմի բոլոր անդամներին: Ավագ անձնակազմը հնարավորություն կունենա պարբերաբար մասնակցելու սեմինարներին՝ կարիերայի աճի և աշխատանքի որակը բարձրացնելու համար: Ուսուցման ծրագիրը կազմակերպվելու է ֆինանսական միջոցների մատչելիությունից ելնելով: Նման ուսուցման արդյունավետությունը ամեն տարի ենթարկվելու է մոնիթորինգի և գնահատմանը:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տնօրենի և ավագ անձնակազմի պարտականությունների մեջ մտնում է նաև ամենամյա ուսուցման դասընթացներին «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ողջ անձնակազմի գրանցումը: Նման ուսուցման բյուջեն մտնելու է պահպանվող տարածքի տարեկան

բյուջեի մեջ: Ուսուցման կուրսերի գրանցումը պետք է հաստատվի «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման խարհրդի կողմից: «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տեսուչները անցնելու են բազային 14 օրվա, ուսուցողական դասընթացներ՝ «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի փոխտնօրենի ղեկավարությամբ:

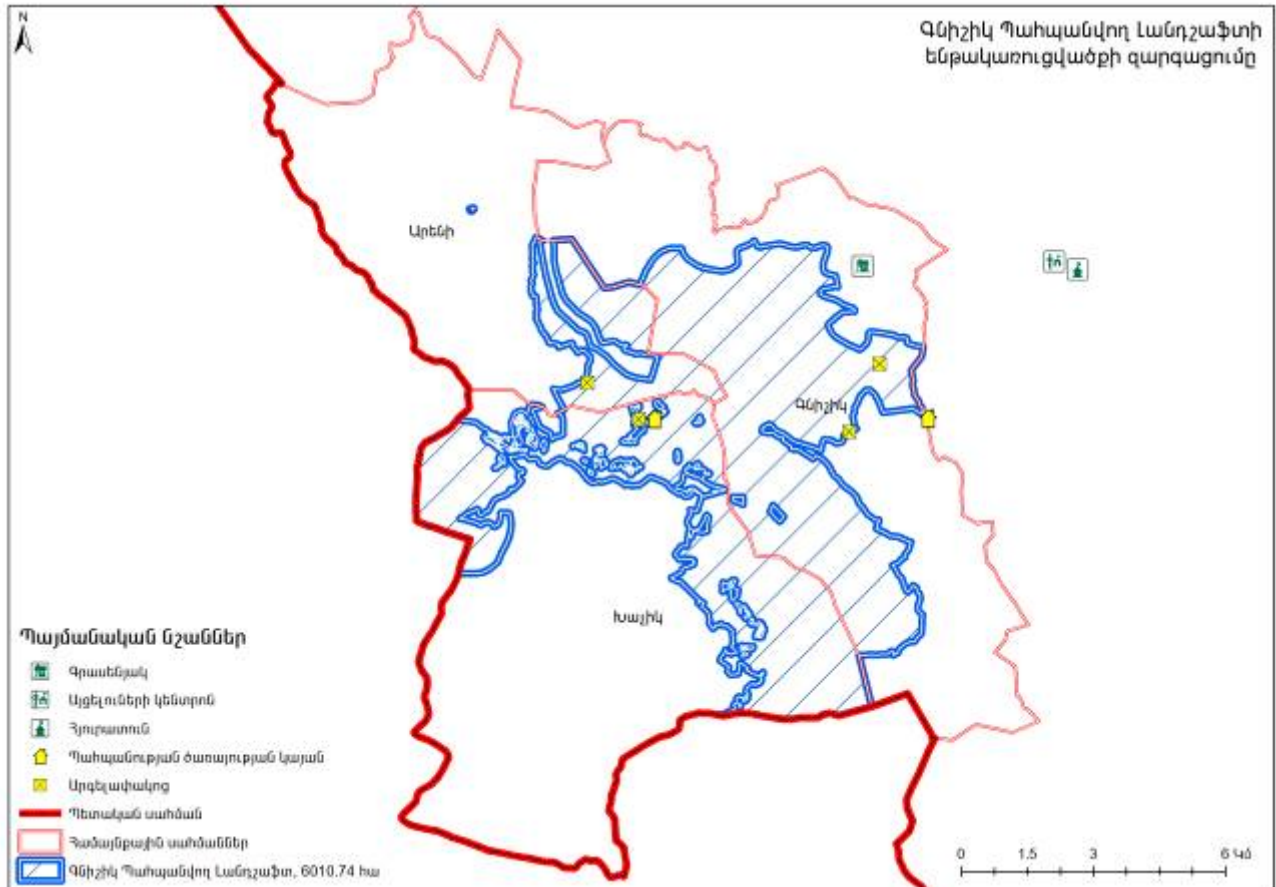
5.1.3. Վարչական ծրագրով նախատեսվող ենթակառուցվածք

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ենթակառուցվածքին վերաբերվող ընդհանուր մարտավարությունն և ուղեցույցը հետևյալն են.

- 1) «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառույցների (շենք/շինություններ), տեղեկատվական վահանակների, սահմանակետերի նշանաձողերի, մուտքի դարպասների և այլ ենթակառուցվածքների տեսքը պետք է համահունչ լինի շրջակա միջավայրի հետ
 - 2) կառույցները պետք է լինեն գործնական տեսանկյունից հարմար և գեղագիտական տեսանկյունից հաճելի
 - 3) տեղեկատվական վահանակներն և ճանապարհային ցուցանակները պետք է ունենան հստակ բովանդակություն՝ «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարբերանշանով և պատրաստած լինեն ամուր նյութերից՝ սպասարկման ծախսերը նվազեցնելու համար
 - 4) շինարարության համար հնարավորության սահմաններում պետք է օգտագործվեն տեղական հումքը և աշխատուժը
 - 5) բոլոր կառույցները պետք է լինեն ամուր և երկրաշարժերին դիմացկուն /սեյսմոկայուն/
- «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի վարչական շենքը գտնվում է Մոզրով գյուղում, Գնիշիկ համայնքի վարչական սահմաններում (քարտեզ 5), իսկ այցելուների կենտրոնը՝ Ագարակաձոր – Գնիշիկ ճանապարհին՝ հանքային ջրի աղբյուրի հարևանությամբ:

Վարչական շենքի հարակից տարածքեում նախատեսված է պահակակետ և ավտոտնակներ:

Քարտեզ 5. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ենթակառուցվածքի զարգացման սխեման

Ենթակառուցվածքի ստանդարտները

Պահպանության ծառայության տեսուչների և անձնակազմի համար նախատեսված տաղավարները, տեղական ապրանքների վաճառքի կրպակի տաղավարները, տեղեկատվական կենտրոն կամ հանգստի և ճամբարային տեղամասերում գտնվող փոքր ճաշարանները պետք է կառուցվեն՝ օգտագործելով տեղական արտադրության նյութ (քար, փայտ), ճանաչելով տեղական տիպոլոգիաները և ձևի ու չափի համատեքստում կարևորելով լանդշաֆտի էսթետիկ արժեքը: Լավագույն լուծումը կլինի այդ կառույցների ստանդարտացումը՝ դրանք առավել ճանաչելի դարձնելու նպատակով: Ավելին, մեր խորհուրդն է օգտագործել էկո-ճարտարապետական սկզբունքները:

- 1) ապահովել տաղավարի տանիքը անձրևաջրերի հավաքման դրենաժային համակարգով. ջուրը կանցնի ֆիլտրացիա և կհավաքվի ստորգետնյա ցիստեռներում,
- 2) ստեղծել արևային ջրատաքացման համակարգ,
- 3) միացնել զուգարանները և ցնցուղները հեղեղատար կոյուղի-դրենաժային համակարգին,
- 4) տեղադրել ֆոտովոլտային էլեկտրալամպեր, որոնք կստանան հոսանք տանիքում տեղակայված ֆոտովոլտային պանելներից:

Հանգստյան կամ գիշերանցի տեղամասերում տեղակայված ցնցուղներ կամ զուգարաններ: Միացնել զուգարանները և ցնցուղները կեղտաջրերի հեռացման կենտրոնական խողովակաշարին. ջուրը կանցնի մարգերով այնպես, որ կեղտաջուրը որևէ կերպ չվնասի շրջակա միջավայրին: Մարգերում աճում են առավել ջրասեր բույսեր, որոնց հատկապես համապատասխանում է նիտրատների և ֆոսֆատների պարունակությամբ ջրային զանգվածը:

Այցելուների, զբոսաշրջիկների և անձնակազմի համար ավտոկայանման, հանգստի կամ գիշերանցի տեղամասերում զուգարանների տեղադրում: Ինքնակոմպոստային զուգարանների կառուցում՝ ծակոտկեն հողով կոյուղաջրերի ներհոսքը կանխելու և ջուրը տնտեսելու համար: Կեղտը վերակազմավորվում է բնական պարարտանյութի, երբ կոմպոստի հորում խառնվում է բաղադրյալ պարարտանյութի (օդակեցական-կոմպոստի) հետ:

5.2. Տնտեսական գործունեության և մարկետինգի ծրագիր

5.2.1. Հիմնավորում և խնդիրներ

Մարկետինգի բաժնի գործառնություններն են «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի պլանավորումը, նրա բոլոր կառույցների նեոարյալ գյուղատնտեսական արտադրության ստորաբաժանումների կանոնավոր սպասարկումը, սարքավորումների և շարժական գույքի վերանորոգումը և փոխարինումը, հսկողությունը, մոնիթորինգը և արտադրության մարկետինգը: Բաժինը գործում է բաժնի պետի ենթակայության տակ՝ պարկի ամբողջ անձնակազմի հետ սերտ համագործակցությամբ: Բաժնի պետը պատասխանատու է «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ենթակառուցվածքների և սարքավորումների գործառնական պլանի մշակման համար: Բաժնի հիմնական խնդիրը կայանում է «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ենթակառուցվածքների և սարքավորումների նորմալ գործունեության ապահովումը՝ համաձայն աշխատանքային պլանի: Համապատասխան աշխատանքների ուղեցույցը հետևյալն է.

- 1) ենթակառուցվածքների և սարքավորումների կառավարում (այդ թվում՝ տեսչական ստուգումներն ու հսկողությունը)՝ համապատասխան բաժնի պետի կողմից մշակված և սահմանված նորմաների և կանոնակարգի
- 2) պրոֆիլակտիկա :

Կառավարման խնդիրներ

ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆ	ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐ
Արենիի, Արփիի ու Ագարակաձորի գործարաններ	1. Վաճառվող արտադրանքի ծավալների մեծացում 2. Արտադրանքի որակի բարձրացում	1. Մինչև 2018թ. վաճառվող արտադրանքի ծավալները աճել են 10%-ով (ըստ 2011 թ-ի տվյալների) 2. Մինչև 2018թ. արտահանվող արտադրանքի ծավալները աճել են 10%-ով (ըստ 2011 թ-ի տվյալների)

Եղեգնաձորի պահածոների գործարան	1. Գործարանի վերագործարկում	տվյալների) 3. Մինչև 2018թ. գինու արտադրության համար օգտագործվող խաղողի տեղական տարատեսակների ծավալները աճել են 10%-ով (ըստ 2011թ-ի տվյալների) 1.Գործարանը վերագործարկվել է
Գորգագործություն Արփի և Գնիշիկ գյուղերում	1. Վաճառվող ծավալների մեծացում	1. Մինչև 2018 թ. վաճառվող գորգերի քանակը աճել է 25%-ով 2. Մինչև 2018թ. ամեն գյուղում բացվել է տեղական արտադրանքի առնվազն մեկ շուկա
Մեղվաբուծություն Գնիշիկ և Ամաղու գյուղերում	1. Վաճառվող ծավալների մեծացում	1. Մինչև 2018թ. վաճառվող մեղրի ծավալները աճել են 25%-ով (ըստ 2011թ-ի տվյալների) 2. Մինչև 2018թ. ամեն գյուղում բացվել է տեղական արտադրանքի առնվազն մեկ շուկա
Պանրի արտադրություն Գնիշիկում	1. Վաճառվող ծավալների մեծացում	1. Մինչև 2018թ. վաճառվող պանրի ծավալները աճել են 25%-ով (ըստ 2011թ-ի տվյալների) 2. Մինչև 2018թ. ամեն գյուղում բացվել է տեղական արտադրանքի առնվազն մեկ շուկա

5.2.2. Մարտավարություն

Բաժնում պետք է կիրառվի հետևյալ մարտավարությունը.

- 1) բաժնի պետը մշակում է աշխատանքային պլանը, որն ամեն տարի վերանայվում և բարեփոխվում է
- 2) «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի անձնակազմին հանձնարարվում է ստանդարտ և պարզ աշխատանքների իրականացում՝ ըստ աշխատանքային պլանի
- 3) եթե աշխատանքները չեն կարող կատարվել պարկի անձնակազմի ջանքերով, դրանց կատարման համար նախատեսվող մասնագետները պետք է ընդգրկվեն/հրավիրվեն դրսից
- 4) մասնագիտական ուսուցումը և կարողությունների զարգացումը խոչընդոտելու է ենթակառուցվածքների և սարքավորումների սխալ օգտագործմանը
- 5) սարքավորումները պետք է ստանդարտացված լինեն՝ դրանց սպասարկման և վերանորոգման հեշտացման համար

Ենթակառուցվածքների և սարքավորումների երկար և նորմալ աշխատանքն ապահովելու համար, բաժնի պետը պետք է երաշխավորի սպասարկման և առաքման բարձր որակը: Բաժնի պետը մշակում է տարեկան աշխատանքային պլանը և բյուջեն՝ ենթակառուցվածքների և սարքավորումների սպասարկման և փոխարինման համար: Բյուջեն նույնպես իր մեջ ներառում է մասնագիտական ուսուցման ֆինանսավորումը, ներառյալ տրանսպորտային միջոցների ու սարքավորումների օգտագործման ուսուցումը: Դրսից մասնագետներին հրավիրելու դեպքում,

բաժնի պետը կազմում է նրանց տեխնիկական առաջադրանքները և հսկում կատարված աշխատանքի որակը: Բաժնի պետը պետք է հետևի որպեսզի բոլոր արված աշխատանքները համապատասխանեն «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտին վերաբերվող ՇՄԱԳ-ի կանոնակարգին:

5.3. ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳԻՐ

5.3.1. Նպատակ և խնդիրներ

Նպատակ

1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի էկոլոգիական ամբողջականության ապահովում,
2. Նշված պահպանվող լանդշաֆտի բնական ռեսուրսների պահպանության և կայուն օգտագործման ապահովում:

Ուղեցույցի սկզբունքներն են.

1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կայուն պահպանությունը շահավետ է կենսաբազմազանության պահպանության, ռեսուրսների և հող օգտագործող կողմերի, տեղական համայնքների և ամբողջ Հայաստանի Հանրապետության համար,
2. Կայուն պահպանությունը կարելի է հասնել լավ ուսուցանված, հանդերձված և շահագրգռված «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տեսուչների ջանքերի միջոցով՝ տեղական համայնքների աջակցությամբ,
3. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի անձնակազմի և համայնքների միջև համագործակցությունը հանդիսանում է նշված պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման պլանի մասնակցային իրականացման, տնտեսական զարգացումից ստացած շահերի և համայնքների հետ շարունակական ձևով տարվող աշխատանքների արդյունք,
4. Տեսուչների բազային ուսուցումը հիմնվում է օրենսդրական դրույթների, տեսուչների պատասխանատվության ոլորտների, «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կողմից թույլտվությունների և լիցենզիաների ձևակերպման համակարգի, պարեկության և հսկողության ուժեղացման, խախտողների հետ վարման նորմաների, հասարակայնության և պահպանվող լանդշաֆտի՝ այդ թվում առանձին տեղամասերի ռեսուրսներ օգտագործող կողմերի հետ շփման ունակությունների զարգացման վրա,
5. Տեսուչները իրավունք ունեն «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի՝ այդ թվում առանձին տարածքների սահմաններում ստուգել թույլտվությունները ու լիցենզիաները և անմիջական հաշվետու են իրենց ղեկավարող պահպանվող լանդշաֆտի ավագի առաջ:

Կառավարման խնդիրներ

ԲՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆ

Գիժու նոսրանտառներ Մոզրով և Ամադու գյուղերի վերին հատվածում, 1600 մ-ից բարձր

ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Լայնացնել տարածքը
2. Բարձրացնել նոսրանտառի խտությունը

ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐ

1. Մինչև 2024թ. մեծացնել 1600 մ-ից բարձր ընկած տարածքը 25%-ով (ըստ 2011 թ-ի

Նորավանքի լայնատերև անտառ	3. Վերականգնել կենսավայրերի միացվածությունը	տվյալների) 2. Մինչև 2024թ. բարձրացնել անտառի խտությունը 20%-ով (ըստ 2011 թ-ի տվյալների) 3. Մինչև 2018 թ. վերջը տնկել գիհու տնկանյութը նշված տարածքի առնվազն 50%-ի վրա 1. Մինչև 2024թ. բարձրացնել ծառերի խտությունը 50%-ով (ըստ 2011թ-ի տվյալների) 2. Մինչև 2024թ. ապահովել, որ ծառերի առնվազն 25%-ը ունենա 10-29.9 սմ տրամագիծ (ըստ 2011թ-ի տվյալների) 3. Մինչև 2018թ. վերջը ապահովել Գնիշիկ գետի հոսքը 20 լ/վրկ չափով
Զաֆարի և կիրճերի լայնատերև անտառներ	1. Բարելավել կենսամասսայի որակը 2. Բարելավել վայրի կենդանիների կարգավիճակը 3. Բարելավել ջրի առկայությունը	1. Մինչև 2024թ. բարելավում 2. Մինչև 2024թ. ապահովել, որ ծառերի մինչև 20%-ը ունենա 10-29.9 սմ տրամագիծ, իսկ ավելի քան 30%-ը ունենա 30 սմ-ից ավելին (ըստ 2011թ. տվյալների)
Լայնատերև անտառների մնացորդները Մոզրովի մոտակայքում	1. Կենսամասսայի որակի բարելավում 2. Կենդանիների կարգավիճակի բարելավում	1. Մինչև 2018թ. ապահովել, որ ծառերի ավելի քան 20%-ը ունենա 10-29.9 սմ տրամագիծ 2. Մինչև 2018թ. բարձրացնել ծառերի խտությունը 20%-ով (ըստ 2011 թ-ի տվյալների) Հետագա 10 տարվա ընթացքում պահպանել տարածքի որակը
Գնիշիկ, Բոլորաբերդ, Գանձակ գյուղերի արոտավայրերն ու խոտհարքերը	1. Ապահովել հողի և կենսամասսայի որակ	
<i>Triticum boeoticum</i> , <i>T. araraticum</i> չոր տափաստաններ	1. Ապահովել դրանց ներկայությունը	Հետագա 10 տարվա ընթացքում պահպանել տարածքի որակը
Արփա գետ	1. Բարելավել ջրի կենսաքիմիական որակը	Նվազեցնել թունաքիմիկատների պարունակությունը
Մշակվող հողատարածքներ Արփա գետի երկայնքով	1. Էկոլոգիապես ճիշտ հողագործության մեթոդներ 2. Արտադրանքի որակի բարելավում 3. Նվազեցնել վնասատուների և պարարտանյութերի պարունակությունը հողում	1. Մինչև 2018 թ. մշակվող հողատարածքների 50%-ում կիրառել օրգանական գյուղատնտեսության մոտեցումներ 2. Հետագա 10 տարվա ընթացքում 20%-ով ավելացնել վաճառվող արտադրանքի ծավալները 3. Մինչև 2018 թ. վերջը 50%-ով նվազեցնել վնասատուների և պարարտանյութերի պարունակությունը հողում (ըստ

Խաղողի տեռասային այգիներ Նորավանքում	1. Ընդհանուր վիճակի բարելավում 2. Բերքատու խաղողների ծավալի ավելացում 3. Տեռասային համակարգի վերականգնում	2011 թ. տվյալների) 1. Մինչև 2018թ. ավարտը ապահովել ջրի առկայությունը Գնիշիկ գետում 2. Մինչև 2018թ. 25%-ով ավելացնել գինու արտադրության համար բերքատու բույսերի քանակը (ըստ 2011 թ-ի տվյալների) 3. Մինչև 2018թ. 25%-ով ավելացնել խաղողի տեռասային այգիների քանակը (ըստ 2006 թ-ի տվյալների)
Հաճարի և վայրի նախնիներից առաջացած ցորենի այլ տեղական տարատեսակների մշակվող հողատարածքներ Ծիրանի և դեղձի հնագույն այգիներ	1. Մեծացնել տեղական տարատեսակների տարածքները 1. Պահպանում	Մինչև 2018թ. 25%-ով մեծացնել տեղական տարատեսակների տարածքները (ըստ 2011 թ-ի տվյալների) Հետագա 10 տարվա մեջ ապահովել ներկա հնագույն այգիների պահպանումը
Խաղողի հնագույն այգիներ	1. Պահպանում	Հետագա 10 տարվա ընթացքում ապահովել հնագույն այգիների պահպանումը
Կարստային քարանձավների համակարգ (Մագիլի, Արջերի, Մոզրովի, Զրովանք)	1. Քարանձավների խոցելի էկոհամակարգերի պահպանության ապահովում 2. Տուրիստական պայմանների բարելավում	1. Արգելել զբոսաշրջիկների մուտքը քարանձավներ մինչև չկատարվի դրանց կարգավիճակի գիտական գնահատման իրականացումը 2. Մինչև 2018թ. ապահովել անվտանգ տուրիստական պայմաններ Մոզրովի և Զրովանքի քարանձավներում
Բեզոարյան այծ	1. Բարելավել արեալի որակը 2. Թվաքանակի բարձրացում	1. Մինչև 2018 թ. կարգավորել արածեցման գործունեությունը 2. Մինչև 2018 թ. 30%-ով բարձրացնել թվաքանակը (ըստ 2011 թ-ի տվյալների)
Կովկասյան ընձառյուծ	1. Բարելավել արեալի որակը 2. Բարձրացնել թվաքանակը 3. Պահպանել ընձառյուծի ներկայությունը	1. Մինչև 2018 թ. կարգավորել արածեցման գործունեությունը 2. Մինչև 2018 թ. ապահովել ընձառյուծի կայուն արկայությունը 3. Ապահովել գոյատևման համար անհրաժեշտ պայմանների առկայությունը
Գորշ արջ	1. Բարելավել պոպուլյացիայի կառուցվածքը ու որակը 2. Բարձրացնել թվաքանակը 3. Բարելավել գոյատևման	1. Ապահովել կարևորագույն լանդշաֆտային պայմանները էկոլոգիական միջանցքների արդյունավետության համար

	պայմանները	2. Մինչև 2018 թ. բարձրացնել գորշ արջերի թվաքանակը 20%-ով
Հայկական մոֆլոն	1. Բարելավել պոպուլյացիայի կառուցվածքը ու որակը 2. Բարձրացնել թվաքանակը 3. Բարելավել գոյատևման պայմանները	1. Ապահովել կարևորագույն լանդշաֆտային պայմանները էկոլոգիական միջանցքների արդյունավետության համար 2. Մինչև 2018 թ. 30%-ով բարձրացնել թվաքանակը
Չղջիկներ	1. Բարելավել պոպուլյացիայի կառուցվածքը ու որակը պահպանելով ապրելավայրերը քարանձավներում	1. Մինչև 2018 թ. 30%-ով բարձրացնել թվաքանակը
Թռչուններ	1. Պահպանել թռչունների ապրելավայրերը	1. Մինչև 2018 թ. 30%-ով բարձրացնել թվաքանակը
Բույսեր	1. Պահպանել հազվագյուտ և ենդեմիկ տեսակի բույսերի ապրելավայրերը	1. Մինչև 2018 թ. 30%-ով բարձրացնել թվաքանակը

5.3.2. Խոշոր գիշատիչ-մարդ կոնֆլիկտի մեղմացում

Հիմնվելով միջազգային փորձի և ստանդարտների վրա՝ նախատեսել և մշակել գյուղատնտեսությանը խոշոր գիշատիչների կողմից հասցրած վնասի (ընտանի կենդանիների հոշորում գայլերի և արջերի կողմից, մեղվանոցների և պտղատու ծառերի վնասում արջերի կողմից) փոխհատուցման մեխանիզմներ, ինչպես նաև մշակել գիշատիչ-մարդ կոնֆլիկտի մեղմացման և կանխարգելման արդյունավետ միջոցներ:

5.3.3. Պահպանության ծրագրի մարտավարություն և կառավարման ուղեցույց

Պահպանության մարտավարության և կառավարման հիմնական բաղադրամասերը հետևյալն են.

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի և դրա առանձին տարածքները կարելի է մտնել միայն նշված պահպանվող լանդշաֆտի կողմից տրված մուտքի կամ տնտեսական գործունեության թույլտվությամբ,

1. Պահպանվող լանդշաֆտի տնտեսական նպատակներով օգտագործվող տարածքները կարող են մտնել միայն պահպանվող լանդշաֆտում հողատարածքներ ունեցող վարձակալները և պահպանվող լանդշաֆտի այցելուները՝ պահպանվող տարածքի տնօրենության թույլտվությամբ,
2. Սահմանամերձ գոտին կարելի է մտնել հայկական սահմանապահ մարմինների հետ և համաձայնեցված թույլտվությամբ,
3. Ջրային աղբյուրների մոտ անասունների արածեցումը արգելվում է, իսկ յուրաքանչյուր համայնքը ունի անասունների համար նախատեսված արհեստական ջրարբիացման կետ(եր):

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տեսուչների գործունեությանը վերաբերվող մարտավարությունը հետևյալն է.

1. Պահպանվող լանդշաֆտի տեսուչները՝ ավագ տեսուչի ղեկավարությամբ կազմում են տարածքների վերահսկման աշխատանքային պլանները,
2. Պահպանվող լանդշաֆտի տեսուչները՝ ավագ տեսուչի հետ համատեղ մշակում են տեսուչների պայմանագրերն և աշխատանքային պլանները,
3. Տեսուչները ակտիվորեն հետապնդում են օրենք և «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի բնապահպանական կանոնակարգ խախտողներին,
4. Տեսուչները սերտ համագործակցում են այլ վերահսկող կազմակերպությունների հետ, սահմանապահ մարմինների հետ՝ «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տնօրենի կողմից մշակված Փոխըմբռնման հուշագրի համաձայն,
5. Մոնիթորինգը իրականացվում է աշխատանքային պլանին և պարտականություններին համապատասխան՝ ինչպես դրանք նշված են տարեկան աշխատանքային պլանում,
6. Տեսուչները հետևում են վարձակալների, հովիվների և այցելուների կողմից ռեսուրսների օգտագործմանը՝ ծրագրերի ղեկավարների հետ միասին
7. Տեսուչները գրանցում են խախտումներ՝ կատարելով համապատասխան արձանագրություններ, հաշվետու են և մասնակցում են հետաքննության մեջ,
8. Տեսուչները բռնագրավում են պահպանվող լանդշաֆտից անօրինական կերպով ձեռք բերված մթերքներն, սարքավորումները և հանդերձանքը, գրանցում են համապատասխան խախտումները և հետևում են պահպանվող լանդշաֆտի հողերի ու ռեսուրսների կայուն օգտագործման կանոնակարգի և կառավարման ուղեցույցի պայմաններին՝ ավագ տեսուչի ղեկավարությամբ,
9. Տեսուչները մշակում են արդյունավետ վերահսկողության ծրագիր յուրաքանչյուր տարածքի և ենթատարածքի համար,
10. Տեսուչները երկու օրը մեկ անգամ հաշվետու են ավագ տեսուչի առաջ
11. Տեսուչները ակտիվություն են դրսևորում բնակչության իրազեկության բարձրացման և տեղաբնակների հետ լավ հարաբերությունների զարգացման ուղղությամբ,
12. Տեսուչները կատարում են ավագ տեսուչի հանձնարարությունները,
13. Ծառայության ժամանակ տեսուչները կրում են համազգեստ,
14. Տեսուչները պարտադիր մասնակցում են աշխատատեղում կազմակերպվող դասընթացներին՝ ըստ աշխատանքային պլանի,
15. Տեսուչները կատարում են դաշտային գրանցումներ,
16. Տեսուչները լրացնում են շաբաթական մատյաններ և հսկվում են ավագ տեսուչի կողմից:

ՀՀ մշակույթի նախարարության պատմամշակութային հուշարձանների հսկողությունն ու պահպանությունն իրականացնող աշխատողների մուտքը կարգավորվում է «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տնօրինության և հուշարձանների պահպանության լիազորված մարմնի միջև ստորագրված Փոխըմբռնման հուշագրի շրջանակներում:

5.4. Տուրիզմ, էկոլոգիական իրազեկություն եվ հասարակայնության հետ կապերի ծրագիր

5.4.1. Հիմնական սկզբունքներ

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտում էկոտուրիզմի զարգացումը պահանջում է մեծ ջանքեր: Անհրաժեշտ է իրականացնել գործունեություն հետյալ ասպարեզներում որոնք դեռ զարգացած չեն.

1. Այցելությունների ինտենսիվության, բնության և տեղական համայնքների վրա ազդեցության մանրամասն մոնիթորինգ,
2. Տուրիզմի հետագա զարգացման պլանավորում,

3. Շրջակա միջավայրի պահպանում և էկոտուրիզմի ազդեցության բարելավում,
4. Տուրիստական ծառայություններից ձևավորվող եկամուտների մեծացում և արդար բաշխում,
5. Այցելուների առողջապահության և անվտանգության ապահովում,
6. Տուրիստական ենթակառուցվածքների ստեղծում ու պահպանում,
7. Լայնածավալ և ինտենսիվ ազգային և միջազգային գովազդ,
8. Հարմար, արդյունավետ և եկամտաբեր տուրիստական թափեփների մշակում,
9. Պարզ և օգտակար տպագրված և ինտերնետային տեղեկատվության (բուկլետներ, փեռնարկներ, քարտեզներ) պատրաստում արշավների պահանջների, սահմանափակումների, բնապահպանության, ճամբարատեղիների, երթուղիների, գեղատեսիլ վայրերի և այլ կարևոր դրույթների մասին:

5.4.2. Տուրիզմին վերաբերող խնդիրներ ու մարտավարություն

Առաջնային խնդիր շարունակում է մնալ զբոսաշրջային ռեսուրսների կառավարման պակասը: Մասնավորապես՝ բնական ռեսուրսների կայուն օգտագործումը, էկոտուրիզմի միջոցով տնտեսական զարգացման հնարավորությունների ապահովում տեղի բնակչության համար, շրջակա միջավայրի վրա զբոսաշրջության բացասական ազդեցությունների գնահատման բացակայություն, ենթակառուցվածքների զարգացումը և բարձրորակ ծառայությունների տրամադրումը:

Օտար լեզու(ներ) տիրապետող և միաժամանակ տեղանքի իմացության և առաջին օգնության հմտություններ ունեցող զբոսավար-ուղեկցողները բացակայում են: Որոշ բացը կարելի է լրացնել դպրոցների անգլերեն լեզվի դասատուների հաշվին, ովքեր կարող են աշխատել որպես թարգմանիչներ: Հյուրատների սեփականատերերը պետք է զարգացնեն օտար լեզուների հմտությունները և բարելավեն հյուրընկալության ունակությունները: Ռեստորանների կառավարման միջին օղակի ողջ անձնակազմը պետք մասնակցի սպասարկման և օտար (հիմնականում՝ անգլերենի) դասընթացներին:

Հատուկ ուշադրության կարիք ունի Մոզրովի, Մագիլի և Արջերի քարանձավների այցելությունների իրականացման հարցը: Նախնական գիտական հետազոտությունների արդյունքում և հետագա մանրամասն մոնիթորինգի միջոցով պետք վերջնական որոշվի, թե դրանք պետք է փակվեն այցելությունների համար, բաց մնան, բացվեն մի քանի տարվա հանգստյան և վերականգման ընթացքից հետո, թե փակ ու բաց լինելու ժամանակահատվածները կարող են իրար հաջորդել: Նաև անհրաժեշտ է հստակ որոշել քարանձավներ այցելող խմբերի քանակը զբոսաշրջային սեզոնի կտրվածքով, չափը մի այցի ժամանակ և այցելությունների համար արգելված (օրինակ՝ չղջիկների բազմացման) վայրերը:

Կառավարման խնդիրներ

ՏՈՒՐԻՍՏԱԿԱՆ/ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆ	ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐ
Նորավանքի համալիր	1.Լանդշաֆտի կարգավիճակի բարելավում	1. Մինչև 2018թ. տեղադրված են զբոսաշրջիկների համար նախատեսված տեղեկատվական վահանակներ

Գնիշիկի եկեղեցի		1. Պահպանության զարգացում	2. Մինչև 2018թ. բացված է հետիոտն երթուղիների ցանցը
Գլխատներ Գնիշիկում (4 օրինակներ), Արենիում (6 օրինակներ) Ագարակաձորում (2 օրինակներ)		1. Պահպանության զարգացում 2. Պոտենցիալ տուրիստական արժեքի բարձրացում	1. Մինչև 2018թ. վերանորոգված է եկեղեցու կտուրը 1. Մինչև 2018թ. բոլոր գլխատները վերանորոգված են 2. Մինչև 2018թ. առնվազն 2 գլխատներ Գնիշիկում, 3-ը՝ Արենիում և 1-ը՝ Ագարակաձորում վերափոխվել են հյուրատների, տեղական մշակույթի թանգարանի, ռեստորանի 3. Մինչև 2015 թ. տեղադրված են տեղեկատվական վահանակներ
Գանձակի եկեղեցի		1. Պոտենցիալ տուրիստական արժեքի բարձրացում	1. Մինչև 2018թ. տեղադրված են տեղեկատվական վահանակներ
Էրտիչ Բերդ Արփիի մոտ		1. Պահպանության աշխատանքների զարգացում 2. Պոտենցիալ տուրիստական արժեքի բարձրացում	1. Մինչև 2018թ. բացված է հետիոտն երթուղիների ցանցը 1. Մինչև 2018թ. բերդը վերանորոգված է 2. Մինչև 2015թ. տեղադրված են տեղեկատվական վահանակներ
Ջրովանք		1. Լանդշաֆտի կարգավիճակի բարելավում 2. Պոտենցիալ տուրիստական արժեքի բարձրացում	1. Մինչև 2018թ. տեղական լանդշաֆտը մաքրված է աղբից 2. Մինչև 2018թ. ձեռք բերված և տեղադրված են աթոռներ, սեղաններ, օջախներ և աղբամաններ՝ 30 հոգու հաշվարկով 3. Մինչև 2015թ. տեղադրված են տեղեկատվական վահանակներ
Ագարակաձորի քարե կամուրջ		1. Պոտենցիալ տուրիստական արժեքի բարձրացում	4. Մինչև 2015թ. բացված է հետիոտն երթուղիների ցանցը 1. Մինչև 2015թ. տեղադրված են տեղեկատվական վահանակներ
Արենիի եկեղեցի		1. Պոտենցիալ տուրիստական արժեքի բարձրացում	1. Մինչև 2018թ. տեղադրված են տեղեկատվական վահանակներ
Ռաստակերտ, որը գտնվում է Նորավանքի կիրճին զուգահեռ՝ արևմտյան կողմի վրա		1. Պոտենցիալ տուրիստական արժեքի բարձրացում	1. Մինչև 2018թ. տեղադրված են տեղեկատվական վահանակներ 2. Մինչև 2015 թ. բացված է հետիոտն երթուղիների ցանցը

Տուրիզմի ազդեցության գնահատում և մոնիտորինգ

Պահպանվող լանդշաֆտի դեռևս չկազմավորված լինելու փաստը հուշում է այն մասին, որ տուրիզմի ազդեցությունը գնահատելու և վերահսկելու գործողությունները կունենան առավել որակական, քան քանակական բնույթ: Ներկայացվող հանձնարարականներն ու առաջարկները միջազգային նախագծերում կիրառվող մոնիտորինգի ընդհանուր մոդել են:

Ռազմավարություն	Կառավարման միջոցներ և մեթոդաբանություն
1. Ընդհանուր ՊԼ օգտագործման ծավալների կրճատում	1. Ընդհանուր ՊԼ տարածքում այցելուների քանակի սահմանափակում 2. Հանգրվանելու օրերի սահմանափակում 3. Նպաստել այլ տարածքների օգտագործմանը 4. Պահանջել հատուկ հմտություններ և/կամ սարքավորումներ 5. Գանձել այցելուների ֆիքսված վճար 6. Սահմանափակել մուտքը վայրի բնության այս տարածք
2. Սահմանափակել խնդրահարույց վայրերի օգտագործումը	1. Տեղեկացնել խնդրահարույց վայրերի և այլընտրանքային վայրերի մասին 2. Խոչընդոտել կամ արգելել խնդրահարույց վայրի օգտագործումը 3. Սահմանափակել խնդրահարույց վայրերի այցելողների թիվը 4. Սահմանել հանգրվանելու կամ մնալու սահմանափակում խնդրահարույց վայրերում 5. Մուտքը որոշ տարածքներ դարձնել ավելի դժվար կամ հակառակը 6. Վերացնել հարմարությունները/պայմանները խնդրահարույց վայրերում, բարելավել հարմարությունները/պայմանները այլընտրանքային վայրերում 7. Խթանել հիմնական արահետները շրջանցող ուղևորությունը 8. Սահմանել հմտությունների/սարքավորումների այլ պահանջներ 9. Գանձել այցելուների տարբերակյալ սակագներ
3. Խնդրահարույց վայրերում փոփոխել օգտագործման տեղադիրքը	1. Խոչընդոտել/արգելել քեմփինգի/ձիերի վարձակալության գործընթացներին 2. Խթանել/թույլատրել քեմփինգը/ձիերի վարձակալությունը հատուկ վայրերում 3. Տեղադրել հարմարությունները հաստատուն վայրերում 4. Կենտրոնացնել օգտագործումը հարմարությունների նախագծման և տեղեկատվության միջոցով 5. Խոչընդոտել/արգելել հիմնական արահետները շրջանցող արշավները 6. Առանձնացնել տարբեր տիպի այցելուներին
4. Փոփոխել օգտագործման կանոնակարգումը	1. Խթանել օգտագործումը նվազագույն կամ միջին օգտագործման շրջաններում 2. Խոչընդոտել/արգելել օգտագործումը, երբ ազդեցության պոտենցիալը բարձր է 3. Սահմանել վճարներ առավելագույն օգտագործման կամ մեծ ազդեցություն ենթադրող շրջանում
5. Օգտագործման տեսակի և այցելուների պահվածքի փոփոխում	1. Խոչընդոտել/արգելել վնասակար գործողությունները/սարքավորումները 2. Քաջալերել/պահանջել հատուկ վարք, հմտություններ, սարքավորում 3. Ուսանել վայրի բնության էթիկա 4. Սահմանափակել ձիերի քանակը 5. Խոչընդոտել/արգելել ձիերի մուտքը 6. Խոչընդոտել/արգելել տնային կենդանիների մուտքը 7. Խոչընդոտել/արգելել գիշերային օգտագործումը
6. Ներագրել այցելուների սպասելիքների վրա, փոփոխել դրանք	1. Տեղեկացնել այցելուներին ՊՏ համապատասխան օգտագործման մասին 2. Տեղեկացնել ՊԼ պոտենցիալ պայմանների մասին
7. Բարձրացնել ռեսուրսների դիմակայությունը	1. Պահպանել տարածքը ազդեցություններից 2. Դարձնել տարածքը առավել դիմակայուն
8. Խնամել/վերականգնել ռեսուրսները	1. Վերացնել խնդիրները 2. Խնամել/վերականգնել ներագրված տեղանքները

5.4.3. Էկոլոգիական իրազեկությունը

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծման հետ կապված շահառուների, հատկապես՝ տեղական բնակչության կարծիքները, տրամադրվածությունը, սպասելիքները և հետաքրքրությունները գնահատվել են 2011 թ-ին ԱՄ Փարթնըրզ Քոնսալթինգ Քամփնի (AM Partners Consulting Company) ընկերության կողմից իրականացված հետազոտության միջոցով:

Իրազեկության բարձրացման գործում հատկապես կարևոր է հետևյալ տեղեկատվության տրամադրում.

1. Իրավական դաշտը և օրենսդրությունը,
2. Պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծման նպատակները,
3. Որոշումների կայացման մեխանիզմները, պատասխանատու կողմեր և գործընթացի թափանցիկությունը,
4. Ակնկալվող օգուտները, այդ թվում աշխատատեղերը (տեսուչներ, պահպանվող լանդշաֆտի անձնակազմ, զբոսաշրջություն, հյուրատներ և այլն),
5. Պահպանվող լանդշաֆտի և բնակչության պատմության, կենսաբազմազանության և բնապահպանության ուսումնասիրությունները և տվյալները,
6. Պահպանվող լանդշաֆտի կառավարումը ու օգտագործումը, այդ թվում՝
 - Համայնքների ներգրավվածությունը,
 - Կառավարման հիմնական սկզբունքները (պետական, համայնքային և այլն),
 - Պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման դերերի և պարտականությունների հստակեցումը,
 - Համայնքի և պահպանվող լանդշաֆտի՝ որպես վարչական միավոր, իրավահարաբերությունները,
7. Քարտեզները (վարչական սահմաններ, համայնքային հողատարածքներ, լանդշաֆտներ, բնապահպանական տեսանկյունից կարևորագույն վայրեր և այլն),
8. Հողօգտագործման պլանները:

Պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման և օգտագործման խնդիրները առավել մտահոգություն են առաջացնում շահառուների շրջանում՝ կապված սեփականության իրավունքի և կառավարման հիմնադրույթների հետ: Հստակ և պարզ հասկացվող քարտեզները և հողօգտագործման պլանները անհրաժեշտ են պահպանվող լանդշաֆտի ստեղծման և զարգացման գործընթացի կարևորությունը ներկայացնելու համար, հատկապես՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ շփման ընթացքում:

Բացի համայնքներից, նմանատիպ իրազեկության բարձրացումը նաև պետք է իրականացվի այլ շահառուների մեջ, որոնք են Վայոց Ձոր մարզում գործող հասարակական կազմակերպությունները (ՀԿ), ձեռնարկատերերը (գինեգործություն, այգիներ, անասնապահություն, մեղվապահություն, զբոսաշրջություն) և ինքնակառավարման մարմինները:

5.4.4. Հասարակայնության հետ կապերը

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի մասին տեղեկատվություն ստանալու ամենակարևոր և ցանկալի միջոցը անմիջական հանդիպումներն են որոնք ներկայացնում են իրազեկության բարձրացման, մտքերի փոխանակման և առաջարկներ ներկայացնելու յուրօրինակ հարթակ: Բացի դրանից, կան տեղեկատվության տրամադրման մի քանի այլ արդյունավետ տեսակներ.

1. Գրականություն,
2. Էլեկտրոնային հաղորդակցություն,
3. Քննարկումներ, հատկապես՝ պետական կառույցների և իրականացնող թիմերի ներկայությամբ,
4. Մարզային հեռուստատեսություն:

Էլեկտրոնային միջոցները կարևոր են միջազգային համագործակցություն ստեղծելու և պահպանելու գործում, ինչպես նաև թույլ են տալիս կապը պահել արտերկրում ապրող և աշխատող ներկայացուցիչների հետ ուժեր կարող են հետևել իրադարձություններին և առաջընթացին, արձագանքել կամ մասնակցել:

5.4.5. Տուրիստական ենթակառուցվածք

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի և հարակից տարածքների համայնքները չունեն տուրիզմի համար նախատեսված կամ հարմար ենթակառուցվածք: Խնդիրները հետևյալն են և պետք է լուծվեն կառավարման պլանի իրականացման միջոցով.

1. Բոլոր համայնքներում բացակայում է կոյուղին,
2. Անձրևոտ և ձյունաշատ եղանակին, ինչպես նաև ձնհալին, ճանապարհները դառնում են դժվարանցանելի,
3. Կացարանները ներկայացված են հյուրատներով որոնք սակավ են, հաճախ վերանորոգման կարիք են զգում, չունեն օտար լեզուներ իմացող անձնակազմ և պասիվ դիրքորոշում են դրսևորում իրենց բիզնեսը զարգացնելու գործում,
4. Արշավային արահետների վրա բացակայում են նշանները,
5. Բացի Նորավանքի կիրճից, բոլոր այլ վայրերում սանհանգույցները բացակայում են,
6. Բջջային կապը վատ է կամ բացակայում է:

Բացի դրանից, Արենի գյուղում անհրաժեշտ է ստեղծել գինիների համտեսման սրահը ու գինու որակի գնման լաբորատորիա և բարելավել գինեգործության առկա ենթակառուցվածքը ու արտադրման մեթոդները:

5.5. Գիտական հետազոտությունների և մոնիթորինգի ծրագիր

Այս ծրագիրը սահմանում է հետազոտությունների և մոնիթորինգի ուղղվածությունները «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի արդյունավետ զարգացման և բնօգտագործման կայունությունը ապահովելու համար: Բոլոր հետազոտական աշխատանքները կատարվելու են ինչպես բաժնի աշխատակիցների, այնպես էլ դրսից հրավիրված մասնագետների կողմից, իսկ նախապատվությունը տրվելու է բնապահպանական կիրառական աշխատանքներին: Պահպանվող լանդշաֆտը մեծ ներուժ ունի համալսարանական ուսանողների, Հայաստանի ու արտերկրի մասնագետների կողմից իրականացվող գիտական աշխատությունների համար:

Մոնիթորինգը իրականացվելու է «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի անձնակազմի կողմից, եթե միայն դրա համար դրսից լրացուցիչ փորձի կարիք չզգացվի, ինչի համար էլ հրավիրվելու են հանրապետության գիտական կազմակերպությունների մասնագետները: Մոնիթորինգը գտնվելու է ծրագրի ղեկավարի ենթակայության տակ, որը նաև պատասխանատու է լինելու տվյալների պահպանման և մշակման համար:

Մոնիթորինգի բոլոր տվյալները ընդգրկվելու են երկրատեղեկատվական համակարգի (GIS) քարտեզներում, ինչպես նաև պահպանվելու են համակարգչային տվյալների բազաների (Excel, Access) տեսքով: Համապատասխան աշխատանքների անխափան ընթացքը ապահովելու համար մոնիթորինգի մեջ ներգրավված պահպանվող լանդշաֆտի անձնակազմը անցնելու է մասնագիտական ուսուցանում:

Մոնիթորինգը ընդգրկվելու է հողի և ռեսուրսների վարձակալման բոլոր տարածքներն և մարդածին գործունեության բոլոր ձևերը: Մոնիթորինգը նաև ստանալու է և պահպանելու է այցելուների և առավել հաճախ այցելած վայրերի վերաբերյալ տվյալները:

Ծրագրի ղեկավարը պատասխանատու է լինելու մոնիթորինգի ծրագրի և աշխատանքային պլանի մշակման համար՝ ներառյալ մոնիթորինգի չափանիշները:

Մոնիթորինգի իրականացման համար լրացուցիչ ենթակառուցվածք չի նախատեսվում:

Հատուկ ուշադրություն և կարևորություն է տրվելու պահպանվող լանդշաֆտի բոլոր լանդշաֆտների կարգավիճակի, բուսական և կենդանական աշխարհի էնդեմիկ, ռելիկտ, ՀՀ կարմիր գրքում և Բնության պահպանության միջազգային միության (ԲՊՄՄ/IUCN) կարմիր ցուցակում գրանցված տեսակների մոնիթորինգին: Այնուհետև այն կոչվելու է կենսաբազմազանության մոնիթորինգ (ԿԲՄ):

ԿԲՄ-ը բնության հատուկ պահպանվող տարածքներում (ԲՀՊՏ) բուսական և կենդանական օրգանիզմների, դրանց ապրելավայրերի, էկոհամակարգերի, բնության հուշարձանների, բնական պաշարների վիճակի ու զարգացման ընթացքի գնահատման և ազդեցությունների կանխատեսման համակարգ է:

Համաձայն Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին ՀՀ օրենքի (ԲՀՊՏ-ների մոնիթորինգը նպատակաուղղված է՝

1. Բացահայտելու կենսաբազմազանության տարածվածության, տեսակային կազմի, քանակի, բնակության վայրերի, կենդանիների միգրացիայի ուղիների առկա վիճակը,
2. Գնահատելու և կանխատեսելու էկոհամակարգերի և դրանց բաղադրիչների քանակական և որակական փոփոխությունների ընթացքը,
3. Բացահայտելու էկոհամակարգերի և դրանց բաղադրիչների վրա բնական և մարդածին գործոնների ազդեցությունը,
4. Մշակելու էկոհամակարգերի և դրանց բաղադրիչների վրա բացասական ազդեցությունների կանխարգելման ու մեղմացման (վերացման) միջոցները,
5. Ուսումնասիրելու, գնահատելու և կանխատեսելու ՀՀ կարմիր գրքում ընդգրկված բուսական և կենդանական աշխարհի օբյեկտների վիճակը:

ԿԲՄ համակարգի ներդրման խնդիրներն են.

1. Բացահայտել կենսաբանական բազմազանության տեսակային կազմի, տարածվածության, քանակական ցուցանիշների, բնակության վայրերի, միգրացիաների ուղիների առկա վիճակը և միտումները,
2. Բացահայտել էկոհամակարգերի և դրանց բաղադրիչների վրա մարդածին գործոնների ազդեցությունը,
3. Գնահատել և կանխատեսել բնական համակարգերի բաղադրիչների քանակական և որակական փոփոխությունների ընթացքը,
4. Նպաստել կառավարման պլանների հետագա լրամշակմանը, որը կներառի էկոհամակարգերի և դրանց բաղադրիչների վրա բացասական ազդեցությունների կանխարգելման, մեղմացման և վերացման միջոցառումները:

Էկոտուրիզմի կազմակերպման համար առանձնացված տարածքներում մոնիթորինգը պետք է նպատակաուղղվի զբոսաշրջության ընդունելի ձևերի կազմակերպման ու դրա հետ կապված սպասարկման ծառայությունների գործարկման ընթացքում բնական համակարգերի և դրանց բաղադրիչների քանակական և որակական փոփոխությունների բացահայտմանը ու գնահատմանը:

Մոնիթորինգին ենթակա բույսերի և կենդանիների էնդեմիկ, ռելիկտ և վտանգված (ըստ ՀՀ կարմիր գրքի և ԲՊՄՄ-ի կարմիր ցուցակի) տեսակները նշված են բուսական և կենդանական աշխարհները ներկայացնող հավելվածներում:

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտում առկա էկոհամակարգերից և բնական օբյեկտներից ԿԲՄ-ի իրականացման նպատակով առավել կարևորվում են հետևյալները՝

1. Կիսաանապատային, միջին բարձրության չոր տափաստանային, լեռնատափաստանային և բարձրադիր մերձալպիական գոտու բուսական համակեցությունները, հատկապես՝ հացազգիների աճելավայրերը,
2. Հազվագյուտ և անհետացող չլիքների համար հիմնական ապրելավայրեր հանդիսացող Մոզրով, Մագիլի և Արջերի կարստային քարանձավները,

3. Խորը կիրճերում գտնվող գետամերձ և խոնավ ապրելավայրերը և բարձրադիր գոտիներում գտնվող ջրի սակավ աղբյուրները,
4. Էնդեմիկ, ռելիկտ և հազվագյուտ բուսական և կենդանական տեսակների ապրելավայրերը:

Բնապահպանական տեսակետից ընդհանուր կիրառման մոնիթորինգը պետք է ընդգրկի նաև հետևյալ չափորոշիչների մոնիթորինգը՝

1. Հարաբերական բացարձակ հանգստի գոտու տոկոսը ընդհանուր պահպանվող տարածքում և դրա միտումները,
2. Տարբեր գործոնների պատճառով (հատումներ, հրդեհներ, կլիմայի չորացում և այլն) լանդշաֆտների չափերը ըստ տարածքների և տոկոսների ընդհանուր պահպանվող տարածքում և դրանց միտումները,
3. Մարդածին ազդեցությունների ծավալները, ենթարկվող տարածքները և դրանց միտումները,
4. Ինգավիդոն տեսակների թվաքանակը, տարածվածությունը և դրանց միտումները:

Գիտական հետազոտությունների իրականացման վերաբերյալ առաջնային նպատակներից են՝

1. Խոշոր կաթնասունների, գիշատիչ թռչունների, էնդեմիկ, ռելիկտ և հազվագյուտ տեսակների գույքագրում և հաշվառում, տարածվածության և ներկա կարգավիճակի գնահատում,
2. Կենսառեսուրսների և լանդշաֆտների հաշվառում և գնահատում,
3. Բնության թանգարանի հիմնադրում և վարում,
4. Հազվագյուտ, էնդեմիկ և ռելիկտ տեսակների վերականգման ծրագրերի մշակում և իրականացում,
5. Տեղի բնակչության իրազեկության բարձրացում և մասնակցություն էկոդաստիրակչական և պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման գործընթացի մեջ:

ԳԼՈՒԽ VI. ԲՅՈՒՋԵ, ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՈՒՄ ԵՎ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

6.1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կողմից մատուցվող այցելուների ծառայություններից ստացվող եկամուտների հաշվարկ

Սույն աղյուսակը ներկայացնում է մատուցվող ծառայությունների նկարագիրը, համապատասխան ծառայության միավորի գինը, ծառայությունների տարեկան հնարավոր ծավալը, և ծառայությունների մատուցման դիմաց գանձվող եկամուտների ծավալը:

N/N	Մատուցվող ծառայությունների նկարագիրը	Ծառայության միավորի գինը /դրամ/	Ծառայությունների տարեկան հնարավոր ծավալը	Ծառայությունների մատուցման դիմաց գանձվող եկամուտների ծավալը /հազ.դրամ/
1	2	3	4	5
1	Մուտքավճար	500	200	100.0
2	Գիշերավարձ	5000	150	750.0

3	Ուղեկցողի տրամադրում	2500	20	50.0
4	Ուղեկցողի տրամադրում	5000	20	100.0
5	Զինքի տրամադրում`	10000	50	500
6	Հեծանիվների տրամադրում`	10000	50	500
	Ընդամենը			2000.0

6.2. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի նախատեսված բյուջե 2014-2018թթ համար

«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի 2014-2018թթ նախատեսված բյուջեն ներառում է անձնակազմի հաստիկային ցուցակը, առաջին տարվա գործուղման հաշվարկման տեղեկանքի ձևը, առաջին տարվա ջեռուցման, էլեկտրաէներգիայի և ջրօգտագործման ծախսերի հաշվարկման աղյուսակները, առաջին տարվա կապի ծառայությունների վճարների և տրանսպորտային միջոցների պահպանման ծախսերի հաշվարկման աղյուսակները, ինչպես նաև հինգ տարվա գնահատված գործառնական բյուջեն համաձայն կառավարման պլանի:

6.2.1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի անձնակազմի հաստիկային ցուցակՍույն աղյուսակում տրված է պաշտոնների անվանումը ըստ հաստիքացուցակի, ինչպես նաև հաստիքային միավորների թիվը 2014 թ.-ի հունվարի 1-ի դրությամբ: «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտում նախատեսվում է ընդամենը 12 հաստիք:

h/h	Պաշտոնների անվանումը ըստ հաստիքացուցակի	2014 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ
		Հաստիքային միավորների թիվը
1	2	3
	Տնօրեն	1
	Գլխավոր հաշվապահ	1
	Գանձապահ	1
	Գրասենյակի հավաքարար	1
	Տնտեսական գործունեության և մարկետինգի ծրագրի ղեկավար	1
	Այցելուների ծրագրի ղեկավար	1
	Արենու տեղամասի պետ	1
	Արենու տեղամասի տեսուչ պահպանության/որսահսկողական	1
	Մոզրովի տեղամասի պետ	1
	Մոզրովի տեղամասի տեսուչ պահպանության/որսահսկողական	1
	Խաչիկի տեղամասի պետ	1

	Խաչիկի տեղամասի տեսուչ պահպանության/որսահսկողական	1
	Ընդամենը	12

6.2.2. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի 2014թ-ի գործուղման ծախսերի հաշվարկման վերաբերյալ տեղեկանք

Տեղեկանքի անհրաժեշտ կետերը ընդգրկում են գործուղման վայրը, տնտրությունը, ինչպես նաև մեկնողների թիվը և նրանց ծախսերը՝ օրապահիկը, գիշերավարձը և ճանապարհածախսը:

h/ h	Գործուղման վայրեր	2014 թ.						
		Գործուղման տնտրություն ը	Գործուղմա ն մեկնողների թիվը	Օրապահի կ	Գիշերավարձ		Ճանապարհածախս ը 1 անձի համար մեկ ուղղությամբ	Ընդամեն ը ծախսեր
					Վճարը 1 օրվա համա ր	Ընդամեն ը		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Երևան	6	1	12.0	5.0	25.0	3.5	44.0
	Ընդամենը՝		1	12.0		25.0	3.5	44.0

6.2.3. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի 2014 թվականի ջեռուցման համար անհրաժեշտ ծախսերի հաշվարկի աղյուսակ

Ջեռուցման ծախսերի հաշվարկը հիմնված է շենքի տեսակի, ընդհանուր և զբաղեցրած տարածքների ծավալների վրա:

h/h	Բնակավայրը	Շենքի տեսակը (քար / պանելային, միաձուլյ)	Շենքի ծավալը (խոր/մետր) հաշվարկված արտաքին չափերով	այդ թվում՝ զբաղեցրած տարածքի ծավալը (խոր. մետր)	Ջերմային էներգիայի տարեկան ծախսի նորմը կվտ.ժ/ խոր.մետր	Ընդամենը տարեկան ծախսի նորմը (կվտ.ժ)	Ընդամենը ջեռուցման համար էներգիայի ծախս (հազ. դրամ)
1	2	3	4	5	6	7	8
1		փայտ	240	120	31.3	3756.0	112.7
	Ընդամենը	x	x	x	x	3756.0	112.7

6.2.4. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի 2014 թվականի էկեկտրաէներգիայի ծախսերի հաշվարկի աղյուսակ /բացառությամբ ջեռուցման/

Մույն աղյուսակում տրված են էկեկտրաէներգիայի ծախսերը, հաշվի առնելով համակարգիչների և կենցաղային էլեկտրական սարքերի օգտագործումը, բացառությամբ ջեռուցման ծախսերի:

		Համակարգիչների քանակը (հատ)	Հզորությունը	Շահագործման ժամերի տարեկան քանակը	Շենքերի և շինությունների մակերեսը (քառ/մետր)	Տարեկան ծախսի նորմը (կվտ.ժ)	Ընդամենը տարեկան ծախսի նորմը (կվտ.ժ)	Ընդամենը էլեկտրաէներգիայի ծախս (հազ. դրամ)
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Լուսավորության և կենցաղային սարքերի ծախսի, օդի լավորակման դեպքում՝ շենքերի և շինությունների 1 քառ/մետր մակերեսի համար	x	X	x		29.32	0.0	0.0
2	Լուսավորության և կենցաղային սարքերի ծախսի, առանց օդի լավորակման դեպքում՝ շենքերի և շինությունների 1 քառ/մետր մակերեսի համար	x	X	x	120	21.4	2568.0	77.0
3	Համակարգիչների՝ 1 հատի համար, որը ներառում է տպիչ սարքերի և այլ կազմադրվածքային ծախսը, 8-ժամյա աշխատանքային օրվա համար	4	X	x	x	1100	4400.0	132.0
4	Այլ հատուկ սարքեր /վերելակներ, ներքին հեռախոսակայաններ, արտաքին լուսավորություն և այլն/				x	x	0.0	0.0
	Ընդամենը		X	x	x	x	6968.0	209.0

6.2.5. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի 2014 թվականի ջրօգտագործման ծախսերի հաշվարկի աղյուսակ

Մույն աղյուսակում տրված է սահմանված ջրօգտագործման նորման՝ օրական, ամսական և տարեկան կտրվածքով, ինչպես նաև տարեկան նորման խմ-րով, և ջրմուղ-կոյուղուց օգտվելու սակագինը:

Կազմակերպություն	Աշխատողների թվաքանակը տարվա հաշվարկով /մարդ/	Հաստիքային յուրաքանչյուր միավորի համար սահմանված ընթացագործման նորման /լիտր/			Տարեկան նորման խմ-րով	Տարեկան ծավալը հաստիքային բոլոր միավորների համար /խմ/	Զրմուղ- կություն օգտվելու սակագին ը /դրամ/	Զրմուղ- կություն օգտվելու վարձի ընդհանու ր ծախսը 2014 թվականի համար /հազ.դրամ /
		օրական *	ամսակա ն	տարեկա ն				
«Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտ	12	30	651	7812	7.812	93.7	120.00	11.2
Ընդամենը	12	30	651	7812	7.812	93.7	0.00	11.2

6.2.6. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի 2014 թվականի կապի ծառայությունների վճարների հաշվարկի աղյուսակ

Սույն աղյուսակում տրվում է կապի ծառայությունների վճարների հաշվարկը ըստ բաժանորդային վարձի, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային ծառայությունների և հատուկ հեռախոսակապի հաստիքի/ների կամ ստորաբաժանման համար:

h / h	Հաստիք ը կամ ստորաբաժանումը		Բաժանորդային վարձ					Հեռախոսային խոսակցություններ								Փոստային կապի ծառայություններ	Հատուկ հեռախոսակապի հաստիքի/ների	Հաշվարկի վճարներ (տարեկան)	
			Փոքր ունակությամբ (PABX) հեռախոսակայաններ չհաճախող մարմինների սովորական հեռախոսի բաժանորդային վարձ (տարեկան)	Փոքր ունակությամբ (PABX) հեռախոսակայաններ չհաճախող մարմինների սովորական հեռախոսի բաժանորդային վարձ (տարեկան)		Ընդամենը սովորական հեռախոսի բաժանորդային վարձ (տարեկան)	տեղական ելից հեռախոսային խոսակցություններ					միջքաղաքային և դեպի բջջային ցանց ելից հեռախոսային խոսակցություններ, այդ թվում՝ ֆաքսի միջքաղաքային հաղորդագրություններ	միջքաղաքային ելից հեռախոսային խոսակցություններ, այդ թվում՝ ֆաքսի միջքաղաքային հաղորդագրություններ	Ընդամենը հեռախոսային խոսակցություններ և ներքին համար սահմանվող ամսական վճար	Հեռախոսային խոսակցություններ և ներքին տարեկան սահմանաչափ				
քանակը	(դրամ)	քանակը	(u.6 x գին ըx1 2) դրամ	(դրամ)	(րոպե)	դրամ	դրամ	(դրամ)				10	(դրամ)	(դրամ)	(դրամ)	(դրամ)	(դրամ)	(դրամ)	(դրամ)
1	2	3	4	5	6	7	8	9					11	12	13	14	15	16	17

Մինչև 10 հաստիք ային միավոր վարչական ապարատ ունենալու դեպքում	x	x	x	x	x	x	X	x	x	X	x	x	x	x	x	50000		
10-20 հաստիք ային միավոր վարչական ապարատ ունենալու դեպքում	x	x	x	x	x	x	x	x	x	X	x	x	x	x	x	100000		100000
20 հաստիք ային միավորից ավելի վարչական ապարատ ունենալու դեպքում	x	x	x	x	x	x	x	x	x	X	x	x	x	x	x	200000		
Ղեկավար	1		600 00. 0	3		60000 .0	3000	10 50 0	51 70. 8	156 70. 8	0 .0	8000.0	0.0	23670 .8	28404 9.6	x	0.0	344049. 6
Տեսչական և հսկողական գործառույթների իրականացնող անձնակ		x	x	x	x	x	x	x	x	X	x	x	x	x	x	x	x	

ազմի կողմից օգտագործվող կապի հատուկ միջոց																			
Կապի այլ ծառայու թյուններ /թվարկե լ և ներկայա ցնել պայման ագրերը/	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	50000.0
ինտերնե տ կապ, հեռախոս ակապ ինտերնե տի համար	ըստ կնքված պայմա նագրե րի	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x				50000.0
Ընդամենը առանց ԱԱՀ	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	494049. 6
Ընդամենը՝ ներառյա լ ԱԱՀ	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	592859. 5

6.2.7. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տրանսպորտային միջոցների պահպանման 2014թ. ծախսերի հաշվարկի աղյուսակ

Սույն աղյուսակում տրված է տրանսպորտային միջոցների պահպանման ծախսերի հաշվարկը ըստ բենզինի, ավտոգազի, շարժիչի յուղի, արգելակման հեղուկի, անտիֆրիզի համար նախատեսված ծախսերի:

հհ	Տրանսպորտի անվանումը	Տարեկան վաճառվել է	Բենզին				Շարժիչի յուղ				Արգելակման հեղուկ			Անտիֆրիզ			ԸՆԴԱՄԵՆԸ /հազ.դրամ/
			լ / 100լ	քանակը /լ/	միավորի գինը (դրամ)	գումարը (հազ.դրամ)	100լ բենզինի ծախսի	լ քանակը	միավորի գինը (դրամ)	գումարը (հազ.դրամ)	լ տարի	միավորի գինը (դրամ)	գումարը (հազ.դրամ)	լ տարի	միավորի գինը (դրամ)	գումարը (հազ.դրամ)	
1	ՈւԱԶ - 315143	6000	17	1020.0	470	479.4	3.5	126	500	63.0	6	1665	10.0	10	600	6.0	558.4
2	ՈւԱԶ - 315143	6001	17	1020.2	470	479.5	3.5	126	500	63.0	6	1665	10.1	10	600	6.0	558.6
3	ՈւԱԶ - 315143	6002	17	1020.3	470	479.6	3.5	126	500	63.0	6	1665	10.2	10	600	6.0	558.8
4	ՈւԱԶ - 315143	6003	17	1020.5	470	479.6	3.5	126	500	63.0	6	1665	10.3	10	600	6.0	558.9
Ընդամենը																	2234.7

Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտում բոլոր կառույցների համապատասխան գործունեությունը ապահովելու համար, 108800 ԱՄՆ դոլարի տարեկան ներդրումը էական է: Համաձայն հատուկ պահպանվող տարածքների ռազմավարության և Հայաստանի ազգային գործողությունների պլանի (2003) 2007-2010թթ կտրվածքով պլանավորված է Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտի կազմավորումը, որը հիմնված է պետությունից 20 միլիոն դրամ հատկացման վրա (մոտավորապես 52630 ԱՄՆ դոլար): Գնիշիկ պահպանվող լանդշաֆտի կազմավորման համար կա այլ հնարավոր աղբյուրներից լրացուցիչ դրամավորման (մինչև 1500000 ԱՄՆ դոլար) անհրաժեշտություն:

6.2.8. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի 2014-2018թ. գնահատված գործառնական բյուջե համաձայն կառավարման պլանի

Սույն աղյուսակը ներկայացնում է «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման պլանի համաձայն համապատասխան 2014-2018թ. գործառնական բյուջեն ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների: Վերջիններս ներառում են CNF/ԿԲՀ կողմից պլանավորված ներդրումները, այցելուների ծառայություններից, տնտեսական գործունեությունից և այլ միջոցներից ստացվող ներդրումները:

Կառավարման ծրագիրը	Միավոր	Ընդհանուր միավոր	Գինը միավորի համար (հազ.դրամ)	Գործառնական բյուջեն 2014թ. համար(հազ.դրամ)				Գործառնական բյուջեն 2015թ. համար(հազ.դրամ) հաշվի առած 5 % գնաճը կամ արժեզրկումը				Գործառնական բյուջեն 2016թ. համար(հազ.դրամ) հաշվի առած 5 % գնաճը կամ արժեզրկումը				Գործառնական բյուջեն 2017թ. համար(հազ.դրամ) հաշվի առած 5 % գնաճը կամ արժեզրկումը				Գործառնական բյուջեն 2018թ. համար(հազ.դրամ) հաշվի առած 5 % գնաճը կամ արժեզրկումը			
				Ընդամենը	այդ թվում ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների՝			Ընդամենը	այդ թվում ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների՝			Ընդամենը	այդ թվում ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների՝			Ընդամենը	այդ թվում ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների՝			Ընդամենը	այդ թվում ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների՝		
					CNF/ԿԲՀ կողմից պլանավորված ներդրում	այցելուների ծառայություններից	տնտեսական գործունեություններից		CNF/ԿԲՀ կողմից պլանավորված ներդրում	այցելուների ծառայություններից	տնտեսական գործունեություններից		CNF/ԿԲՀ կողմից պլանավորված ներդրում	այցելուների ծառայություններից	տնտեսական գործունեություններից		CNF/ԿԲՀ կողմից պլանավորված ներդրում	այցելուների ծառայություններից	տնտեսական գործունեություններից		CNF/ԿԲՀ կողմից պլանավորված ներդրում	այցելուների ծառայություններից	տնտեսական գործունեություններից
1. Աշխատողների աշխատանքի վարձատրության ծախսեր																							
Ընդամենը աշխատավարձեր(12 ամսվա աշխատավարձի հաշվարկով)				114 87. 6	8487. 6	2000.0	1000.0	120 62. 0	8762. 0	2200.0	1100.0	126 65. 1	9035. 1	2420.0	1210.0	132 98. 3	9305. 3	2662.0	1331.0	139 63. 2	9570. 9	2928.2	1464.1
Տնօրեն	մարդ/ամ	1	130. 0	156 0.0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

	իս																						
Գլխավոր հաշվապահ	մա րդ/ ամ իս	1	110. 0	132 0.0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Գանձապահ	մա րդ/ ամ իս	1	60.0	720 .0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Գրասենյակի հավաքարար	մա րդ/ ամ իս	1	46.3	555 .6	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Տնտեսական գործունեության և մարկետինգի ծրագրի ղեկավար	մա րդ/ ամ իս	1	100. 0	120 0.0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Այցելուների ծրագրի ղեկավար	մա րդ/ ամ իս	1	100. 0	120 0.0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Արևնու տեղամասի պետ	մա րդ/ ամ իս	1	75.0	900 .0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Արևնու տեղամասի տեսուչ պահպանության/որսահսկողական	մա րդ/ ամ իս	1	62.0	744 .0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Մոզրովի տեղամասի պետ	մա րդ/ ամ իս	1	75.0	900 .0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Մոզրովի տեղամասի տեսուչ պահպանության/որսահսկողական	մա րդ/ ամ իս	1	62.0	744 .0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

Խաչիկի տեղամասի պետ	մա րդ/ ամ իս	1	75.0	900 .0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Խաչիկի տեղամասի տեսուչ պահպանության/որսահսկողական	մա րդ/ ամ իս	1	62.0	744 .0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
2.1.Շարունակական ծախսեր				112 6.8	1126. 8	0.0	0.0	118 3.2	1183. 2	0.0	0.0	124 2.3	1242. 3	0.0	0.0	130 4.4	1304. 4	0.0	0.0	136 9.7	1369. 7	0.0	0.0
2.1.1. Գործառնական և բանկային ծառայությունների ծախսեր	դր ամ	1	20.0	20. 0	20.0	0.0	0.0	21. 0	21.0	0.0	0.0	22. 1	22.1	0.0	0.0	23. 2	23.2	0.0	0.0	24. 3	24.3	0.0	0.0
2.1.2.Էներգետիկ ծառայություններ				321 .7	321.7			337 .8	337.8	0.0	0.0	354 .7	354.7	0.0	0.0	372 .4	372.4	0.0	0.0	391 .1	391.1	0.0	0.0
այդ թվում՝																							
Էներգետիկ ծառայություններ	դր ամ	1	209. 0	209 .0	x	x	x	219 .5	219.5	x	x	230 .5	230.5	x	x	242 .0	242.0	x	x	254 .1	254.1	x	x
Ջեռուցման ծառայություններ	դր ամ	1	112. 7	112 .7	x	x	x	118 .3	118.3	x	x	124 .2	124.2	x	x	130 .4	130.4	x	x	137 .0	137.0	x	x
2.1.3. Գոմունակ ծառայություններ				24. 2	24.2	0.0	0.0	25. 5	25.5	0.0	0.0	26. 7	26.7	0.0	0.0	28. 1	28.1	0.0	0.0	29. 5	29.5	0.0	0.0
այդ թվում՝																							
Ջրամատակարարման և ջրահեռացման ծառայություններ	դր ամ	1	11.2	11. 2	x	x	x	11. 8	11.8	x	x	12. 4	12.4	x	x	13. 0	13.0	x	x	13. 7	13.7	x	x

.-Շենքերի պահպանման ծառայություններ /ղեկատվի գիա,աղբահանություն/	դրամ	1	13	13.0	x	x	x	13.7		x	x	14.3	14.3	x	x	15.0	15.0	x	x	15.8	15.8	x	x
2.1.4. Գապի ծառայություններ	դրամ	1	532.9	592.9	592.9	0.0	0.0	622.5	622.5	0.0	0.0	653.6	653.6	0.0	0.0	686.3	686.3	0.0	0.0	720.6	720.6	0.0	0.0
2.1.5. Ապահովագրական ծախսեր	դրամ	4	42.0	168.0	168.0	0.0	0.0	176.4	176.4	0.0	0.0	185.2	185.2	0.0	0.0	194.5	194.5	0.0	0.0	204.2	204.2	0.0	0.0
2.1.7.Այլ ծախսեր																							
2.2. Գործողումների ու շրջագայության ծախսեր(օրապահիկ+գիշերավարձ)				44.0	44.0	0.0	0.0	46.2	46.2	0.0	0.0	48.5	48.5	0.0	0.0	50.9	50.9	0.0	0.0	53.5	53.5	0.0	0.0
Տնօրեն				44.0	x	x	x	46.2	46.2			48.5	48.5			50.9	50.9			53.5	53.5	x	x
2.3.Պայմանագրային ծառայությունների ձեռքբերում				985.0	985.0			430.5	430.5	0.0	0.0	1055.8	1055.8	0.0	0.0	474.6	474.6	0.0	0.0	1132.3	1132.3	0.0	0.0
2.3.1.Վարչական ծառայություններ																							
2.3.2.Համակարգչային ծառայություններ																							

2.3.3. Մասն ազիտական զարգացման ծառայություններ - ուսուցման (վերապատրաստման) ծախսեր				575.0	575.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	603.8	603.8	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	633.9	633.9	0.0	0.0
Տնօրեն	մարդ/օր	7	50.0	350.0	x	x	x	x	x	x	x	367.5	367.5	x	x			x	x	x	x	x	x
Տեղամասի պետ (3)	մարդ/օր	9	12.5	112.5	x	x	x	x	x	x	x	118.1	118.1	x	x			x	x	x	x	x	x
Տեսուչ պահպանության/որսահսկողական (3)	մարդ/օր	9	12.5	112.5	x	x	x	x	x	x	x	118.1	118.1	x	x			x	x	x	x	x	x
2.3.4. Տեղեկատվական ծառայություններ				310.0	310.0	0.0	0.0	325.5	325.5	0.0	0.0	341.8	341.8	0.0	0.0	358.9	358.9	0.0	0.0	376.8	376.8	0.0	0.0
այդ թվում՝																							
Տեղեկատվական ծախսեր	դրամ	1	10.0	10.0	x	x	x	10.5	10.5	x	x	11.0	11.0	x	x	11.6	11.6	x	x	12.2	12.2	x	x
Բուկլետներ ի տպագրություն	դրամ	1	300.0	300.0	x	x	x	315.0	315.0	x	x	330.8	330.8	x	x	347.3	347.3	x	x	364.7	364.7	x	x
2.3.5. Ներկա յաջուցական ծախսեր	դրամ	1	100.0	100.0	100.0	0.0	0.0	105.0	105.0	0.0	0.0	110.3	110.3	0.0	0.0	115.8	115.8	0.0	0.0	121.6	121.6	0.0	0.0
2.3.6. Ընդհանուր բնույթի այլ ծառայություններ																							
2.4. Ընթացիկ նորոգում և պահպանում				500.0	500.0	0.0	0.0	525.0	525.0	0.0	0.0	701.3	701.3	0.0	0.0	736.3	736.3	0.0	0.0	773.1	773.1	0.0	0.0

2.4.1. Շենքերի ու կառույցներ ի պահպանու մ և ընթացիկ նորոգում	դր ամ	1	150. 0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	150 .0	150.0	0.0	0.0	157 .5	157.5	0.0	0.0	165 .4	165.4	0.0	0.0
2.4.2. Մեքենաներ ի ու սարքավորո ւմների պահպանու մ և ընթացիկ նորոգում	դր ամ	1	500. 0	500 .0	500.0	0.0	0.0	525 .0	525.0	0.0	0.0	551 .3	551.3	0.0	0.0	578 .8	578.8	0.0	0.0	607 .8	607.8	0.0	0.0
՝ Սարքավոր ումների սպասարկո ւմ (համակար գիչներ, տպիչներ և այլն)	դր ամ	1	100. 0	100 .0	x	x	x	105 .0	105.0	x	x	110 .3	110.3	x	x	115 .8	115.8	x	x	121 .6	121.6	x	x
՝ Սմենագնա 9 ավտոմեքեն այի տեխսպաս արկում	դր ամ	1	400. 0	400 .0	x	x	x	420 .0	420.0	x	x	441 .0	441.0	x	x	463 .1	463.1	x	x	486 .2	486.2	x	x
2.5. Նյութեր				568 4.7	5684. 7	0.0	0.0	266 1.4	2661. 4	0.0	0.0	610 2.0	6102. 0	0.0	0.0	293 4.2	2934. 2	0.0	0.0	655 3.8	6553. 8	0.0	0.0
2.5.1. Գրասենյակ ային նյութեր և հագուստ				339 0.0	3390. 0	0.0	0.0	252 .0	252.0	0.0	0.0	357 2.1	3572. 1	0.0	0.0	277 .8	277.8	0.0	0.0	376 4.6	3764. 6	0.0	0.0
այդ թվում՝																							
Գրասենյակ ային պիտույքնե ր	ամ իս	12	20.0	240 .0	x	x	x	252 .0	252.0	0.0	0.0	264 .6	264.6	0.0	0.0	277 .8	277.8	0.0	0.0	291 .7	291.7	0.0	0.0
Հագուստ՝ ա յդ թվում				315 0.0	x	x	x	0.0	0.0	0.0	0.0	330 7.5	3307. 5	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	347 2.9	3472. 9	0.0	0.0

Ղեկավար աշխատողն երի ձմեռային համազգես տներ	կոմ պլե կտ	4	200. 0	800 .0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ղեկավար աշխատողն երի ամառային համազգես տներ	կոմ պլե կտ	4	150. 0	600 .0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Պահպանու թյան աշխատողն երի ձմեռային համազգես տներ	կոմ պլե կտ	10	100. 0	100 0.0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Պահպանու թյան ղեկավար աշխատողն երի ամառային համազգես տներ	կոմ պլե կտ	10	75.0	750 .0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
2.5.2. Գյուղատնտ եսական ապրանքնե ր																							
2.5.3. Տրանսպոր տային նյութեր /բենզին,յուղ եր,ալլ կյութեր տրանսպոր տային սիջեցներ ի համար/	ըս տ հա շվ ար կի		ընդ հա նու ր գու մա ր	223 4.7	2234. 7	0.0	0.0	234 6.4	2346. 4	0.0	0.0	246 3.7	2463. 7	0.0	0.0	258 6.9	2586. 9	0.0	0.0	271 6.3	2716. 3	0.0	0.0
2.5.4. Կենցաղայի ն նյութեր /մաքրիչ նյութեր, հիգիենիկ	ամ իս	12	1.0	12. 0	12.0	0.0	0.0	12. 6	12.6	0.0	0.0	13. 2	13.2	0.0	0.0	13. 9	13.9	0.0	0.0	14. 6	14.6	0.0	0.0

նյութեր/																							
2.5.5. Հատուկ նպատակայ ին այլ նյութեր	ամ իս	12	4.0	48. 0	48.0	0.0	0.0	50. 4	50.4	0.0	0.0	52. 9	52.9	0.0	0.0	55. 6	55.6	0.0	0.0	58. 3	58.3	0.0	0.0
2.6. Այլ ծախսեր				328 .0	328.0	0.0	0.0	344 .4	344.4	0.0	0.0	361 .6	361.6	0.0	0.0	379 .7	379.7	0.0	0.0	398 .7	398.7	0.0	0.0
2.6.1. Հարկեր և բուքե կատարվող վճարումներ				100 .0	100.0	0.0	0.0	105 .0	105.0	0.0	0.0	110 .3	110.3	0.0	0.0	115 .8	115.8	0.0	0.0	121 .6	121.6	0.0	0.0
այդ թվում՝																							
.-Մեքենայի գույքահար կ	տա րին մեկ		ընդ հա նու ր գու մա ր	100 .0	x	x	x	105 .0	105.0	x	x	110 .3	110.3	x	x	115 .8	115.8	x	x	121 .6	121.6	x	x
2.6.2. Ավտոմեքեն այի տեխզննում	տա րին մեկ		ընդ հա նու ր գու մա ր	80. 0	80.0	0.0	0.0	84. 0	84.0	0.0	0.0	88. 2	88.2	0.0	0.0	92. 6	92.6	0.0	0.0	97. 2	97.2	0.0	0.0
2.6.3.Այլ ծախսեր				148 .0	148.0	0.0	0.0	155 .4	155.4	0.0	0.0	163 .2	163.2	0.0	0.0	171 .3	171.3	0.0	0.0	179 .9	179.9	0.0	0.0
այդ թվում՝																							
Հակահրդեհ ային ճանապարհ ի կառուցում	տա րին մեկ		ընդ հա նու ր գու մա ր	100 .0	x	x	x	105 .0	105.0	x	x	110 .3	110.3	x	x	115 .8	115.8	x	x	121 .6	121.6	x	x
Մոնիթորին գային ծախսեր,																							

այդ թվում																							
*Մոնիթորինգի ծախսեր	տարիներին մեկ		ընդհանուր գումար	15.0	x	x	x	15.8	15.8	x	x	16.5	16.5	x	x	17.4	17.4	x	x	18.2	18.2	x	x
*Տվյալների մշակում և պահպանում	տարիներին մեկ		ընդհանուր գումար	16.0	x	x	x	16.8	16.8	x	x	17.6	17.6	x	x	18.5	18.5	x	x	19.4	19.4	x	x
*ԵՏՀ/GIS տվյալների վարում	տարիներին մեկ		ընդհանուր գումար	17.0	x	x	x	17.9	17.9	x	x	18.7	18.7	x	x	19.7	19.7	x	x	20.7	20.7	x	x
Ընդհանուր՝ տարեկան գործառնական ծախսեր				20156.1	17156.1	2000.0	1000.0	17252.7	13952.7	2200.0	1100.0	22176.5	18546.5	2420.0	1210.0	19178.6	15185.6	2662.0	1331.0	24244.3	19852.0	2928.2	1464.1
Ներդրումային ծախսեր																							
Վարչական շենքի գնում կամ կառուցում	դրամ	1	200 00.0	200 00.0	2000 0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Ամենագնաց ավտոմեքենաների գնում	դրամ	4	600 0.00	240 00.0	2400 0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Տեղամասային տնակների ձեռքբերում /տնակ, արգելափակոց և ցուցանակ/ ներառյալ	դրամ	3	200 0.0	600 0.0	6000 0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

տնակաների կահույքը:																							
Ընդամենը ներդրումայ ին ծախսեր				500 00. 0	5000 0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Ընդամենը ծախսեր				701 56. 1	6715 6.1	2000.0	1000.0	172 52. 7	1395 2.7	2200.0	1100.0	221 76. 5	1854 6.5	2420.0	1210.0	191 78. 6	1518 5.6	2662.0	1331.0	242 44. 3	1985 2.0	2928.2	1464.1

6.3. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման գործողությունների ծրագիր

6.3.1. Բնապահպանության ծրագիր

Առանցքային բնական առանձնահատկությունների պահպանություն

ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ ԵՎ ԻՆԴԻԿԱՏՐՎ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ	ՏԱՐԻՆԵՐ									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Հրդեհների անհամապատասխան կառավարում											
Պլանների մշակում											
- Տարածքին տրամադրել հրդեհների կառավարման պլան, որը կանդրադառնա ինչպես հրդեհների կառավարմանը, խոցելի տեղանքների մոնիտորինգին, այնպես էլ ուսումնական ծրագրերին և	Պահպանվող լանդշաֆտի (ՊԼ) աղմինիստրացիա/										

պատահարների արձագանքման պլանին: Հատուկ ուշադրություն է պետք դարձնել սահմանի նախագծման և մեկուսիչ հակահրդեհային ներքին միջնորմի տեղակայման աշխատանքներին:	Բնապահպանության բաժին										
- Արգելել բոլոր բացօթյա խարույկները վտանգավոր համարվող ժամանակահատվածում և արգելել «հավաքման-այրման» միջոցառումները վարելահողերում, որոնք գոտիավորման պլանում ճանաչվել են որպես արտադրական գոտի	ՊԼ ադմինիստրացիա/ Բնապահպանության բաժին										
<u>Գործողություններ</u>											
- պահպանվող լանդշաֆտում տեղադրել տեղեկատվական վահանակներ՝ նախատեսված զբոսաշրջիկների, տեղի բնակչության և պահպանվող լանդշաֆտի աշխատակիցների համար: Տեղեկատվական վահանակները կիրառվեն այն մասին, որ խարույկը թույլատրելի է միայն համապատասխան վայրերում (հանգստի տեղամասերում տեղակայված բուխարիներում), որ լեռնագնաց-զբոսաշրջիկները պետք է օգտագործեն միայն գազի կամ հեղուկ վառելանյութի դյուրակիր վառարաններ: Վահանակները հիմնականում կգուշացնեն նաև այն վտանգի մասին, որն առաջանում է սիգարետի ծխուկը կամ լուցկին դուրս նետելու և բնությունը աղտոտելու արդյունքում: Տեղադրել տեղեկատվական վահանակը հանգստի կազմակերպման տեղամասերում՝ Նորավանքի կիրճի մուտքի մոտ և հաճախակի շահագործվող ավտոճանապարհներին (Արենի-Ամադու, Ագարակաձոր-Գնիշիկ, Արենի-Ագարակաձոր, Արփի-Մոզրով-Գնիշիկ):	ՊԼ ադմինիստրացիա										
-Հրդեհների կառավարման պլանի մասով կազմակերպել ուսումնական ծրագրեր՝ հարևանների, այցելուների և շահառուների համար: Հաճախ հաղորդակցվել նրանց հետ հրդեհի վտանգի կամ այլ արտակարգ իրավիճակի մասին տեղեկացնելու նպատակով: Նշված խմբերի հետ լավ հարաբերությունների ստեղծման ու խթանման, ինչպես նաև հրդեհների կառավարման տրամաբանական շրջանակի ներկայացման արդյունքում պոտենցիալ հրդեհները կարող են ոչ միայն նվազել, այլև նույնիսկ վերանալ:	ՊԼ ադմինիստրացիա										

Ջրային ռեսուրսների կառավարում												
<u>Պլանների մշակում</u>												
- Տարածքին տրամադրել հողի և ջրի կառավարման պլան, ինչը հստակ կսահմանի անտառվերականգնման և բուսականության վերականգնման, ջրային ռեսուրսների պահպանման և պահպանության հիմնական խնդիրները և միաժամանակ կառաջարկի էրոզացված տարածքների ստաբիլացման լուծումներ:	ՊԼ ադմինիստրացիա											
- Ջրային ռեսուրսների, ստորգետնյա ջրերի, ինչպես նաև ջրային աղբյուրների հայտնաբերում և պահպանություն:	ՊԼ ադմինիստրացիա / Բնապահպանության բաժին											
- Ուսումնասիրել գառիվայր լանջերը հասկանալու համար դրանց դերը՝ որպես սողանքների և մակերեսային էրոզիայի վտանգ, մասնավորապես Նորավանքի կիրճում, Գնիշիկ գյուղի շրջակայքում և Արփի գյուղի հանդիպակաց Վայքի լեռնաշղթայի հյուսիսային լանջին:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ Բնապահպանության և մոնիտորինգի բաժիններ											
- Կատարել գործող ոռոգման համակարգի ուսումնասիրություն, գնահատել դրա մաշվածությունը և հաշվարկել յուրաքանչյուր վարելահողին անհրաժեշտ ջրի մոտավոր պաշարները:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ Բնապահպանության և մոնիտորինգի բաժիններ											
<u>Գործողություններ</u>												
- Ֆերմերներին կամ տնային տնտեսություններին տրամադրել պահպանման, ինքնավերականգնման կամ ոռոգման և ջրահավաք համակարգերի վերակառուցման համար նախատեսված հատուկ դրամաշնորհներ: Վերականգնման աշխատանքները պետք է համապատասխանեն նախապես համաձայնեցված պլանին:	ՊԼ ադմինիստրացիա / Այլ աղբյուրներ											

Հողի էրոզիայի վերահսկում													
Ենթակառուցվածքի կառավարում													
- Ագարակաձոր-Բոլորաբերդ գրունտային ճանապարհ													
- Անցանելի ճանապարհի վերականգնման ծրագիր, որով կառաջադրվեն ճանապարհի էրոզիայի դեմ պայքարի միջոցառումներ. կիրականացվի ծառերի տնկում ճանապարհի երկայնքով՝ ստաբիլացնելու հողը որտեղ հնարավոր է կամ տեղադրելով ֆիզիկական պատնեշներ, որտեղ այդ հնարավորությունը բացակայում է:	ՊԼ	ադմինիստրացիա/մարզպետարան											
- Տրանզիտային ճանապարհի փակման որոշում: Անիվավոր, թրթուրավոր, ինքնագնաց մեքենաների կամ մեխանիզմների օգտագործումը կթույլատրվի միայն վարելահողերի սեփականատերերին կամ ֆերմերներին, գյուղապետարանի անդամներին, Պախպանվող լանդշաֆտի աշխատակազմին և կառավարիչներին:	ՊԼ	ադմինիստրացիա											
- Ամաղու-Նորավանք գրունտային ճանապարհ													
- Անցանելի ճանապարհի վերականգնման ծրագիր, որով կառաջադրվեն ճանապարհային էրոզիայի դեմ պայքարի միջոցներ. կիրականացվի ծառերի տնկում ճանապարհի երկայնքով՝ ստաբիլացնելու հողը որտեղ հնարավոր է կամ տեղադրելով ֆիզիկական սահմաններ/պատնեշներ՝ որտեղ այդ հնարավորությունը բացակայում է: Պատնեշները պետք է կառուցապատվեն տեղական շինանյութի (փայտ կամ քար) օգտագործման միջոցով:	ՊԼ	ադմինիստրացիա/մարզպետարան											
- Տրանզիտային ճանապարհի փակման որոշում: Անիվավոր, թրթուրավոր, ինքնագնաց մեքենաների կամ մեխանիզմների օգտագործումը կթույլատրվի միայն արելահողերի սեփականատերերին կամ ֆերմերներին, գյուղապետարանի անդամներին, պախպանվող լանդշաֆտի աշխատակազմին և կառավարիչներին:	ՊԼ	ադմինիստրացիա											

- Արփի-Մոզրով-Գնիշիկ գրունտային ճանապարհ												
- Անցանելի ճանապարհի վերականգնման ծրագիր, որով կառաջադրվեն ճանապարհային էրոզիայի դեմ պայքարի միջոցներ. կիրականացվի ծառերի տնկում ճանապարհի երկայնքով՝ ստաբիլացնելու հողը որտեղ հնարավոր է կամ տեղադրելով ֆիզիկական սահմաններ/պատնեշներ՝ որտեղ այդ հնարավորությունը բացակայում է:	ՊԼ ադմինիստրացիա											
- Տրանզիտային ճանապարհի փակման որոշում: Անիվավոր, թրթուրավոր, ինքնագնաց մեքենաների կամ մեխանիզմների օգտագործումը կթույլատրվի միայն Գնիշիկ-Մոզրով համայնքային վարելահողերի սեփականատերերին կամ ֆերմերներին, գյուղապետարանի անդամներին, պահպանվող լանդշաֆտի այցելուներին, հատուկ թույլտվություն ունեցող անձանց պահպանվող լանդշաֆտի աշխատակազմին և կառավարիչներին:	ՊԼ ադմինիստրացիա											
<u>Մարդածին գործունեության կառավարում</u>												
- Սահմանել հատուկ հարկատեսակ էսթետիկ արժեքի վրա մարդածին ազդեցության և պահպանվող լանդշաֆտի սահմաններում գտնվող բնական ռեսուրսների օգտագործման համար՝ մասնավորապես Արփի և Գնիշիկ բնակավայրերում տեղակայված երկու քարե խորշերի/հանքերի առնչությամբ:	ՊԼ ադմինիստրացիա											
<u>Արածեցում</u>												
- Արածեցման կառավարման պլան, որը կորոշի խոտադաշտերի և արոտավայրերի արտադրողականության հետ կապված արածեցման ռոտացիան՝ այսպիսով պահպանելով տարածքում անասնազլխաքանակի կենտրոնացման համապատասխան ծավալներն ու ռեժիմը և խուսափելով գերարածեցումից, էրոզիայից, խոտի տրորումից և հնարավոր անապատացումից:	ՊԼ ադմինիստրացիա											
- Ցածրադիր և բարձրադիր խոտհարքներում և արոտավայրերում (չոր և խոնավ խոտադաշտ) հողի որակի գնահատում:	ՊԼ ադմինիստրացիա											

- Ավանադական օգտագործումների և անասնապահության ավանդական եղանակների ուսումնասիրություն (օրինակ՝ բարձրադիր արոտավայրերում և ցածրադիր արոտավայրերում բուծվող անասունների տարբերությունը, անասնակերը, ռոտացիան, չոր և խոնավ խոտադաշտերի օգտագործման տարբերությունները):	ՊԼ Մոնիտորինգի բաժին												
- Ընդհանուր արածեցման տարածքի հաշվարկում՝ արոտավայրերի տարողությունը որոշելու համար	ՊԼ Մոնիտորինգի բաժին												
- Մի շարք կանոնների հիման վրա պայման կապել հովիվների հետ՝ սահմանելով խոտհարքների և արոտավայրերի վերահսկման էթիկան	ՊԼ ադմինիստրացիա												
Աղտոտման կառավարում													
<u>Աղբի և թափոնների կառավարում</u>													
- Աղբի վերամշակման կառավարման պլանի սահմանում՝ Արփա գետի աղտոտման խնդիրներից և լանդշաֆտը՝ սեփական աղբը հողում հորելու արդյունքում փչացնելուց խուսափելու համար:	ՊԼ ադմինիստրացիա												
- Օժանդակել աղբի առանձին հավաքման համակարգի զարգացմանը (բազմակի օգտագործման ապրանքներ. ապակի, թուղթ և պլաստմաս)՝ կնքելով համաձայնագիր ապակու և թղթի (զուգարանի թուղթ կամ ձվերի համար նախատեսված կարտոնե տարաների պատրաստման համար), ինչպես նաև պլաստմասե իրերի (պատրաստելու համար կարծր իրեր, պթոռներ, դույլեր և կոշտ փայտանյութը փոխարինող արտադրանք) վերամշակման մոտակա գործարանի հետ: Վերամշակվող ապրանքների հավաքումը ենթադրում է բազմաթիվ օգուտներ. 1) աղբի վերամշակման գործարանին վաճառելը դառնում է նոր եկամտաբեր գործողություն, 2) աղբակուտակման չափի ու ծավալի կրճատումը թույլ կտա, որ աղբանոցը առավել երկար ծառայի՝ ըստ նպատակի:	ՊԼ ադմինիստրացիա												
- Նախկին աղբանոցի գնահատում, եթե կա նորը ստեղծելու անհրաժեշտություն: Դրա հիմնումը պահպանվող լանդշաֆտի	ՊԼ ադմինիստրացիա												

	աղբյուրներ												
- Հայտարարել կոյուղու համակարգի կառուցման տենդեր և ընտրել պայմանագրողներին:	համայնք												
- Կոյուղու համակարգի կառուցման նախագծի իրականացում:	Կապալառու												
Օտարածին տեսակների ներթափանցում													
<u>Պլանների մշակում</u>													
- Տրամադրել պահպանվող լանդշաֆտին օտարածին տեսակների վերացման և վերահսկման երկարաժամկետ ծրագիր՝ նվազագույնի հասցնելու դրանց ներթափանցման բոլոր հնարավոր աղբյուրները և սահմանելու որևէ օտարածին տեսակի ներկայացման կանոնները (դիտանց և գնահատում):	ՊԼ Բնապահպանության և մոնիտորինգի բաժիններ												
<u>Գործողություններ</u>													
- Կազմակերպել գոյություն ունեցող և պոտենցիալ օտարածին տեսակների մասով դասընթացներ պահպանվող տարածքի աշխատակազմի համար:	ՊԼ Բնապահպանության և մոնիտորինգի բաժիններ												
Հիվանդություններ և միջատներ													
<u>Պլանների մշակում</u>													
- Տարածքին տրամադրել միջադեպերի կառավարման պլան, որը թույլ կտա համապատասխանաբար արձագանքել միջատների մասսայական ներթափանցմանն ու տարածմանը. պլանը պետք է իրականացվի ինֆեկցիաների և ինվազիաների ժամանակակից / կատարելագործված ԵՏՀ քարտեզագրմամբ:	ՊԼ Հետազոտության և մոնիտորինգի բաժին												
- Տրամադրել տարածքին վնասատուների կառավարման կոմպլեքս պլան՝ սահմանելով պարարտանյութերի և պեստիցիդների օգտագործման առավելագույն սահմանը: Պլանավորել հիմնական վնասատուների վերացման ակտիվ երկարաժամկետ ծրագիր և նպաստել հերբիցիդների և ինսեկտիցիդների բիովերահսկման համակարգին:	ՊԼ Հետազոտության և մոնիտորինգի բաժին												

Բուսականության ոչնչացում												
Պլանների մշակում												
- Տրամադրել տարածքին անտառի և անտառտարածքի կառավարման պլան՝ սահմանելով կայուն օգտագործման սահմանները և հստակեցված անտառահատումների տարածքների պայմանները. Ջաֆարի անտառային տարածք և ընդհանուր առմամբ կիրճի յուրաքանչյուր ցածրադիր հատված:	ՊԼ Հետազոտության և մոնիտորինգի բաժին											
- Տարածքում առկա անտառների գույքագրում՝ բացահայտված յուրաքանչյուր տեղանքի էկոլոգիական տարրողունակությունը/ծանրաբեռնվածությունը հաշվարկելու նպատակով:	ՊԼ Հետազոտության և մոնիտորինգի բաժին											
- Ավելացնել ծառատնկումները շրջակա ինտենսիվ գոտում՝ անտառահատման համար նախատեսված անտառային ծածկույթը ընդլայնելու նպատակով:	Բնապահպանության բաժին/տեղական համայնքներ											
- Արգելել հատումները գիհու նոսրանտառներում:	ՊԼ Բնապահպանության բաժին / Տեսչություն											
- Նախաձեռնել սոճու տնկարան Արփի և Ագարակաձոր գյուղերում՝ գիհու ծառեր աճեցնելու և Սուրբ ծննդյան տոնակատարության օրերին դրանք վաճառելու համար: Սա թույլ կտա խուսափել բնական անտառում իրականացվող ապօրինի ծառահատումներից:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ Բնապահպանության բաժին / Տեղական համայնքներ											
- Որոշել հավաքման առավելագույն քանակը մեկ տարվա կտրվածքով՝ հիմնվելով գնահատված նոսրանտառների վիճակի և հարմարվողականության սահմանի վրա:	ՊԼ Հետազոտության և մոնիտորինգի բաժին											
- Սահմանել տարեկան դրամաշնորհ, որը կխթանի տնային տնտեսությունների կողմից իրականացվող ծառատունկը և անտառային տարածքի խնամքը:	ՊԼ ադմինիստրացիա/Այլ աղբյուրներ											
- Տրամադրել տարածքին վայրի դեղաբույսերի հավաքման պլան: Հանքարդյունաբերությունը պետք է թույլատրվի միայն այն դեպքում, երբ որոշվեն օգտագործման կայուն մակարդակները և դառնան վերահսկելի: Տնկումների խտությունը պետք է	ՊԼ Բնապահպանության և մոնիտորինգի բաժիններ/											

[illegible]

Անբավարար զարգացում												
<u>Պլանի մշակում</u>												
- Տրամադրել տարածքին հողօգտագործման և կոմպլեքս զարգացման պլաններ, որոնք կհստակեցնեն պահպանվող տարածքի սահմաններում թույլատրելի գործունեության զարգացման տեսակներն ու բնույթը:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ հետազոտությունների բաժին											
- Սահմանել տույժերի վճարման մեխանիզմ, որը կկիրառվի առանց ադմինիստրացիայի թույլտվության իրականացված շինարարության կամ կառուցապատման դեպքում և կամ հողօգտագործման կամ համալիր զարգացման պլանին չհամապատասխանելու դեպքում:	ՊԼ ադմինիստրացիա/											
- Կադաստրի տեղեկատվական բազային կից ստեղծել ԵՏՀ տեղեկատվական բազա հողօգտագործման հետ կապված որևէ փոփոխություն ժամանակին վերահսկելու և լրամշակելու համար: ԵՏՀ համակարգը կարող է լինել օգտակար՝ զարգացման հնարավոր վիզուալ ազդեցությունները գնահատելու համար:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ հետազոտությունների բաժին											
<u>Գործողություններ</u>												
- Վերացնել այն բոլոր կառույցները, որոնք վիզուալ առումով ունեն բացասական ազդեցություն լանդշաֆտի վրա և այլևս անհրաժեշտ չեն: Օժանդակել տեղանքի վերականգնման գործում: Մասնավորապես ապամոնտաժել պատվարած ջրամբարը և առհասարակ գործածությունից դուրս գտնվող այն բոլոր ցեմենտային կառույցները, որոնք չունեն որևէ պատմական կամ էսթետիկական արժեք և այլևս չեն գործածվում (անասնագոմեր, պահեստներ).	ՊԼ ադմինիստրացիա/ հետազոտությունների բաժին											
- Խրախուսել տեղի բնակչությանը վերականգնելու հինավուրց կառույցները և օգտագործել դրանք նոր շինություններ նախագծելու փոխարեն: Տրամադրել նաև հատուկ դրամաշնորհներ արժեքավոր հին և ավանդական կառույցները վերակառուցելու համար:	ՊԼ ադմինիստրացիա/Հետազոտական բաժին/Այլ աղբյուրներ											
Անհամապատասխան օգտագործում												

<u>Պլանների մշակում</u>												
- Գոտիավորման պլանի մշակում, որը կվերահսկի, որպեսզի օգտագործման տեսակներն ու հաճախականությունը լինեն համապատասխան յուրաքանչյուր տարածքում: Գոտիավորման պլանը և հողօգտագործման պլանը պետք է լինեն գործունե՝ փորձելով կանխատեսել ապագա պահանջները և կանոնակարգել դրանք մինչև օգտագործման վնասակար կողմեր որոշված կլինեն:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ Հետազոտական բաժին											
- Կատարել տեղանքի ուսումնասիրություն և յուրաքանչյուր գյուղի գոտու մոտակայքում պարզել՝ որտեղ է թույլատրելի տուրիզմի (ռեստորաններ, հյուրանոցներ, տեղական ապրանքների վաճառքի կրպակ) զարգացումը: Վերոնշյալ հարմարություններ պետք է ստեղծվեն բնակավայրերին հնարավորինս մոտ կամ ստրատեգիական տեղանքներում տարածքում տուրիզմի զարգացումը ապահովելու համար՝ բնական և անխաթար վայրերում խուսափելով նորակառույցների նախագծերից:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ հետազոտության և ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժիններ											
- Պետք է վերահսկվի ադմուկը (էլեկտրականության գեներատորներ, չթույլատրված անիվավոր, թրթուրավոր, ինքնագնաց մեխանիզմներ), լուսավորությունը (գովազդային վահանակի լուսավորում, լուսաճառագայթում/կրակի բաց թողում անմիջապես երկինք) կամ որևէ վիզուալ աղտոտում:	ՊԼ ադմինիստրացիա/բնապահպանության բաժին											
Տեղական համայնքների ներգրավում												
- Կազմակերպել ապակու, թերթի և պլաստմասե իրերի աղբահանման և առհասարակ շրջակա միջավայրի աղտոտման հետևանքների մասին դասընթացներ: Ուսուցանել՝ ինչպես պետք է առանձնացնել աղբը և այն օգուտի մասին, որը ենթադրում է հումքային աղբի ինքնակոմպոստային համակարգի տեղադրումը:	ՊԼ ադմինիստրացիա/Հետազոտությունների բաժին/համայնքներ											
- Կազմակերպել հանրային իրազեկման հանդիպում՝ ծանոթացնելու տեղի բնակչությանը օտար տեսակների ներթափանցման բացասական ազդեցության մասին:	ՊԼ ադմինիստրացիա/Հետազոտությունների բաժին											
- Կազմակերպել հանրային իրազեկման հանդիպում, որը	ՊԼ											

կտեղեկացնի էներգիայի՝ բնապահպանական տեսանկյունից անվտանգ էներգառեսուրսների օգտագործումից բխող օգուտների մասին:	ադմինիստրացիա/Հետազոտությունների բաժին												
- Աջակցել բնակչությանը այլընտրանքային անտառօգտագործում կազմակերպելու հարցում, որպեսզի նվազի փայտանյութի պահանջարկը:	ՊԼ ադմինիստրացիա/Հետազոտությունների բաժին												

Լանդշաֆտային գոտիների միացության վերականգնում

		ՏԱՐԻՆԵՐ											
ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ ԵՎ ԻՆԴԻԿԱՏՈՐ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X		
Գիհու նոսրանտառ													
- Գիհու նոսրանտառների ընդհանուր անտառածածկ տարածքի ուսումնասիրություն. տեսակների գույքագրում:	ՊԼ մոնիտորինգի և բնապահպանության բաժիններ												
- Կազմել գիհու ծառերի ու թփերի տնկման նախագիծ: Նախագծի նպատակը կլինի գիհու նոսրանտառների մասնատված հողատարածքների միացումը խոշոր կաթնասունների տեղաշարժը ապահովելու համար:	ՊԼ մոնիտորինգի և բնապահպանության բաժիններ												
- Գիհու նոսրանտառային հողամասերի միացության վերականգնման նախագծի իրականացում:	ՊԼ մոնիտորինգի և բնապահպանության բաժիններ												
- Իրականացնել անտառի պահպանության	ՊԼ մոնիտորինգի և												

մասին իրազեկության բարձրացման սեմինար յուրաքանչյուր գյուղում՝ ուղղված գիհու նոսրանտառների խնամքին ու պահպանությանը:	բնապահպանության բաժիններ / ՀԿ-ներ											
Ջաֆարի ողողվող ափամերձ												
- Իրականացնել մնացորդային նոսրանտառի բաղկացուցիչ ծառատեսակների գույքագրում:	ՊԼ հետազոտության և մոնիտորինգի բաժին											
- Մնացորդային նոսրանտառի բաղկացության որակի ուսումնասիրություն	ՊԼ Հետազոտության և մոնիտորինգի բաժին											
- Հաշվարկել ափամերձ նոսրանտառի ծածկույթի խտությունը և ընդհանուր մակերեսը:	ՊԼ Հետազոտության և մոնիտորինգի բաժին											
- Գնիշիկ գյուղապետարանի հետ հաստատել փոխգործակցություն՝ պլանավորելու Ջաֆարի նոսրանտառի օգտագործումը՝ հարգելով տարածքի տարողունակությունը, հարմարվողականությունը և էկոհամակարգի գործառույթը: Նպատակն է նվազագույնի հասցնել մարդկանց առկայությունը՝ թույլատրելով անտառհատումներ միայն այն ժամանակահատվածում, երբ չի վտանգվում խոշոր կաթնասունների մուտքը տարածք:	Պահպանվող լանդշաֆտի ադմինիստրացիա/ Գնիշիկ համայնք											
Մոզրովի մոտակայքում գտնվող լայնատերև մնացորդային անտառ												
- Իրականացնել մնացորդային նոսրանտառի անտառկազմող ծառատեսակների գույքագրում:	ՊԼ Հետազոտության և մոնիտորինգի բաժին											
- Մնացորդային նոսրանտառի բաղկացության որակի ուսումնասիրություն	ՊԼ Հետազոտության և մոնիտորինգի բաժին											
- Հաշվարկել մնացորդային անտառածածկը և ընդհանուր մակերեսը:	ՊԼ Հետազոտության և մոնիտորինգի բաժին											
- Գնիշիկ գյուղապետարանի հետ	ՊԼ											

հաստատել համագործակցություն՝ պլանավորելու անտառապատ տարածքի խնամքը և կազմության որակի բարելավումը:	ադմինիստրացիա/Գնիշ իկ/անտառտնտեսությո ւն											
Ափամերձ (Արփա գետ) մնացորդային նոսրանտառ												
- Տրամադրել հատուկ դրամաշնորհեր տեղական ֆերմերներին և գետի երկայնքով տեղակայված մշակվող հողատարածքների սեփականատերերին՝ խթանելու համար օրգանական գյուղատնտեսության մեթոդների յուրացման ու գործարկման միտքը:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ՀԿ- ներ/այլ աղբյուրներ											
- Տրամադրել հատուկ դրամաշնորհեր տեղական ֆերմերներին և գետի երկայնքով տեղակայված մշակվող հողատարածքների սեփականատերերին՝ օգնելու նրանց լանդշաֆտի պահպանման աշխատանքները իրականացնելու հարցում. ծառատնկում հողակտորների սահմաններին, ցանկապատների կառուցապատում՝ տեղական շինանյութի օգտագործմամբ, ծածկոցների և տաղավարների վերականգնում, գրունտային ճանապարհների և արահետների խնամք:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ՀԿ- ներ/այլ աղբյուրներ											

6.3.2. Ռեկրեացիոն ծրագիր

ԱՐԴՑՈՒՆՔՆԵՐ ԵՎ ԻՆԴԻԿՍՏԻՎ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	ՊԱՏԱՄԽԱ-ՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ	ՏԱՐԻՆԵՐ									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Պահպանվող լանդշաֆտի երկարաժամկետ կայունության ապահովման մեխանիզմներ											
- Առանձնացնել և պլանավորել ուղեվարի ուղեկցությամբ արշավներ և հետաքրքիր զբաղմունքներ, որոնք կգրավեն այցելուներին՝ անցկացնելու մի քանի օր ու գիշեր պահպանվող լանդշաֆտի ներսում: Պոտենցիալ հետաքրքիր զբաղմունքներն են՝ ձիավարումը, մագլցումը, լեռնագնացությունը, քարանձավերի այցելությունը, պատմական ժառանգության վայրեր այցելությունները, թռչնադիտումը, վայրի կենդանիների դիտումը, որսորդությունը հատկացված տարածքներում, ձկնորսությունը , ավանդական արհեստագործություն (կարպետներ, կոդովներ, նն) սովորելը կամ ավանդական գյուղատնտեսության (պանրաբրտադրություն, մածուն, մեղր) վարումը: Ստեղծել կապեր ու համագործակցություն տուր-օպերատորների հետ և սահմանել վճարներ պահպանվող լանդշաֆտի սահմաններում թվարկված գործողություններից մի քանիսի, ինչպես	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										

նաև ուղեվարի ուղեկցությամբ առաջարկվող արշավների համար:												
- Ստեղծել ամուր համագործակցություն Շատինի վայրի բնության դիտակետի հետ՝ զբոսաշրջիկներին տարածաշրջանի բնական և մշակութային տեսարժան վայրեր բերելու նպատակով:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին											
- Նախաձեռնել տարեկան վիճակահանություն գինու փառատոնի ժամանակ: Հավաքված գումարը կծառայի վտանգված կենդանիների պահպանության, անտառվերականգնման և պահպանվող լանդշաֆտի նմանատիպ նպատակների դրամավորման ծրագրերին:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին											
- Օժանդակել յուրաքանչյուր համայնքում հիմնադրամի ստեղծման նախաձեռնությանը հանրային վայրերի և հուշարձանների պահպանությանը ծառայելու նպատակով:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ համայնքներ											
Ենթակառուցվածքի և ծառայությունների զարգացում												
<u>Արահետներ</u>												
- Տեղեկատվական նշաններ: Յուրաքանչյուր արահետ՝ իր բացմանը զուգահեռ, կվերազինվի տեղեկատվական վահանակներով ճանապարհի ինչպես սկզբնամասում, այնպես էլ վերջում: Դրանք կտեղեկացնեն հետևյալի մասին. ուղու երկարությունը (կմ և հաշվարկված ժամանակը), տեղանքի դժվարամատչելիությունը, տարածքի	ՊԼ, ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին											

քարտեզը, բնական և մշակութային առանձնահատկությունները: Մեկ այլ վահանակ կպարունակի ճիշտ պահեղածնի հանձնարարականներ հետևյալի մասին. խարույկի սահմանափակում, փայտի հավաքման արգելում, բնության՝ սիգարետի ծխուկով աղտոտման արգելում, հատուկ նշանակության վայրերից դուրս աղբի կուտակման արգելում, հանգստի կազմակերպում միայն նախանշված վայրերում, արահետից դուրս ճամփորդության սահմանափակում, աղմուկի արգելում, բնակմիջավայրի անխաթարություն:											
- Արահետների նշաններ : Արահետների ուղղությունները կորոշվեն հատուկ նշանների օգնությամբ՝ արահետի նշանագծման ազգային ստանդարտների համապատասխան : Նախընտրելի է առանձնացնել արահետը տեսանելի ժայռի վրա ջրակայուն ներկով պատկերված նշանով, առնվազն յուրաքանչյուր 500 մետրի վրա. դա կլինի պարզ նշան (երկգույն դրոշ), որի վրա նշված կլինի արահետի կողմ կամ համարը:	ՊԼ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										
Երթուղի 1. Նոր Ամաղու – Նորավանքի կիրճ (2,5 կմ; հաշվարկված ժամանակը՝ 40 րոպե, հեշտ անցանելի), կարելի է շարունակել մինչև Նորավանք և դրա մոտակայքում գտնվող փոքր մատուռը, որտեղ կա սուրբ աղբյուրի ջուր և հինավուրց խաչքար											
Ներկայում ճանապարհը տեսանելի է և բավական մատչելի: Ճանապարհի	ՊԼ										

առանձնահատկությունները կայանում են հետևյալում. Ամաղու գյուղատեղիում գտնվող բազմաթիվ խաչքարերն ու գերեզմանաքարերը և Նորավանքի վանական համալիրի բնապատկերային տեսարանը: Նորավանքի մոտակայքում (մոտ 300 մ ճանապարհից) գտնվող փոքր մատուռը ունի սուրբ աղբյուրի ջուր և հինավուրց խաչքար: Անհրաժեշտ փոփոխությունը ենթադրում է երթուղիների մաքրումը խոտից՝ օձերի հետ կապված վտանգներից խուսափելու համար: Ամաղու գյուղի շրջակայքում հանգստի տեղամասի կազմակերպում, ջրի աղբյուրի կազմակերպում, խարույկի հատուկ վայրի առանձնացում, երկու սեղանի և չորս փայտե նստարանի (միանգամից 20 մարդու համար) տեղադրում, մեկ աղբարկղի և դիֆերենցիալ աղբահավաքման համար նախատեսված մեկ աղբամանի տեղադրում: Ընկուզենու անտառի մի մասի վերականգնում. տարիներ առաջ գյուղը գտնվում էր անտառածածկի տակ:	աղմինիստրացիա/ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										
Երթուղի 2. Նոր Ամաղու – Հին Ամաղու – Ջաֆարի բարձունք (4,2 կմ; հաշվարկված ժամանակը՝ 1,5-2 ժամ, միջին դժվարության)											
Արահետը լավ վիճակում է, նրա առանձնահատկությունը կայանում է հետևյալում. Ամաղու գյուղատեղիում գտնվող բազմաթիվ խաչքարերն ու գերեզմանաքարերը, Հին Ամաղուի հին փլատակները և գյուղի	ՊԼ աղմինիստրացիա/ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										

գերեզմանատունը, որտեղից բացվում է բնատեսարան դեպի Նորավանքի վանական համալիր: Այստեղ կա նաև Գնիշիկ գետի կիրճի համընդգրկուն տեսարանին ծանոթանալու հնարավորություն՝ քայլելով բաց կարմիր ժայռաքարերով պատված կիրճի վերին հատվածով: Կիրճի զառիվայրի վերին հատվածը բնորոշվում է լեռնային զառիվայր լանդշաֆտով, որը բեզուարյան այծի և ընձառյուծի բնակավայր է, իսկ նեղ կիրճի ցածրադիր հատվածը առանձնանում է Ջաֆարի ձորի ափամերձ անտառով, որտեղ հանդիպում է գորշ արջը: Անհրաժեշտ փոփոխությունը ենթադրում է երթուղիների մաքրումը խոտից՝ օձերի հետ կապված վտանգներից խուսափելու համար:											
Երթուղի 3. Գնիշիկ գյուղի շրջակայք – Ջաֆարի ձոր (5 կմ, հաշվարկված ժամանակը՝ 1,5 -2 ժամ, հեշտ անցանելի, միջին դժվարության ձորի մեջ)											
Արահետը բարվոք վիճակում է, և ամռանը Գնիշիկի բնակիչները օգտագործում են այն ամեն օր Ջաֆար ուղևորվելու համար: Այն առանձնահատուկ նշանակություն ունի շնորհիվ հետևյալի. Գնիշիկի ափամերձ նոսրանտառի տեսարժան և էկոլոգիական առանձնահատկությունների: Արահետի հիմնական մասը առավել հասանելի	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										

դարձնելու որևէ անհրաժեշտություն չկա: Ջաֆարի ձորում անհրաժեշտություն կա արահետող մաքրելու և անցանելի դարձնելու բարձր խոտերից և խիթ թփուտներից:											
Երթուղի 4. Գնիշիկ գյուղի շրջակայք – Ջաֆարի ձոր – Հին Ամաղու – Նոր Ամաղու (10,7 կմ; հաշվարկված ժամանակը՝ 4-5 ժամ, հեշտ անցանելի, միջին դժվարության ձորի մեջ և բարձր դժվարության ձորից Ջաֆարի բարձրունք հատվածում)											
Այս երթուղին կազմված է 2րդ և 3րդ երթուղիներից և նախատեսված է ավելի երկար երթուղիների սիրահարների համար:	ՊԼ աղմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										
Երթուղի 5. Գանձակ – Բոլորաբերդ – «թթուջրի» աղբյուր (13,6 կմ; հաշվարկված ժամանակը 4-5 ժամ, հեշտ անցանելի)											
Արահետը լավ վիճակում է. հասանելիության բարելավման կարիք որպես այդպիսին չկա: Դրա առանձնահատուկ նշանակությունը կայանում է հետևյալում. բեզոարյան այծի և մուֆլոնի բնակավայր հանդիսացող լեռնային գառիվայրի լանդշաֆտային կառուցվածքը, թռչնադիտման հնարավորությունը: Երթուղու պատմամշակութային առանձնահատկություններից են Գանձակի եկեղեցին, Բոլորաբերդի եկեղեցին խաչքարերով, Գռավ գետի	ՊԼ աղմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										

ժայռոտ կիրճը և Ագարակաձորի ճանապարհին գտնվող հանքային ջրի աղբյուրը («թթուջուր»): Անհրաժեշտ բարեփոխումները ներառում են՝ հանգստի տեղամասերի կազմակերպումը Գնիշիկի և Բոլորաբերդի (N 39՝ 39՝ 45՝; E 45՝ 19՝ 56՝) միջև ընկած ծառուտային կիրճում, ջրի աղբյուրի կազմակերպումը, սեղանի և նստարանների վերանորոգումը, խարույկի համար նախատեսված վայրի առանձնացումը, մեկ ընդհանուր թափոնների և հատուկ աղբահավաքման համար նախատեսված այլ աղբարկղի տեղադրում (ապակի, թուղթ, ալյումինե և պլաստմասե տարաներ):											
Երթուղի 6. Մեծ Խաչ մատուռ (Գնիշիկի շրջակայք) – Գանձակ լեռ – Արփա գետի հովիտ (հաշվարկված ժամանակը՝ 8-10 ժամ, միջին դժվարության բարձրանալու հատվածում, հեշտ անցանելի հիմնական հատվածում, մեծ դժվարության իջնելու հատվածում)											
Արահետը լավ վիճակում է: Այն անցնում է Գնիշիկի կիրճի լեռնաշղթաի գագաթի երկայնքով, անցնելով Գանձակ լեռան գագաթով և մի շարք վայրերով, որտեղից հիանալի տեսարաններ են բացվում դեպի Արփա գետի հովիտը և Գնիշիկի կիրճը: Արահետը անցնում է բարձր ժայռերով պատված հատվածներով՝ արգելավայրի եզրով, որտեղ հանդիպում են Բեզդարյան այծերը և այլ կենդանիներ: Այնուհետև երթուղին անցնում է գիհու	ՊԼ աղմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										

նոսրանտառներով և վերջին հատվածում՝ մշակվող մրգատու և խաղողի այգիներով: Երթուղին գարնան և ամռան շրջանում հարուստ է բազմատեսակ թռչուններով:											
Երթուղի 7. Արփի – Ջրովանք (3,5 կմ; հաշվարկված ժամանակը 2 ժամ, հեշտ անցանելի)											
Արահետը լավ վիճակում է: Այն առանձնահատուկ արժեք է ներկայացնում. Էրտիչի ամրոցը և միջնադարյան բնակավայրի փլատակները, որոնք տեսանելի և հասանելի են արահետի ճանապարհին. Ջրովանքի խորը կիրճը և ափամերձ ծառուտը, կիրճի ծայրամասային հատվածում բնական քարանձավի մեջ ներկառուցված Ջրովանքի փոքր մատուռը և բնական ջրի աղբյուրը: Անհրաժեշտ բարեփոխումները հետևյալն են. ճանապարհի երկայնքով կառուցել պատնեշներ՝ խուսափելու համար քարերի՝ դեպի արահետ գլորումից, ավտոմեքենայի մուտքի արգելում, Ջրովանքի մատուռի շրջակա տարածքի մաքրում, խարույկի հատուկ վայրի կազմակերպում, երկու սեղանի և չորս փայտե նստարանի (միանգամից 20 մարդու համար) տեղադրում, մեկ ընդհանուր թափոնների և հատուկ աղբահավաքման համար նախատեսված այլ աղբարկղի տեղադրում (ապակի, թուղթ, ալյումինե և պլաստմասե	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										

տարաններ):												
Երթուղի 8. Գնիշիկ լեռ - Խաչիկ (10,2 կմ; հաշվարկված ժամանակը 4-5 ժամ, միջին դժվարության)												
Երթուղին սկսվում և անցնում է Գնիշիկ լեռան արևմտյան լանջերով, հասնում լեռան գագաթին և վերջանում է Խաչիկ գյուղի շրջակայքում: Գնիշիկ Լեռան գագաթից հրաշագեղ տեսարան է բացվում դեպի Խաչիկ գյուղի սահմանամերձ դաշտերը և Արարատ Լեռը՝ արևմուտքում, և Գնիշիկ գետի գեղատեսիլ և խորը կիրճը:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին											
<u>Այցելուների համար նախատեսված հարմարություններ և կացարան</u>												
ա) Գնիշիկ գյուղատեղի												
- Իրականացնել տեղանքի աշխարհագրական ուսումնասիրություն՝ հողային պայմանները ստուգելու համար:	ՊԼ ադմինիստրացիա/կապալառու											
- Կազմել հին դպրոցի վերակառուցման նախագիծ, որպեսզի բնակավայրը ունենա ակումբ/հանրային միջոցառումների կազմակերպման հաստատություն:	ՊԼ ադմինիստրացիա/համայնք											
- Հայտարարել դպրոցի նախագծի տենդեր և ընտրել կապալառուների:	ՊԼ ադմինիստրացիա/համայնք											
- Դպրոցի վերականգնման և ակումբի բացման ծրագրի իրականացում:	Կապալառու											
- Կապիտալ դրամաշնորհների տրամադրում ձիավարման ծառայության կազմակերպումը խթանելու համար. ձիերի սեփականատերերը կուղեկցեն զբոսաշրջիկներին:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ՀԿ-ներ											
- Կապիտալ դրամաշնորհների	ՊԼ ադմինիստրացիա/											

տրամադրում 1988թ կառուցված տներից մեկում այցելուների համար ճաշարանի և կացարանի (գիշերանցի հնարավորության) կազմակերպման խթանման համար: Տների հիգիենիկ չափանիշները պետք է բարեկարգվեն. ապահովել ինքնակոմպոստային զուգարանների առկայությունը, ջրատաքացումը և կեղտաջրերի հեռացման համակարգին ամրակցված ցնցուղը:	ՀԿ-ներ/Տեղական համայնք										
- Կապիտալ դրամաշնորհի տրամադրում պահպանվող լանդշաֆտի բրենդային որակ ցուցանող տեղական ապրանքների վաճառքի կրպակ բացելու համար:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ՀԿ-ներ/Տեղական համայնք										
բ) Մոզրով											
- Կապիտալ դրամաշնորհի տրամադրում գյուղում առնվազն մեկ կացարան (գիշերանցի հնարավորություն) ստեղծելու համար:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ՀԿ-ներ/ համայնք										
- Կապիտալ դրամաշնորհի տրամադրում տեղական ապրանքների վաճառքի կրպակ բացելու համար:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ՀԿ-ներ/Տեղական համայնք										
գ) Արենի											
- <u>Նորավանքի կիրճ</u> : Տեղեկատվական կենտրոնի բացում կիրճի տարածքից դուրս, որը կկառավարվի կառավարման գրասենյակի տուրիզմի բաժնի կողմից: Տեղեկատվական կենտրոնը այցելուներին կտրամադրի համապատասխան ինֆորմացիա ինչպես արահետների, այնպես էլ առաջարկների ու ծառայությունների (տեղեկատվական	ՊԼ ադմինիստրացիա/ռեկր եացիոն ծրագրերի բաժին/ ՀԿ-ներ/տեղական համայնք										

պաստառներ և քարտեզներ, թարգմանիչ- ուղեվարների, կազմակերպվող ուղևորությունների, հեծանիվների վարձակալման և ձիավարման, գիշերանցի տեղամասերի և ճաշարանների , տեղական ապրանքների վաճառքի կրպակի) վերաբերյալ: Տեղեկատվական կենտրոնը կապահովի պահպանվող լանդշաֆտի առաջարկությունների և ծառայությունների ինչպես գրավոր, այնպես էլ բանավոր թարգմանությունը:											
- <u>Նորավանքի կիրճ</u>: Ապահովել կայանման վայրը ծածկով, որտեղ հնարավոր կլինի կազմակերպել պահպանվող լանդշաֆտի բրենդը ցուցադրող տեղական ապրանքների վաճառքի կրպակ:	Պահպանվող լանդշաֆտի ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										
- <u>Արենի գյուղ</u>: Ավանդական և ժողովրդական արհեստի թանգարանի հիմնում երդիկավոր տան ներսում՝ հիմնվելով պահպանվող լանդշաֆտի ադմինիստրացիայի կողմից ուղղակիորեն կառավարվող գլխատան վերականգնման փորձագիտական նախագծի և իրագործելիության ուսումնասիրման վրա:	ՊԼ ադմինիստրացիա ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին/ՀԿ-ներ/համայնք										
- <u>Արենի գյուղ</u>: Կապիտալ դրամաշնորհի տրամադրում Արենի գյուղում գիշերանցի առնվազն մեկ հարմարության ստեղծումը խթանելու համար:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին/ ՀԿ-ներ/ համայնք										

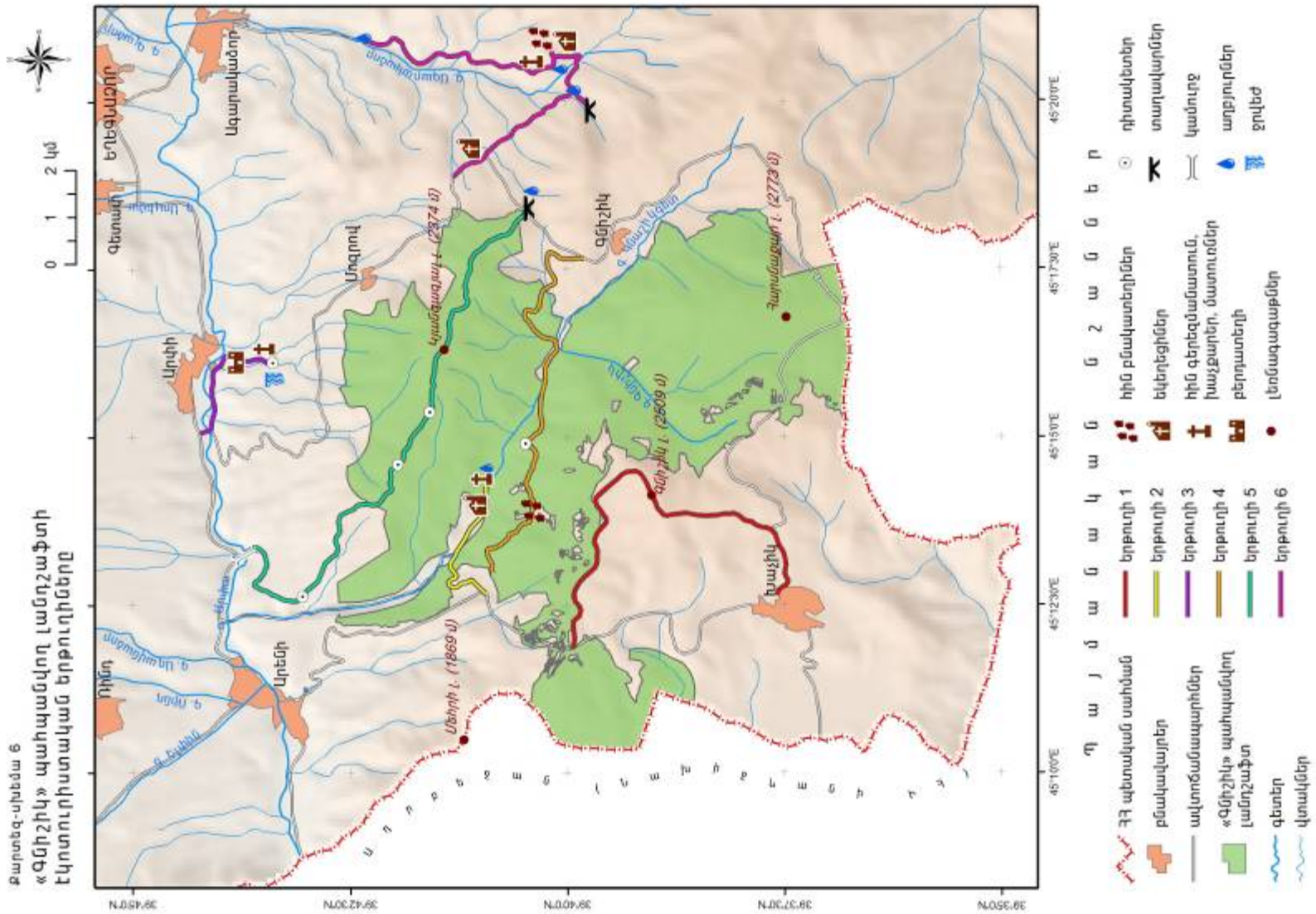
- Արենի գյուղ: Երդիկավոր տան ներսում փոքր ճաշարանի կառուցումը խթանելու նպատակով սահմանել տարեկան դրամաշնորհ՝ հիմնվելով <i>գլխատան</i> վերականգնման գնահատման և փորձագիտական նախագծի վրա:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին/ՀԿ-ներ/համայնք										
Գ) Ագարակաձոր											
- Հեռացնել ցեմենտե բաղնիքի գերմաշված շենքը, որը տեղակայված է հանքային ջրի աղբյուրի տարածքում (աշխարհագրական կոորդինատներ: N 39° 42' 20" E 46° 20' 54"):	ՊԼ ադմինիստրացիա/կապալառու/համայնք										
- Հանգստի տեղամասի ստեղծում հանքային ջրի աղբյուրի մոտակայքում՝ ապահովելով վայրը նվազագույնը երկու փայտե սեղանով և քսան անձի համար նախատեսված չորս նստարանով՝ առանձնացնելով խարույկի վայր և տեղադրելով մեկ ընդհանուր թափոնների և հատուկ աղբահավաքման համար նախատեսված այլ աղբարկղի տեղադրում (ապակի, թուղթ, պլոստիկ և պլաստմասե տարաներ):	ՊԼ ադմինիստրացիա/կապալառու/համայնք										
- Ստեղծել հանգստի և գիշերանցի տեղամաս՝ ապահովված չորս ինքնակոմպոստային զուգարաններով, երկու արտաքնոցով և կեղտաջրերի հեռացման համակարգին ամրակցված ցնցուղով (Ճամբարների առավելագույն ծավալը՝ տասը վրան, երեսուն անձ):	ՊԼ ադմինիստրացիա/կապալառու										
- Տեղական ապրանքների վաճառքի կրպակի համար փայտե ծածկի կառուցում: Կազմակերպել հանգստի տեղամաս և տեղեկատվական կենտրոն,	ՊԼ ադմինիստրացիա/կապալառու / համայնք										

որը այցելություններին և տեղի բնակչությանը կիրազեկի պահպանվող լանդշաֆտի հնարավորությունների մասին:											
- Տարածքում կազմակերպել տեղեկատվական վահանակ, որը կիրազեկի ճամբարի կազմակերպման հնարավորությունների մասին և կծանոթացնի բնության այս տեղամասում պահելաձևի կանոններին (խարույկի արգելում, սիգարետի ծխուկների արտանետման արգելում, աղբի կուտակում միայն հատուկ տեղերում, աղմուկի արգելում, անասունների խնամքի կամ հողագործության արգելում):	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										
Անձեռնմխելի ժառանգության և ավանդական սովորույթների վերաարժեքավորում											
<u>Արվեստի և արհեստի գործեր, կարպետներ, խեցեղեն, կողովներ</u>											
- Գնահատել արհեստի հմտություն ունեցող մարդկանց թիվը պահպանվող լանդշաֆտի սահմաններում գտնվող յուրաքանչյուր բնակավայրում:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										
- Յուրաքանչյուր գյուղում բացահայտել հատկապես տվյալ բնակավայրին հատուկ արհեստագործության տեսակը:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										
- Տեղադրել տեղեկատվական վահանակ բնակավայրերում (մեկական՝ յուրաքանչյուր մուտքի մոտ), որոնք տվյալներ կհաղորդեն տվյալ գյուղին հատուկ ավանդական արհեստագործության մասին:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին										
- Տրամադրել կապիտալ դրամաշնորհներ կանանց, որոնք շահագրգռված են բացելու	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի										

արհեստանոց և /կամ ավանդական արհեստագործության նմուշների վաճառքի կրպակ:	բաժին/ՀԿ-ներ											
Տոնակատարություններ և փառատոներ												
- Հայտնաբերել յուրաքանչյուր գյուղի հիմնական տոնակատարությունը և փառատոնը:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին/համայնքներ											
- Գովազդել իրադարձությունները Երևանում գործող տուր-օպերատորների և տուրիստական գործակալությունների հետ սերտ համագործակցությամբ:	ՊԼ ադմինիստրացիա/ ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին											
Դասընթացներ և վերապատրաստում												
- Տուրիզմի հարմարությունների, կացարանների՝ որպես գիշերանցի տեղամասերի, ճաշարանների կառավարման, տեղական ապրանքների վաճառքի կրպակի և ձիերով ուղեկցության կառավարման մասով տեղի բնակչության կարողությունների ստեղծում: Նախընտրելի է գրավել մարդկանց մասնավորապես Արենի, Գնիշիկ, Խաչիկ գյուղերից:	ՊԼ Ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին /ՀԿ-ներ/հիմնադրամներ											
- Տեղի բնակիչների, մասնավորապես երիտասարդ սերնդի հմտությունների զարգացում ինչպես արհեստի, այնպես էլ ավանդական համարվող զբաղմունքների ոլորտում. բրդյա կարպետներ, կավե ամանեղեն և կողովագործություն:	ՊԼ Ռեկրեացիոն ծրագրերի բաժին /ՀԿ-ներ											
Տեղական համայնքների ներգրավում												
- Յուրաքանչյուր գյուղում ստեղծել կոմիտե՝ պայմանները վերահսկելու և պատմական ժառանգության ու մշակութային լանդշաֆտի պահպանությունը համայնքներում պլանավորելու համար:	ՊԼ ադմինիստրացիա/տեղական համայնք											
- Մահմանել անմիջապես պահպանվող	Պահպանվող											

լանդշաֆտի ադմինիստրացիայի կողմից կառուցված տեղական վաճառքի կրպակների տաղավարների, ճամբարների և հանգստի տեղամասերի կառավարման պայմանագրերի որակավորման չափանիշ (Ագարակաձոր. ճամբար + վաճառքի կրպակ, Արենի. կիրճի տարածքից դուրս գտնվող գազոն + վաճառքի կրպակ: Գնիշիկ. վաճառքի կրպակ: Արփի. վաճառքի կրպակ: Արենի. վաճառքի կրպակ + քարանձավային ճաշարան կիրճի ներսում որի կառավարումը կկազմակերպվի տեղի բնակիչության կողմից:	լանդշաֆտի ադմինիստրացիա										
- Սահմանել տեխնիկական առաջադրանքը և տեռասային խաղողի այգիների համապատասխան օգտագործման (ձեռնարկատերերի / անհատների կողմից) պահանջները Նորավանքի կիրճի տարածքում մասնավոր (օգտագործումը կհամարվի պատշաճ այն դեպքում միայն, երբ հաշվի առնվեն օրգանական գյուղատնտեսության սկզբունքները, եթե մշակվեն խաղողի միայն տեղական տեսակները են):	ՊԼ ադմինիստրացիա										
- Ստեղծել տեղի բնակիչներից կազմված խորհրդատվական կոմիտե՝ որպես օժանդակության և մասնակցային միջոց պահպանվող լանդշաֆտի կառավարման գործում: Որոշումներ կայացնող հաստատություն, որի կառավարման ծախսերը ադմինիստրացիայի պարտականության շրջանակներից դուրս են:	ՊԼ ադմինիստրացիա /Տեղական համայնքներ										

Քարտեզ 6. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի էկոտուրիստական երթուղիները

Հավելվածներ

Հավելված 1. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի բույսերի տեսակների ցանկը

ՏԵՄԱԿ (ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՆՎԱՆՈՒՄ)	ՏԵՄԱԿ (ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՆՎԱՆՈՒՄ)	ՀՀ ԿԱՐՄԻՐ ԳԻՐՔ
Pleurotus ostreatus (Jacq.:Fr.)P.Kumm.	Ականջասունկ սովորական, կոճղասունկ ականջանման ծառի սունկ, ոստրեասունկ	
Flammulina velutipes (M.A.Curtis:Fr.) Singer	Չմեռային կոճղասունկ, ձմեռային սունկ	
Marasmius oreades (Bolton:Fr.) Fr.	Չփտուկ, Կոճղասունկ մարգագետնային	
Armillareia mellea (Fr.) P. Kumm.	Կոճղասունկ իսկական, աշնանային մեղրասունկ	
Agaricus campestris L.	Շամպինյոն սովորական, ագարիկոն աղարիկոն, թնուպի	
Macrolepiota excoriata (Schaeff.:Fr.)Wasser	Հովանոցասունկ դաշտային	
Coprinus efemerus (Bull.:Fr.) Fr.	Գոմաղբասունկ վաղանցիկ	
Coprinus micaceus (Bull.:Fr.) Fr.	Գոմաղբասունկ շողացող	
Agrocybe dura (Bolton:Fr.) Singer	Ագրոցիբե կարծր	
Stropharia semiglobata (Batsch:Fr.) Quel.	Ստրոֆարիա կիսագնդաձև	
Lactarius deliciosus (Pers.:Fr.) Gray.	Կաթնասունկ նրբահամ, Շեկլիկ	
Bovista nigrescens Pers.	Վառողասունկ սևացող	
Bovista plumbea Pers.	Վառողասունկ կապարամոխրագույն	
Lycoperdon perlatum Pers.	Անձրևասունկ իսկական, փշոտ մարգարտյա	
Vascellum pratense (Pers. em. Quel.) Kreis.	Վասցելյում մարգագետնային	
Engalypta vulgaris Hedw.		
Grimmia ovalis (Hedw.) Lindb.		
Eurhynchium speciosum (Brid.) Jur.		
Equisetum arvense L.	Ձիաձետ դաշտային	
Equisetum palustre L.	Ձիաձետ ճահճային	

<i>Equisetum ramosissimum</i> Dsf.	Ձիաձետ ճյուղավոր	
<i>Cheilanthes persica</i> (Bory) Mett.	Չորապտեր պարսկական	
<i>Asplenium ruta-muraria</i> L.	Ասպլեն ռուտա պատային	
<i>Ceterach officinarum</i> DC.	Շետերակ դեղատու	
<i>Cystopteris dickieana</i> Moore ex Sim.	Պայթակենի Դիկի	
<i>Cystopteris fragilis</i> (L.) Bernh.	Պայթակենի դյուրաբեկ	
<i>Juniperus depressa</i> Stev.	Գիհի ցածր	
<i>Juniperus oblonga</i> Bieb.	Գիհի երկարատերև	
<i>Juniperus polycarpus</i> K. Koch.	Գիհի բազմապտուղ	
<i>Ephedra procera</i> Fisch. et C.A. Mey.	Սարի չամիչ բարձր	
<i>Acer ibericum</i> Bieb.	Թխկի իբերիական	
<i>Allium atrovioleaceum</i> Boiss.	Սոխ մուգ մանուշակագույն	
<i>Allium cardiostemon</i> Fisch. et C.A.Mey.	Սոխ սրտանմանառեջավոր	
<i>Allium erubescens</i> K. Koch	Սոխ կարմրող	
<i>Allium flavum</i> L. subsp. <i>tauricum</i> (Besser ex Reichenb.) Stern	Սոխ դեղին ենթատեսակ՝ դրիմյան	
<i>Allium fuscovioleaceum</i> Fomin	Սոխ գորշ մանուշակագույն	
<i>Allium gramineum</i> K. Koch	Սոխ հացազգային	
<i>Allium jajlae</i> Vved.	Սոխ յայլայի	
<i>Allium kunthianum</i> Vved.	Սոխ կունթի	
<i>Allium materculae</i> E. Bordz.	Սոխ մայրիկի	
<i>Allium pseudoampeloprasum</i> Misch. et Grossh.	Սոխ կեղծ խաղողի	
<i>Allium pseudoflavum</i> Vved.	Սոխ կեղծ դեղին	
<i>Allium rotundum</i> L.	Սոխ կլոր	
<i>Allium rubellum</i> M. Bieb. subsp. <i>rubellum</i>	Սոխ կարմրիկ	
<i>Allium scabriscapum</i> Boiss. & Kotschy	Սոխ անհարթացողուն	CR
<i>Allium talyshense</i> Misch. ex Grossh.	Սոխ թալիշյան	CR
<i>Allium woronowii</i> Misch. ex Grossh.	Սոխ Վորոնովի	EN
<i>Allium vineale</i> L.	Սոխ խաղողի այգու	
<i>Amaranthus retroflexus</i> L.	Հավակատար սովորական	

<i>Pistacia mutica</i> F.et M.	Պիստակենի, Խնկենի բխատերև	
<i>Ammi visnaga</i> (L.) Lam.	Ամմի ատամնային	
<i>Anthriscus nemorosa</i> (Bieb.) Spreng.)	Կերբելուկ կաղնուտային	
<i>Astrodaucus orientalis</i> (L.) Drude	Աստղագազար արևելյան	
<i>Bunium cylindricum</i> (Boiss. et Hohen.) Drude	Երկրատակ գլանաձև	
<i>Bunium elegans</i> (Fenzl) Freyn	Երկրատակ նրբագեղ	
<i>Bunium microcarpum</i> (Boiss.) Freyn et Sint.	Երկրատակ մանրապտուղ	
<i>Bunium paucifolium</i> DC.	Երկրատակ սակավատերև	
<i>Bupleurum falcatum</i> L.	Եզնակող մանգաղանման	
<i>Bupleurum rotundifolium</i> L.	Եզնակող կլորատերև	
<i>Caucalis platycarpus</i> L.	Բող տափակապտուղ	
<i>Chaerophyllum bulbosum</i> L.	Շուշանաբանջար սոխուկավոր	
<i>Chaerophyllum crinitum</i> Boiss.	Շուշանաբանջար երկարամազ	
<i>Conium maculatum</i> L.	Գինագոյի բծավոր	
<i>Daucus carota</i> L.	Գազար վայրի	
<i>Echinophora tenuifolia</i> L. subsp. <i>sibthorpiana</i> (Guss.) Tutin	Փշակիր բարակատերև	
<i>Eryngium billardieri</i> Delaroche	Երնջնակ Բիլարդեի	
<i>Falcaria vulgaris</i> Bernh.	Միբեխ սովորական	
<i>Ferula orientalis</i> L.	Նարդես արևելյան	
<i>Ferula rigidula</i> DC.	Նարդես կոշտավուն	
<i>Ferula szowitsiana</i> DC.	Նարդես Շովիցի	VU
<i>Heracleum transcaucasicum</i> Manden.	Բալդրդան անդրկովկասյան	
<i>Heracleum trachyloma</i> Fisch. et C.A. Mey.	Բալդրդան թավոտ	
<i>Malabaila dasyantha</i> (K. Koch) Grossh.	Մալաբայլա թավածաղկավոր	
<i>Pastinaca armena</i> Fisch. et C.A. Mey.	Ստեպղին հայկական	
<i>Peucedanum ruthenicum</i> Bieb.	Մարգացնցուղ վոլգյան	
<i>Pimpinella aurea</i> DC.	Անիսոն ոսկյա	
<i>Pimpinella confusa</i> Woronow	Անիսոն խառնվող	
<i>Pimpinella nudicaulis</i> Trautv.	Անիսոն մերկացողուն	

Prangos ferulacea (L.) Lindl.	Պրանգոս նարդեասնման	
Prangos lophoptera Boiss.	Պրանգոս ծալքաթև	
Prangos uloptera DC.	Պրանգոս զանգրաթև	
Scandix aucheri Boiss.	Աստղկասանր Օշեի	
Scandix iberica Bieb.	Աստղկասանր վրացական	
Scandix stellata Banks. & Soland.	Աստղկասանր աստղավոր	
Seseli leptocladum Woronow	Կապնդեղ նրբաճյուղ	EN
Seseli peucedanoides (Bieb.) Kos.-Pol.	Կապնդեղ մանանեխանման	
Sium sisarum L.	Ճահճակարոս, Ջրակարոս սիգարային	
Turgenia latifolia (L.) Hoffm.	Տուրգենիա լայնատերև	
Zosima orientalis Hoffm.	Բոլի արևելյան	
Trachomitum venetum (L.) Woodson subsp. sarmatiense (Woodson) V. Avet.	Հնդկականեփ, Շնմեռուկ կապտավուն	
Arum conophalloides Kotschy ex Schott	Նվիկ կոնոֆալոսային	
Arum nordmannii Schott	Նվիկ Նորդմանի	
Hedera helix L. subsp.caucasigena (Pojark.) Takht. et Mulk.	Բադեղ կովկասյան	
Cynanchum acutum L.	Շնախոտ սուր	
Vincetoxicum fuscatum (Hornem.) Endl.	Թունաթափ գորշավուն	
Asparagus persicus Baker	Ձներեկ, Ծնեփակ պարսկական	
Asparagus verticillatus L.	Ձներեկ, Ծնեփակ օղակավոր	
Asphodeline dendroides (Hoffm.) Woronow ex Grossh.	Թաղաղու ծառանման	
Eremurus spectabilis N. Bieb.	Շրեշ ուշագրավ	
Achillea biebersteinii Afan.	Հազարատերևուկ Բիբերշտեյնի	
Achillea filipendulina Lam.	Հազարատերևուկ ասպիրակի	
Achillea neilreichii A. Kerner	Հազարատերևուկ Նեյրեյխի	
Acroptilon repens (L.) DC.	Դառնախոտ սողացող	
Anthemis altissima L.	Անթեմ բարձրագույն	
Anthemis tinctoria L.	Անթեմ ներկատու	
Anthemis triumfettii (L.) All.	Անթեմ Տրիումֆետիի	
Arctium lappa L.	Կոծոծ, Կռատուկ երեսնակ	

Arctium palladinii (Marc.) Grossh.	Կոծոծ, Կռատուկ Պալադինի	
Artemisia absinthium L.	Օշինդր դառը	
Artemisia araxina Takht.	Օշինդր արաքսյան	
Artemisia austriaca Jasq.	Օշինդր ավստրիական	
Artemisia chamaemelifolia Vill.	Օշինդր օշոշատերև	
Artemisia fragrans Willd.	Օշինդր բուրավետ	
Artemisia incana (L.) Druce	Օշինդր ալեհեր	
Artemisia scoparia Waldst. et Kit.	Օշինդր հուրանավոր	
Artemisia vulgaris L.	Օշինդր սովորական	
Aster alpinus L.	Աստղածաղիկ ալպիական	
Aster ibericus Bieb.	Աստղածաղիկ իբերիական	
Carduus arabicus Jacq. ex Murrey	Տատասկափուշ արաբական	
Carduus hamulosus Ehrh.	Տատասկափուշ կեռանման	
Carduus nutans L.	Տատասկափուշ խոնարհված	
Carduus onopordioides Fisch. et Bieb.	Տատասկափուշ կառանման	
Carthamus glaucus Bieb.	Գաթի ծաղիկ, Կանճրակ թխակապույտ	
Carthamus lanatus L.	Գաթի ծաղիկ, Կանճրակ խավոտ	
Carthamus tinctorius L.	Գաթի ծաղիկ, Կանճրակ ներկատու	
Carthamus turkestanicus M. Pop.	Գաթի ծաղիկ, Կանճրակ թուրքեստանյան	
Centaurea armena Boiss.	Տերեփուկ հայկական	
Centaurea arpensis (Czer.) Wagenitz.	Տերեփուկ արփայի	EN
Centaurea behen L.	Տերեփուկ բեհեն	
Centaurea depressa Bieb.	Տերեփուկ սեղմված	
Centaurea cheiranthifolia Willd.	Տերեփուկ դեղնամանուշակագույն	
Centaurea glastifolia (L.) Cass.	Տերեփուկ լրջունատերև	
Centaurea glehnii Trautv.	Տերեփուկ գլեհնի	
Centaurea pseudoscabiosa Boiss. et Buhse	Տերեփուկ կեղծքոսքսուկային	
Centaurea rhizantha C.A. Mey.	Տերեփուկ արմատածաղկային	
Centaurea solstitialis L.	Տերեփուկ արևային	

<i>Centaurea tamanianae</i> M.V.Agab.	Տերեփուկ թամանյանի	
<i>Centaurea virgata</i> Lam. ssp. <i>squarrosa</i> (Willd.) Gugler	Տերեփուկ ցցված	
<i>Centaurea xanthocephala</i> (DC.) Sch. Bip.	Տերեփուկ դեղնագլուխ	
<i>Chardinia macrocarpa</i> K. Koch	Շարդինիա խոշորապտուղ	VU
<i>Chardinia orientalis</i> (L.) O. Kuntze	Շարդինիա արևելյան	
<i>Chartolepis biebersteinii</i> Jaub. et Spach	Խարտոլեպիս բիբերշտեյնի	
<i>Cheirolepis persica</i> Boiss.	Չեռաթեփուկ պարսկական	
<i>Chondrilla juncea</i> L.	Շամանիկ, Խիժաճարճատուկ կնյունանման	
<i>Cichorium intybus</i> L.	Եղերդակ, Ճարճատուկ սովորական	
<i>Cirsium aduncum</i> Fisch. et C.A. Mey. ex DC.	Գեղավեր, Տատասկ կեռանման	
<i>Cirsium anatolicum</i> (Petrak) Grossh.	Գեղավեր, Տատասկ անատոլիական	
<i>Cirsium ciliatum</i> (Murr.) Moench	Գեղավեր, Տատասկ թարթիչավոր	
<i>Cirsium congestum</i> Fisch. et C.A.Mey. ex DC.	Գեղավեր, Տատասկ հավաքված	
<i>Cirsium echinus</i> (Bieb.) Hand.-Mazz.	Գեղավեր, Տատասկ ասեղնավոր	
<i>Cirsium elodes</i> Bieb.	Գեղավեր, Տատասկ ճահճասեր	
<i>Cirsium esculentum</i> (Siev.) C.A. Mey.	Գեղավեր, Տատասկ ուտվող	
<i>Cirsium incanum</i> (S.G. Gmel.) Fisch.	Գեղավեր, Տատասկ ալեհեր	
<i>Conyza canadensis</i> (L.) Cronq.	Կոնիզա կանադական	
<i>Cousinia brachyptera</i> DC.	Խոզանափուշ կարճաթև	
<i>Cousinia chlorocephala</i> C. A. Mey ex DC.	Խոզանափուշ կանաչագլուխ	
<i>Cousinia daralaghezica</i> Takht.	Խոզանափուշ դարալագյազի	
<i>Cousinia purpurea</i> C. A. Mey. ex DC.	Խոզանափուշ ծիրանագույն	
<i>Cousinia taktajanii</i> Tamanjan	Խոզանափուշ Թախտաջյանի	
<i>Crepis alpina</i> L.	Զամբյուղախոտ ալպիական	
<i>Crepis foetida</i> L.	Զամբյուղախոտ զարշահոտ	
<i>Crepis pannonica</i> (Jacq.) C. Koch	Զամբյուղախոտ հունգարական	
<i>Crepis sahendi</i> Boiss et Buhse	Զամբյուղախոտ սահենդյան	
<i>Crepis willdenowii</i> Czer.	Զամբյուղախոտ Վիլդենովի	
<i>Crupina vulgaris</i> Cass.	Տերեփան սովորական	

<i>Cymbolaena griffithii</i> (A. Gray) Wagenitz	Ցիմմոլենա Գրիֆիտի	
<i>Echinops orientalis</i> Trautv.	Թոփփուշ, Ոգնագլխիկ արևելյան	
<i>Echinops pungens</i> Trautv.	Թոփփուշ, Ոգնագլխիկ փշոտ	
<i>Echinops sphaerocephalus</i> L.	Թոփփուշ, Ոգնագլխիկ գնդագլխիկավոր	
<i>Erigeron acer</i> L.	Գարնանաթարամ կծու	
<i>Erigeron annuus</i> (L.) Pers.	Գարնանաթարամ միամյա	
<i>Erigeron caucasicus</i> Stev.	Գարնանաթարամ կովկասյան	
<i>Erigeron venustus</i> Botsch.	Գարնանաթարամ գեղեցիկ	
<i>Eupatorium cannabinum</i> L.	Ապուզանուկ կանեփանման	
<i>Filago arvensis</i> L.	Ճուլ դաշտային	
<i>Filago vulgaris</i> Lam.	Ճուլ սովորական	
<i>Garhadiolus angulosus</i> Jaub. et Spach	Գարադիոլուս անկյունավոր	
<i>Gundelia tournefortii</i> L.	Կանգար Տուրնեֆորտի	
<i>Helichrysum armenium</i> DC.	Անթառամ հայկական	
<i>Helichrysum callichrysum</i> DC.	Անթառամ ոսկեգույն	
<i>Helichrysum plicatum</i> DC.	Անթառամ ծալքավոր	
<i>Helichrysum rubicundum</i> (K. Koch) Bornm.	Անթառամ կարմրավուն	
<i>Hieracium cinnatum</i> Fries	Ճուռակախոտ գանգուր	
<i>Hieracium cymosum</i> L.	Ճուռակախոտ հովանոցանման	
<i>Hieracium pannosum</i> Boiss.	Ճուռակախոտ փրչոտ	EN
<i>Inula acaulis</i> Schott. & Kotschy ex Boiss.	Կղմուխ անցողուն	EN
<i>Inula auriculata</i> Boiss. et Bal.	Կղմուխ ականջավոր	
<i>Jurinea blanda</i> (Bieb.) C. A. Mey.	Յուրինեա գրավիչ	
<i>Jurinea pulchella</i> (Fisch. ex Hornem.) DC.	Յուրինեա սիրունիկ	
<i>Jurinella moschus</i> (Habl.) Bobr.	Յուրինելլա մուսկուսային	
<i>Koelpinia linearis</i> Pall.	Կելպինիա գծային	
<i>Lactuca serriola</i> L.	Մառոլ, Հազար Կաթնուկ կողմնացույց	
<i>Lactuca takhtadzhianii</i> Sosn.	Կաթնուկ Թախտաջյանի	EN
<i>Lactuca wilhelmsiana</i> Fisch. et C.A. Mey. ex Hohen.	Մառոլ, Հազար Կաթնուկ Վիլհելմսի	

Leontodon asperrimus (Willd.) Boiss. ex Ball	Առյուծատամ խորդուբորդ	
Leontodon crispus Vill.	Առյուծատամ գանգուր	
Leontodon hispidus L.	Առյուծատամ խոզանավոր	
Onopordum acanthium L.	Կառ փշոտ	
Onopordum armenum Grossh.	Կառ հայկական	
Picnemon acarna (L.) Cass.	Փշանկքան փշոտ	
Picris strigosa Bieb.	Գինեղեգ, Դառնիճ խոզանավոր	
Podospermum armeniacum Boiss. et Huet	Մերմնոտուկ հայկական	
Podospermum laciniatum (L.) DC.	Մերմնոտուկ կտրատված	
Psychogeton nigromontanus (Boiss. et Buhse) Grierson	Փսիխրոգեթոն դարադաղյան	
Pulicaria dysenterica (L.) Bernh.	Լվախոտ դիզենտերիայի	
Rhaponticoides tamanianae	Տերեփուկ Թամանյանի	CR
Reichardia glauca Matthews	Ռեյխարդիա թխակապույտ	
Scariola orientalis (Boiss.) Sojak	Սկարիոլա արևելյան	
Scorzonera aragatzi Kuthath.	Խինձ արագածի	
Scorzonera bicolor Freyn et Sint.	Խինձ երկգույն	
Scorzonera latifolia (Fisch. et C.A. Mey.) DC.	Խինձ լայնատերև	
Scorzonera parviflora Jacq.	Խինձ մանրածաղիկ	
Scorzonera rigida Auch. ex DC.	Խինձ կոշտ	
Scorzonera safievii Grossh.	Խինձ Սաֆիևի	
Scorzonera semicana DC.	Խինձ կիսաալեհեր	
Senecio erucifolius L. subsp. arenarius Soo	Հալսորուկ ճարճրուկատերև	
Senecio kolenatianus C.A. Mey. subsp. pseudoorientalis (Schischk.) V. Avet.	Հալսորուկ Կոլենատիի	
Senecio lorentii Hochst.	Հալսորուկ Լորենտի	
Senecio vernalis Waldst. et Kit.	Հալսորուկ գարնանային	
Serratula coriacea Fisch. et C.A. Mey. ex DC.	Սղոցուկ, Արծպա կաշեկերպ	
Serratula haussknechtii Boiss.	Սղոցուկ, Արծպա Հաուսկնեխտի	
Serratula radiata (Waldst. Et Kit.) Bieb.	Սղոցուկ, Արծպա ճառագայթային	
Serratula serratuloides (Fisch. et C.A. Mey. ex DC.) Takht.	Սղոցուկ, Արծպա արծպանման	

<i>Silybum marianum</i> (L.) Gaertn.	Կաթնափուշ բծավոր	
<i>Sonchus asper</i> (L.) Hill	Իշամառոլ, Կաթնբեկ խորդուբորդ	
<i>Sonchus oleraceus</i> L.	Իշամառոլ, Կաթնբեկ բանջարանոցային	
<i>Sonchus palustris</i> L.	Իշամառոլ, Կաթնբեկ ճահճային	
<i>Steptorhamphus tuberosus</i> (Jacq.) Grossh.	Ստեպտորամֆուս պալարակիր	
<i>Stizolophus balsamita</i> (Lam.) Cass. ex Takht.	Ստիզոլոֆուս բալզամային	
<i>Tanacetum argrophyllum</i> (C. Koch) Tzvel.	Տարկավան, Լվածաղիկ արծաթատերև	
<i>Tanacetum balsamitoides</i> (Nabel.) Chandjian	Տարկավան, Լվածաղիկ բալզամակիրանման	
<i>Tanacetum chiliophyllum</i> (Fisch. et C.A. Mey. ex DC.) Sch. Bip.	Տարկավան, Լվածաղիկ հազարատերև	
<i>Tanacetum kotschyi</i> (Boiss.) Chandjian	Տարկավան, Լվածաղիկ Կոչիի	
<i>Tanacetum parthenium</i> (L.) Sch. Bip.	Տարկավան, Լվածաղիկ կուսատերև	
<i>Taraxacum bessarabicum</i> (Hornem.) Hand.-Mazz.	Խատուտիկ բեսարաբիական	
<i>Taraxacum montanum</i> (C.A. Mey.) DC.	Խատուտիկ լեռնային	
<i>Tomanthea aucheri</i> DC.	Տոմանթեա Օշեի	
<i>Tomanthea daralaghezica</i> (Fomin) Takht.	Տոմանթեա դարեղեզիսի	EN
<i>Tragopogon buphthalmoides</i> (DC.) Boiss.	Այծեմորուս, Մինձ բուֆտալմանման	
<i>Tragopogon coloratus</i> C.A. Mey.	Այծեմորուս, Մինձ ներկված	
<i>Tragopogon krascheninnikovii</i> S. Nikit.	Այծեմորուս, Մինձ Կրաշեննիկովի	
<i>Tragopogon reticulatus</i> Boiss. et Huet	Այծեմորուս, Մինձ ցանցավոր	
<i>Tragopogon segetus</i> Kuthath.	Այծեմորուս, Մինձ հերկի	
<i>Tragopogon serotinus</i> Sosn.	Այծեմորուս, Մինձ ուշացած	
<i>Tragopogon sosnowskyi</i> Kuthath.	Այծեմորուս, Մինձ սոսնովսկու	
<i>Xanthium italicum</i> Moretti	Դառնափուշ, Դառնուկ իտալական	
<i>Xeranthemum longipapposum</i> Fisch. et C. A. Mey.	Չորաբույս, Անմեռուկ երկարափուփուլ	
<i>Xeranthemum squarrosum</i> Boiss.	Չորաբույս, Անմեռուկ չոված	
<i>Berberis iberica</i> Stev. et Fisch. ex DC.	Կծոխուր վրացական	
<i>Berberis integerrima</i> Bunge	Կծոխուր ամբողջաեզր	
<i>Berberis orientalis</i> Schneid.	Կծոխուր արևելյան	
<i>Berberis vulgaris</i> L.	Կծոխուր սովորական	

Biebersteinia multifida DC.	Բիբերշտեյնիա բազմաբաժան	
Anchusa arvensis (L.) Bieb.	Կավածիպակ դաշտային	
Anchusa azurea Mill.(ERE=Anchusa italica Retz.)	Կավածիպակ լազուր	
Asperugo procumbens L.	Քերչախոտ փռված	
Caccinia macranthera (Banks et Soland.) Brand	Կակցինիա խոշորափռանոթային	
Cerinthe minor L.	Մոմախոտ փոքր	
Cynoglossum officinale L.	Շնածաղիկ դեղատու	
Heliotropium lasiocarpum Fisch. et C. A. Mey.	Արևադարձ թավապտուղ	
Heliotropium suaveolens Bieb.	Արևադարձ բուրավետ	
Lappula barbata (Bieb.) Guerke	Կպչուկ մորուքավոր	
Lappula heteracantha (Ledeb.) Borb.	Կպչուկ տարափուշ	
Lithospermum officinale L.	Կաքավկրկուտ դեղատու	
Moltkia caerulea (Willd.) Lehm.	Մոլտկիա երկնագույն	
Myosotis alpestris F.W. Schmidt.	Անմոռուկ ալպիական	
Myosotis arvensis (L.) Hill.	Անմոռուկ դաշտային	
Myosotis sparsiflora Pohl	Անմոռուկ նոսրածաղիկ	
Nonea pulla (L.) DC.	Նոնեա մուգ-գորշ	
Onosma gracilis Trautv.	Իշհոտոտ նրբագեղ	
Onosma isaurica Boiss. et Heldr.	Իշհոտոտ իսաուրական	
Onosma microcarpa Stev. ex DC.	Իշհոտոտ մանրապտուղ	
Onosma sericea Willd.	Իշհոտոտ մետաքսավուն	
Paracaryum strictum (K. Koch) Boiss.	Պարակար ուղիղ	
Rochelia disperma (L.fil.) K. Koch	Ռոխելիա երկսերմ	
Solenanthus stamineus (Desf.) Wettst.	Փողածաղիկ առէջավոր	
Symphytum asperum Lepech.	Քարխոտ կոշտ	
Aethionema armenum Boiss.	Բոցաթելուկ հայկական	
Aethionema carneum (Banks et Soland.) B. Fedtsch.	Բոցաթելուկ մսակարմիր	
Aethionema diastrophis Bunge	Բոցաթելուկ ծալքավոր	
Aethionema edentulum N. Busch	Բոցաթելուկ անատամ	

<i>Aethionema pulchellum</i> Boiss. et Huet.	Բոցաթելուկ գեղեցիկ	
<i>Alyssum gehamense</i> A. Fedor.	Վառվռուկ գեղամյա	
<i>Alyssum parviflorum</i> Fisch. ex Bieb.	Վառվռուկ մանրածաղիկ	
<i>Alyssum persicum</i> Boiss.	Վառվռուկ պարսկական	
<i>Alyssum tortuosum</i> Waldst. et Kit. ex Willd.	Վառվռուկ, Փարա-փարա-ավել	
<i>Arabis armena</i> N. Busch	Արաբախոտ հայկական	
<i>Arabis caucasica</i> Schlecht.	Արաբախոտ կովկասյան	
<i>Barbarea minor</i> C. Koch	Հլածուկ փոքր	
<i>Carpoceras tatianae</i> (Bordz.) Grossh.	Եղջերապտուղ Տատյանայի	
<i>Conrigia clavata</i> Boiss.	Կոնրիգիա մականանման	
<i>Erucastum armoracioides</i> (Czern. ex Turcz.) Cruchet	Երուկաստրում կծվիչանման	
<i>Erucastum takhtajanii</i> V.I. Dorof.	Երուկաստրում Թախտաջանի	EN
<i>Erysimum crassipes</i> Fisch. et C. A. Mey.	Չագախոտ հաստառտ	
<i>Erysimum echinellum</i> Handel-Mazzetti	Չագախոտ էխինելում	
<i>Erysimum szowitsianum</i> Boiss.	Չագախոտ Սովիչի	
<i>Hesperis persica</i> Boiss.	Երեթորնիկ պարսկական	EN
<i>Isatis tomentella</i> Boiss. & Bal.	Լոջուն կարճ-թավշավոր	
<i>Nasturtium officinale</i> R. Br.	Ջրկոտեն դեղատու	
<i>Peltariopsis planisiliqua</i> (Boiss.) N. Busch	Վահանակերպ տափակապատիճակ	EN
<i>Rapistrum rugosum</i> (L.) All.	Շաղգամախոտ կնճռոտ	
<i>Sameraria cardiocarpa</i> Trautv.	Սոնայրջուն սրապտուղ	CR
<i>Sameraria glastifolia</i> (Fisch. & C.A. Mey.) Boiss.	Սոնայրջուն լրջունատերև	CR
<i>Sameraria odontophora</i> Bordz.	Սոնայրջուն ատամնակիր	
<i>Sisymbrium loeselii</i> L.	Աղբուկ Լյոզելի	
<i>Torularia torulosa</i> (Desf.) O. E. Schulz	Ելունդախոտ ելունդավոր	
<i>Asyneuma pulchellum</i> (Fisch. et C.A. Mey.) Bornm.	Ծաղկոտուկ գեղեցիկ	
<i>Asyneuma rigidum</i> (Willd.) Grossh. ssp. <i>rigidum</i>	Ծաղկոտուկ կոշտ	
<i>Campanula bayerniana</i> Rupr.	Զանգակ Բայերնի	
<i>Campanula coriacea</i> P. H. Davis	Զանգակ կաշվեկերպ	

<i>Campanula glomerata</i> L. subsp. <i>caucasica</i> (Trautv.) Oganessian	Զանգակ խմբված	
<i>Campanula karakuschensis</i> Grossh.	Զանգակ Կարակուշի	
<i>Campanula minsteriana</i> Grossh.	Զանգակ Մինստերի	EN
<i>Campanula rapunculoides</i> L.	Զանգակ ռապունցելանման	
<i>Campanula stevenii</i> Bieb. subsp. <i>stevenii</i>	Զանգակ Ստենեի	
<i>Michauxia laevigata</i> Vent.	Միշոքսիա հարթ	
<i>Cannabis sativa</i> L.	Կանեփ ցանովի	
<i>Cleome iberica</i> DC.	Թռչնաթաթ վրացական	
<i>Lonicera iberica</i> Bieb.	Ցախակեռաս վրացական	
<i>Viburnum lantana</i> L.	Գերիմաստի	
<i>Acanthophyllum mucronatum</i> C.A. Mey.	Փծատերև սրածայր	
<i>Allochrysa versicolor</i> (F. et M.) Boiss.	Ալոխրուզա տարագույն	
<i>Arenaria dianthoides</i> Smith	Որմնաբույս մեխակային	
<i>Arenaria gypsophyloides</i> L.	Որմնաբույս սապնարմատանման	
<i>Arenaria holostea</i> Bieb.	Որմնաբույս նշտարատերև	
<i>Cerastium dahuricum</i> Fisch. ex Spreng.	Ճոճռուկ դահուրական	
<i>Cerastium purpurascens</i> Adams.	Ճոճռուկ ծիրանի	
<i>Dianthus calocephalus</i> Boiss.	Մեխակ գեղազույն	
<i>Dianthus canescens</i> C. Koch	Մեխակ ալեհեր	
<i>Dianthus cretaceus</i> Adams	Մեխակ կավճային	
<i>Dianthus crinitus</i> Smith	Մեխակ խավավոր	
<i>Dianthus libanotis</i> Labill.	Մեխակ Լիբանանի	EN
<i>Dianthus orientalis</i> Adams	Մեխակ արևելյան	
<i>Dianthus anatolicus</i> Boiss.	Մեխակ մանրածաղիկ	
<i>Gypsophila bicolor</i> (Freyn et Sint.) Grossh.	Սապնարմատ երկգույն	
<i>Gypsophila heteropoda</i> Freyn et Sint.	Սապնարմատ տարավոր	
<i>Gypsophila lipskyi</i> Schischk.	Սապնարմատ Լիպսկու	
<i>Herniaria hirsute</i> L.	Փոխածաղիկ մազմզոտ	
<i>Herniaria incana</i> Lam.	Փոխածաղիկ ալեհեր	

Minuartia daralagezica Schischk.	Մինուարցիա դարալագչազի	
Minuartia dianthifolia (Boss.) Hand.-Mazz.	Մինուարցիա մեխակատերև	
Minuartia glandulosa (Boss. et Huet.) Bornm.	Մինուարցիա գեղձավոր	
Minuartia lineata (Boiss.) Bornm.	Մինուարցիա շերտավոր	
Minuartia meyeri (Boiss.) Bornm.	Մինուարցիա Մեյերի	
Minuartia multinervis (Boiss.) Bornm.	Մինուարցիա բազմաճյուղ	
Minuartia oreina (Mattf.) Schischk.	Մինուարցիա լեռնային	
Paronychia kurdica Boiss.	Քցմի քրդական	
Paronychia splendens Boiss.	Քցմի փայլուն	
Pseudosaponaria pilosa (Huds.) Ikonn.	Կեղծօճառախոտ մազոտ	
Saponaria orientalis L.	Օճառախոտ արևելյան	
Silene bupleuroides L.	Ծվծվուկ գառնադմականման	
Silene chlorifolia Smith	Ծվծվուկ քլորատերև	
Silene dianthoides Pers.	Ծվծվուկ մեխականման	
Silene dichotoma Ehrh.	Ծվծվուկ դիխոտոմային	
Silene manissadjianii Freyn	Ծվծվուկ Մանիսաջիանի	
Silene marschallii C.A. Mey.	Ծվծվուկ Մարշալի	
Silene meyeri Fenzl ex Boiss. & Buhse	Ծվծվուկ Մեյերի	EN
Silene ruprechtii Schischk.	Ծվծվուկ Ռուպրեխտի	
Silene sisianica Boiss. et Buhse	Ծվծվուկ սիսիանի	
Silene spergulifolia (Willd.) Bieb.	Ծվծվուկ սփրիկատերև	
Telephium orientale Boiss.	Տելեփ արևելյան	
Vaccaria hispanica (Mill.) Rauschex	Հազարագլուխ իսպանական	
Vaccaria hispanica ssp. grandiflora (Fisch. ex DC.) Hayek	Հազարագլուխ խոշորածաղիկ	
Velezia rigida L.	Վելեզիա կոշտ	
Beta vulgaris L.	Ճակնդեղ սովորական	
Ceratocarpus arenarius L.	Եզնաբզեզ ավազուտային	
Chenopodium botrys L.	Թելուկ հոտավետ	
Chenopodium foliosum Aschers.	Թելուկ բազմատերև	

Hablitzia tamnoidess Bieb.	Հաբլիցիա կուսարմատանման	
Kochia prostrata (L.) Schrad.	Ավելաբույս գետնատարած	
Krascheninnikovia ceratoides (L.) Gueldenst.	Կրաշենիննիկովիա եղջերանման	
Noaea minuta Boiss. et Bal.	Նոեա փոքր	
Noaea mucronata (Forssk.) Aschers. et Schweinf.	Նոեա սրածայր	
Salsola pestifer A. Nelson	Օշան ռուսական	
Spinacia tetrandra Stev.	Սպանախ քառառէջ	
Fumana procumbens (Dun.) Gren. et Godr.	Ֆումանա փռված	
Helianthemum ledifolium (L.) Mill.	Արևանթեմ սովորական	
Colchicum ninae Sosn.	Շնդեղ Նինայի	EN
Colchicum szovitsii Fisch. et C.A. Mey.	Շնդեղ Շովիցի	
Calystegia sepium (L.) R. Br.	Տիպատատուկ ցանկապատային	
Convolvulus arvensis L.	Պատատուկ դաշտային	
Convolvulus lineatus L.	Պատատուկ նեղատերև	
Rosularia chrysanth (Boiss.) Takht.	Վարդակուկ ոսկեգոծ	EN
Rosularia radiculiflora (Steud.) Bor.	Վարդակուկ արմատածաղիկ	
Rosularia sempervivum (Bieb.) Berger	Վարդակուկ մշտադալար	
Sedum album L.	Թանթոնիկ սպիտակ	
Sedum hispanicum L.	Թանթոնիկ իսպանական	
Sedum sempervivoides Fisch.	Թանթոնիկ դիմացկուն	
Sedum subulatum (C. A. Mey.) Boiss.	Թանթոնիկ բզաձև	
Sedum tenellum Bieb.	Թանթոնիկ բարակացողուն	
Sempervivum transcaucasicum Muirhead	Գառանդմակ անդրկովկասյան	
Bryonia alba L.	Լոշտակ սպիտակ	
Bryonia dioica Jacq.	Լոշտակ երկտուն	
Cuscuta cesattiana Bertol.	Գայլխոտ, Գաղձ Ցեզատի	
Blysmus compressus (L.) Panz. ex Link	Բլիսմուս սեղմված	
Bolboschoenus maritimus (L.)Palla	Պալարածյուկ կապտավուն	
Carex cilicica Boiss.	Բոշխ կիլիկիական	CR

Carex diluta M. Bieb.	Բոշխ լուսավոր	
Carex hordeistichos Vill.	Բոշխ գարեշար	
Cyperus fuscus L.	Դուն թուխ	
Cyperus glaber L.	Դուն հարթ	
Scirpus holoschoenus L.	Շամբի ամբողջաձային	
Schoenoplectus tabernaemontani (C. C. Gmel.) Palla	Ճլախոտ Թաբերնեմոնթանի	
Cephalaria armeniaca Borsz.	Զիվան հայկական	
Cephalaria syriaca (L.) Schrad. ex Roem. et Schult.	Զիվան սիրիական	
Pterocephalus plumosus (L.) Coult.	Փետրագլխիկ փետրավոր	
Scabiosa argentea L.	Քոսքսուկ արծաթագույն	
Scabiosa bipinnata C. Koch	Քոսքսուկ կրկնափետրաձև	
Scabiosa micrantha Desf.	Քոսքսուկ մանրածաղիկ	
Scabiosa olivieri Coult.	Քոսքսուկ Օլիվյեի	
Scabiosa persica Boiss.	Քոսքսուկ պարսկական	
Scabiosa rotata Bieb.	Քոսքսուկ անվակերպ	
Elaeagnus orientalis L.	Փշատ արևելյան	
Chrozophora tinctoria (L.) Adr. Juss.	Խամբար, Խրոզոֆորա ներկակիր	
Euphorbia glareosa Pall.	Իշակաթնուկ կոպիճային	
Euphorbia heteradena Jaub. et Spach	Իշակաթնուկ տարագեղձային	
Euphorbia iberica Boiss.	Իշակաթնուկ վրացական	
Euphorbia marschalliana Boiss.	Իշակաթնուկ Մարշալի	
Euphorbia orientalis L.	Իշակաթնուկ արևելյան	
Euphorbia sequierana Neck.	Իշակաթնուկ Սեգիերի	
Euphorbia szovitsii Fisch. et C. A. Mey.	Իշակաթնուկ Շովիցի	
Astragalus achundovii Grossh.	Գազ Ախունդովի	CR
Astragalus apricus Bunge	Գազ ապրիկի	
Astragalus arguricus Bunge	Գազ ախուրիկի	
Astragalus asterias Stev. ex Ledeb.	Գազ աստղային	
Astragalus aureus Willd.	Գազ ոսկեգոծ	

<i>Astragalus brachycarpus</i> Bieb.	Գազ կարճապտուղ	
<i>Astragalus bungeanus</i> Boiss.	Գազ Բունգեի	
<i>Astragalus campylorhynchus</i> Fisch. et C. A. Mey.	Գազ կեռակնճիթ	
<i>Astragalus cancellatus</i> Bunge	Գազ ցանցավոր	
<i>Astragalus cicer</i> L.	Գազ սիսեռի	
<i>Astragalus compactus</i> Willd.	Գազ խիտ	
<i>Astragalus declinatus</i> Willd.	Գազ խոնարհված	
<i>Astragalus divaricatus</i> Bunge	Գազ չոված	EN
<i>Astragalus fabaceus</i> Bieb.	Գազ բակլայածև	
<i>Astragalus fedorovii</i> Takht.	Գազ Ֆեոդորովի	
<i>Astragalus finitimus</i> Bunge	Գազ ծայրային	
<i>Astragalus hajastanus</i> Grossh.	Գազ հայաստանի	
<i>Astragalus kaghysmani</i> Gontsch.	Գազ կաղզմանի	
<i>Astragalus karabaghensis</i> Bunge	Գազ դարաբաղի	EN
<i>Astragalus karakuschensis</i> Gontsch.	Գազ կարակուշի	EN
<i>Astragalus lagurus</i> Willd.	Գազ նապաստակապոչ	
<i>Astragalus latifolius</i> Lam.	Գազ լայնատերև	
<i>Astragalus macrostachys</i> DC.	Գազ խոշորահասկ	
<i>Astragalus macrourus</i> Fisch. et C. A. Mey.	Գազ երկարապոչ	
<i>Astragalus microcephalus</i> Willd.	Գազ մանրագլխիկ	
<i>Astragalus montis-aquilae</i> Grossh.	Գազ արծվասարի	EN
<i>Astragalus psiloglottis</i> Stev.	Գազ մերկալեզու	
<i>Astragalus robustus</i> Bunge	Գազ ամուր	
<i>Astragalus stevenianus</i> DC.	Գազ Ստենենի	
<i>Astragalus supinus</i> Bunge	Գազ պառկած	
<i>Astragalus szovitsii</i> Fisch. et C. A. Mey.	Գազ Շովիցի	
<i>Astragalus takhtadzjanii</i> Grossh.	Գազ Թախտաջյանիի	
<i>Coronilla varia</i> L.	Քարառվույտ երփներանգ	
<i>Hedysarum elegans</i> Boiss. et Huet.	Կուրկուրան հիասքանչ	EN

Hedysarum formosum Fisch. et C. A. Mey.	Կուրկուրան գեղեցիկ	
Hedysarum ibericum Bieb.	Կուրկուրան վրացական	
Lathyrus chloranthus Boiss.	Տավիլոռ կանաչավուն	
Lens orientalis (Boiss.) Hand.-Mazz.	Ոսպ արևելյան	
Lotus caucasicus Kuprian. ex Juz.	Եղջերավույտ կովկասյան	
Lotus corniculatus L. tenuis Waldst. et Kit. ex Willd.	Եղջերավույտ եղջրավոր	
Lotus goebelia Vent.	Եղջերավույտ Գեբելի	
Medicago coerulea Less. ex Ledeb.	Առվույտ երկնագույն	
Medicago hemicycla Grossh.	Առվույտ կիսառլոր	
Medicago lupulina L.	Առվույտ գալլուկանման	
Medicago minima (L.) Bartalini	Առվույտ փոքրիկ	
Medicago sativa L. var parviflora Grossh.	Առվույտ ցանովի	
Melilotus officinalis (L.) Pall.	Իշառավույտ դեղատու	
Onobrychis atropatana Boiss.	Կորնգան ատրպատականի	
Onobrychis buhseana Boiss.	Կորնգան Բուզեյի	
Onobrychis bungei Boiss.	Կորնգան Բունգեի	
Onobrychis cadmea Boiss.	Կորնգան կադմեյական	
Onobrychis cornuta (L.) Desv.	Կորնգան եղջրավոր	
Onobrychis michauxii DC.	Կորնգան Միշոյի	
Onobrychis petraea (Bieb.) Fisch.	Կորնգան ժայռային	
Onobrychis takhtajanii Sytin	Կորնգան Թախտաջյանի	EN
Onobrychis transcaucasica Grossh.	Կորնգան անդրկովկասյան	
Ononis antiquorum L.	Եզնարգել վաղեմի	
Ononis arvensis L.	Եզնարգել վարելահողային	
Oxytropis albana Stev.	Գառնառվույտ ալբանական	
Oxytropis karjaginii Grossh.	Գառնառվույտ Կարյագինի	EN
Trifolium ambiguum M. Bieb.	Երեքնուկ նման	
Trifolium pratense L.	Երեքնուկ մարգագետնային	
Trifolium strepens Crantz	Երեքնուկ խշխշան	

Trifolium trichocephalum Bieb.	Երեքնուկ մազմզոտագլուխ	
Trigonella coerulescens (Bieb.) Hal.	Հացհամեմ երկնագույն	
Trigonella radiata (L.) Boiss.	Հացհամեմ ճառագայթային	
Vicia cappadocica Boiss. et Bal.	Գյուլուլ, Վիկ կապադոկյան	
Vicia ervilia (L.) Willd.	Գյուլուլ, Վիկ համրիչատես	
Vicia peregrina L.	Գյուլուլ, Վիկ օտարերկրյա	
Vicia tenuifolia Roth	Գյուլուլ, Վիկ նեղատերև	
Corydalis persica Cham. et Schlecht.	Պոպուլիկ պարսկական	
Fumaria asepsala Boiss.	Ծխաբույս, Տերուկ անբաժակ	
Fumaria schleicheri Soy.-Willem.	Ծխաբույս, Տերուկ Շլեյխտերի	
Centaurium pulchellum (Swartz) Druce	Ոսկեհագարուկ, Դառնալեղի գեղեցիկ	
Gentiana gelida Bieb.	Օձի դեղ, Բոգ ցրտակայուն	
Erodium cicutarium (L.) L'Her.	Ճայկտուց խնդամուլային	
Geranium pusillum L.	Խորդենի փոքր	
Globulariaceae	Հանդադուղազգիներ	
Globularia trichosantha Fisch. et C.A. Mey.	Հանդադուղ մազածաղիկ	
Hyacinthaceae	Հակինթազգիներ	
Hyacinthella atropatana (Grossh.) Mordak.& Zahar.	Հակինթ ատրպատականյան	EN
Muscari caucasicum (Griseb.) Baker	Պապլոր կովկասյան	
Ornithogalum hajastanum Agapova	Սպիտակ բանջար, Աստղաշուշան հայաստանի	
Puschkinia scilloides Adam	Պուշկինիա մկնասոխանման	
Scilla monanthos K.Koch	Մկնասոխ միածաղիկ	
Scilla winogradowii D.Sosn.	Մկնասոխ վինոգրադովի	
Hypseochoaceae	Հիպեկազգիներ	
Hypseochoa pendulum L.	Հիպեկ կախապտուղ	
Hypericaceae	Սրոհունդազգիներ	
Hypericum formosissimum Takht.	Սրոհունդ գեղատես	EN
Hypericum hyssopifolium Will.	Սրոհունդ մշտիկատերևանման	
Hypericum linarioides Bosse	Սրոհունդ կտավախոտանման	

<i>Hypericum perforatum</i> L.	Մրոհունդ խոցված	
<i>Hypericum scabrum</i> L.	Մրոհունդ անհարթ	
Iridaceae	Հիրիկազգիներ	
<i>Crocus adamii</i> J. Gay	Քրքում Ադամի	
<i>Gladiolus atrovioleaceus</i> Boiss.	Թրաշուշան մուգ մանուշակագույն	
<i>Gladiolus kotschyanus</i> Boiss. ssp. <i>Distichus</i> Gabrielian	Թրաշուշան Կոչիի	
<i>Iris atropatana</i> Grossh.	Հիրիկ ատրպատականյան	EN
<i>Iris lycotis</i> Woronow	Հիրիկ գայլականջ	EN
Juncaceae	Կնյունազգիներ	
<i>Juncus articulatus</i> L.	Կնյուն հատվածավոր	
<i>Juncus inflexus</i> L.	Կնյուն կրացած	
Juncaginaceae	Գորտակնյունազգիներ	
<i>Triglochin palustre</i> L.	Եռասայրիկ ճահճային	
Lamiaceae	Շրթնաձողկավորներ	
<i>Acinos rotundifolius</i> Pers.	Խնկատերև կլորատերև	
<i>Ajuga chia</i> Schreb.	Ճանկխոտ հիռսական	
<i>Ajuga orientalis</i> L.	Ճանկխոտ արևելյան	
<i>Ballota nigra</i> L.	Պրասխ սև	
<i>Betonica orientalis</i> L.	Թթվիճ արևելյան	
<i>Eremostachys laciniata</i> (L.) Bunge	Մենախոտ հատած	
<i>Hymenocrater bituminosus</i> Fisch. et C.A. Mey.	Հիմենոկրատեր խեժոտ	
<i>Lallemantia iberica</i> (Bieb.) Fisch. et C.A. Mey.	Ղաշխակտավատ վրացական	
<i>Lallemantia peltata</i> (L.) Fisch. et C.A. Mey.	Ղաշխակտավատ վահանաձև	
<i>Lamium album</i> L.	Խուլ եղինջ սպիտակ	
<i>Lamium amplexicaule</i> L.	Խուլ եղինջ ցողունագիրկ	
<i>Leonurus cardiaca</i> L.	Առյուծագի սովորական	
<i>Lycopus europaeus</i> L.	Ճահճաեղինջ եվրոպական	
<i>Marrubium astracanicum</i> Jacq.	Մեղրածուծ աստրախանյան	
<i>Marrubium goktschaicum</i> M. Pop.	Մեղրածուծ գյոկչայի	

Marrubium parviflorum Fisch. et C.A. Mey.	Մեղրածուծ մանրածաղիկ	
Marrubium persicum C. A. Mey.	Մեղրածուծ պարսկական	
Mentha longifolia (L.) Huds.	Անանուխ, Դաղձ երկարատերև	
Nepeta betonicifolia C.A. Mey.	Կատվաղաղձ կաստրոնատերև	
Nepeta mussinii Spreng.	Կատվաղաղձ Մուսինի	
Nepeta speciosa Boiss	Կատվաղաղձ հիանալի	
Nepeta sulphurea C. Koch	Կատվաղաղձ գորշադեղնավուն	
Nepeta transcaucasica Grossh.	Կատվաղաղձ անդրկովկասյան	
Nepeta trautvetteri Boiss. et Buhse	Կատվաղաղձ Տրաուտֆետտերի	
Origanum vulgare L.	Խնկածաղիկ սովորական	
Phlomis caucasica Rech. fil.	Բավեղ կովկասյան	
Phlomis pungens Willd.	Բավեղ փշոտ	
Phlomis tuberosa L.	Բավեղ պալարակիր	
Prunella vulgaris L.	Սևագլխիկ սովորական	
Salvia aethiopis L.	Եղեսպակ հաբեշական	
Salvia armeniaca (Bordz.) Grossh.	Եղեսպակ հայկական	
Salvia grossheimii Sosn.	Եղեսպակ Գրոսսհեյմի	
Salvia hydrangea DC. ex Benth.	Եղեսպակ դրախտավարդային	
Salvia limbata C.A. Mey.	Եղեսպակ երիզավոր	
Salvia nemorosa L.	Եղեսպակ կաղնուտային	
Salvia pachystachya Trautv.	Եղեսպակ հաստահասկ	
Salvia sclarea L.	Եղեսպակ մշկրնկույզային	
Salvia verticillata L.	Եղեսպակ օղակաձև	
Salvia viridis L.	Եղեսպակ կանաչ	
Satureja hortensis L.	Կորթին պարտեզային	
Scutellaria galericulata L.	Սաղավարտուկ սովորական	
Scutellaria orientalis L.	Սաղավարտուկ արևելյան	
Sideritis balansae Boiss.	Երնջա Բալանզի	
Sideritis montana L.	Երնջա լեռնային	

Stachys atherocalyx K. Koch	Աբեղախոտ քիստաբաժակ	
Stachys balansae Boiss. et Kotschy ex Boiss.	Աբեղախոտ Բալանզայի	
Stachys cretica L.	Աբեղախոտ կրետեի	
Stachys inflata Benth.	Աբեղախոտ փքված	
Stachys lavandulifolia Vahl	Աբեղախոտ փարանկամաշկատերև	
Teucrium chamaedrys L.	Լերդախոտ սովորական	
Teucrium orientale L.	Լերդախոտ արևելյան	
Teucrium polium L.	Լերդախոտ ալեհեր	
Thymus kotschyanus Boiss. et Hohen.	Ուրց Կոչիի	
Ziziphora clinopodioides Lam.	Ուրցադադ ռեհանաուրցանման	
Ziziphora persica Bunge	Ուրցադադ պարսկական	
Ziziphora rigida (Boiss.) Stapf	Ուրցադադ կոշտ	
Lemna minor L.	Ջրոսպ փոքր	
Fritillaria kurdica Boiss. et Noe	Արքայածաղիկ քրդական	
Fritillaria pinardii Boiss. ssp. hajastanica Gabrielian	Արքայածաղիկ պինարդի ենթատեսակ հայաստանյան	
Gagea bulbifera (Pall.) Salisb.	Մագաստիսիկ տիխուկակիր	
Gagea chanae Grossh.	Մագաստիսիկ Խանայի	
Gagea chlorantha (M. Bieb.) Schult. & Schult.	Մագաստիսիկ կանաչադեղին	
Gagea dubia A. Terracc.	Մագաստիսիկ կասկածելի	
Gagea glacialis K. Koch	Մագաստիսիկ սառցադաշտային	
Tulipa julia K. Koch	Վարդակակաչ Յուլիայի	
Linum anatolicum Boiss.	Կտավատ անատոլիական	
Linum austriacum L.	Կտավատ ավստրիական	
Linum nervosum Waldst. et Kit.	Կտավատ ջղավոր	
Linum nodiflorum L.	Կտավատ դեղնավուն	
Linum orientale (Boiss. et Heldr.) Boiss.	Կտավատ արևելյան	
Linum tenuifolium L.	Կտավատ նրբատերև	
Lythrum salicaria L.	Արենախոտ ուռատերև	
Alcea flavovirens (Boiss. et Buhse) Iljin	Տուլտավարդ դեղնականաչ	

<i>Alcea sosnovskyi</i> Iljin	Տուղտավարդ Մոսնովսկու	
<i>Alcea tabrisiana</i> (Boiss. et Buhse) Iljin	Տուղտավարդ թավրիզյան	
<i>Althaea cannabina</i> L.	Տուղտ կանեփանման	
<i>Lavatera thuringiaca</i> L.	Լավատեր թուրինգիական	
<i>Malva neglecta</i> Wallr.	Մոլոշ, Փիփերթ արհամարհված	
<i>Malva pusilla</i> Smith	Մոլոշ, Փիփերթ ցածր	
<i>Malva sylvestris</i> L.	Փիփերթ անտառային	
<i>Malvella sherardiana</i> (L.) Jaub.	Մոլոշիկ Ժերարի	EN
<i>Jasminum fruticans</i> L.	Հասմիկ թփուտային	
<i>Epilobium hirsutum</i> L.	Ապուզան թավիտ	
<i>Epilobium minutiflorum</i> Hausskn.	Ապուզան մանրածաղիկ	
<i>Epilobium nervosum</i> Boiss. et Buhse	Ապուզան ջղավոր	
<i>Dactylorhiza cataonica</i> (H. Fleischm.) Holub	Դակտիլորիզ կատաոնյան	
<i>Dactylorhiza chuhensis</i> Renz & S. Taub.	Դակտիլորիզ չուհինյան	
<i>Dactylorhiza salina</i> (Turcz. ex Lindl.) Soo	Դակտիլորիզ աղուտային	
<i>Dactylorhiza urvilleana</i> (Steud.) H. Baumann et Kunkele	Դակտիլորիզ Ուրվիլի	
<i>Epipactis persica</i> (Soo) Nannf.	Կծկծուկ պարսկական	
<i>Orobanchae aegyptiaca</i> Pers.	Ճրագախոտ եգիպտական	
<i>Orobanchae alba</i> Steph.	Ճրագախոտ սպիտակ	
<i>Orobanchae alsatica</i> Kirschl.	Ճրագախոտ Էլզասյան	
<i>Orobanchae bungeana</i> G. Beck	Ճրագախոտ բունգեի	
<i>Orobanchae cilicica</i> G. Beck	Ճրագախոտ կիլիկյան	
<i>Orobanchae grigorjevii</i> Novopokr.	Ճրագախոտ գրիգորյևի	
<i>Phelipanche tournefortii</i> Desf.	Արյունեղբայր Տուրնեֆորի	
<i>Glaucium corniculatum</i> (L.) J. Rudolph	Թխակակաչ եղջերավոր	
<i>Papaver arenarium</i> M. B.	Կակաչ ավազային	
<i>Papaver armeniacum</i> (L.) DC.	Կակաչ հայկական	
<i>Papaver bracteatum</i> Lindl.	Կակաչ օձիքավոր	
<i>Papaver fugax</i> Poir.	Կակաչ թռչող	

Papaver hybridum L.	Կակաչ հիբրիդային	
Papaver macrostomum Boiss. et Huet	Կակաչ խոշորատուփիկ	
Papaver orientale L.	Կակաչ արևելյան	
Papaver pseudoorientale (Fedde) Medw.	Կակաչ կեղծարևելյան	
Roemeria hybrida (L.) DC.	Ռեմերիա մանուշակագույն	
Roemeria refracta (Stev.) DC.	Ռեմերիա ծոված	
Parnassia palustris L.	Մորալերդուկ ճահճային	
Plantago atrata Hoppe	Ջղախոտ, Եզան լեզու սևացող	
Plantago lanceolata L.	Ջղախոտ, Եզան լեզու նշտարատերև	
Plantago major L.	Ջղախոտ, Եզան լեզու մեծ	
Plantago media L.	Ջղախոտ, Եզան լեզու միջին	
Acantholimon caryophyllaceum Boiss.	Ոգնաթուփ մեխակի	VU
Acantholimon echinus (L.) Boiss.	Ոգնաթուփ ասեղնավոր	
Acantholimon glumaceum (Jaub. et Spach) Boiss.	Ոգնաթուփ թաղանթավոր	
Acantholimon puberulum Boiss. et Bal.	Ոգնաթուփ թավոտ	
Acantholimon sahendicum Boiss. et Buhse	Ոգնաթուփ սահենդյան	
Acantholimon takhtajanii Ogan.	Ոգնաթուփ թախտաջյանիի	
Acantholimon vedicum Mirzoeva	Ոգնաթուփ վեդու	
Plumbago europaea L.	Արճախոտ եվրոպական	
Aegilops cylindrica Host	Այծակն գլանաձև	
Aegilops tauschii Coss.	Այծակն Թաուշի	
Aegilops triuncialis L.	Այծակն եռամատնաչափ	
Agropyron pectinatum (Bieb.) P. Beauv.	Սեզախոտ սանրանման	
Agropyron imbricatum (M. Bieb.) Roem. & Schult.	Սեզախոտ կղմինդրյա	
Agropyron incanum (Nabelek.) Tzvel.	Սեզախոտ ալեհեր	
Agrostis gigantea Roth	Դաշտախոտուկ, Ագրիտոուկ հսկայական	
Agrostis stolonifera L.	Դաշտախոտուկ, Ագրիտոուկ ստոլոնակիր	
Agrostis transcaspica Litv.	Դաշտախոտուկ, Ագրիտոուկ անդրկասպիական	
Alopecurus myosuroides Huds.	Աղվեսախոտ, Աղվեսագի մկնապոչանման	

Anisantha sterilis (L.) Nevski	Անհավասարածաղիկ անպտուղ	
Anisantha tectorum (L.) Nevski	Անհավասարածաղիկ տանիքային	
Apera intermedia L.	Հողմախոտ միջանկյալ	
Apera interrupta (L.) P. Beauv.	Հողմախոտ ընդհատվող	
Aristida heymanii Regel	Հասկաքիստ Հեյմանի	
Arrhenatherum kotschy Boiss.	Վարսակխոտ, Ռձաքիստ Կոչիի	
Avena fatua L.	Խրբուկ, Վարսակ դատարկ, Վ. Պոչուկ	
Avena persica Steud.	Խրբուկ, Վարսակ պարսկական	
Boissiera squarrosa (Banks & Sol.) Nevski	Բուսայերա չոված	
Bothriochloa ischaemum (L.) Keng	Բոտրիոխլոա սովորական	
Brachypodium silvaticum (Huds.) P. Beauv.	Կարճոտնուկ անտառային	
Bromopsis indurata (Hausskn. & Bornm.) Holub	Բրոմոպսիս կոշտապատյանավոր	
Bromopsis variegata (Bieb.) Holub subsp. variegata	Բրոմոպսիս խայտաբղետ	
Bromopsis villosula (Steud.) Holub	Բրոմոպսիս թավոտ	
Bromus danthoniae Trin.	Ցորնուկ դանթոնիանման	
Bromus japonicus Thunb. subsp. japonicus	Ցորնուկ ճապոնական	
Bromus pseudodanthoniae Drobow	Ցորնուկ կեղծ դանթոնիանման	
Bromus scoparius L.	Ցորնուկ հուրանավոր	
Bromus squarrosus L.	Ցորնուկ չոված	
Calamagrostis pseudophragmites (Haller f.) Koeler	Եղեգնասեգ, Եղեգնախոտ կեղծ եղեգային	
Catabrosa aquatica (L.) P. Beauv.	Կատաբրոզա ջրային, Ջրագնկոր	
Catabrosella violacea (Boiss.) Gabr.	Կատաբրոզելլա մանուշակագույն	
Colpodium schelkownikowii Grossh.	Կոլպոդիում Շելկովնիկովի	
Dactylis glomerata L.	Ոգնախոտ հավաքված	
Elytrigia elongatiformis (Drobow) Nevski	Չաիր, Սեգ երկարավուն	
Elytrigia pulcherrima (Grossh.) Nevski	Չաիր, Սեգ գեղեցկագույն,	
Elytrigia repens (L.) Nevski	Չաիր, Սեգ սողացող	
Elytrigia sinuata (Nevski) Nevski	Չաիր, Սեգ ակոսավոր	
Elytrigia trichophora (Link) Nevski	Չաիր, Սեգ մազակիր	

Eremopoa oxyglumis (Boiss.) Roshev.	Անապատախոտ, Անապատավուն սրաթեփուկ	
Eremopoa persica (Trin.) Roshev.	Անապատախոտ, Անապատավուն պարսկական	
Eremopoa songarica (Schrenk) Roshev.	Անապատախոտ, Անապատավուն ջունգարական	
Eremopyrum hirsutum (Bertol.) Nevski	Անապատասեզ կոշտամզ	
Festuca arundinacea Schreb.	Շյուղախոտ եղեգանման	
Festuca pratensis Huds.	Շյուղախոտ մարգագետնային	
Festuca sclerophylla Boiss. ex Bisch.	Շյուղախոտ կոշտատերև	
Festuca valesiaca Gaudin	Շյուղախոտ վալիսյան	
Gaudinopsis macra (Steven ex M. Bieb.) Eig	Գոդենոպսիս մեծ	
Glyceria arundinacea Kunth	Բադախոտ եղեգանման	
Glyceria nemoralis (Uechtr.) Uechtr. & Körn.	Բադախոտ կաղնուտային	
Glyceria notata Chevall.	Բադախոտ նշված	
Helictotrichon adjaricum (Albov) Grossh.	Տիվարսակ աջարական	
Helictotrichon armeniacum (Schischk.) Grossh.	Տիվարսակ հայկական	
Henrardia persica (Boiss.) C. E. Hubb.	Հենրարդիա պարսկական	
Hordeum bulbosum L.	Գարի սոխուկավոր	
Hordeum marinum Huds.	Գարի ծովափնյա	
Hordeum violaceum Boiss. et Huet	Գարի մանուշակագույն	
Koeleria albobii Domin	Բարակոտնուկ Ալբովի	
Koeleria kurdica Ujhelyi	Բարակոտնուկ քրդական	
Koeleria macrantha (Ledeb.) Schult.	Բարակոտնուկ խոշորածաղիկ	
Lolium perenne L.	Որոմ բազմամյա, Անգլիական ռայգրաս	
Melica atropatana Schischk.	Մարգարտախոտ ատրպատականյան	
Melica inaequiglumis Boiss.	Մարգարտախոտ անհավասարաթեփուկ	
Melica schischkinii Iljinsk.	Մարգարտախոտ Շիշկինի	
Milium vernale M. Bieb.	Վայրի կոբեկ գարնանային	
Nardurus maritimus (L.) Murb.	Նարդուրուս ծովափնյա	
Pennisetum orientale Rich. ex Pers.	Փետրախոզանուկ արևելյան	
Phalaroides arundinacea (L.) Rauschert	Երկծոպիկ եղեգանման	

Phleum montanum K. Koch	Միզախոտ լեռնային	
Phleum nodosum L.A708	Միզախոտ հանգուցավոր	
Phleum paniculatum Huds.	Միզախոտ հուրանաձև	
Phleum pratense L.	Միզախոտ մարգագետնային	
Phragmites australis (Cav.) Trin. ex Steud.	Եղեգնատունկ, Եղեգ հարավային Եղեգ սովորական	
Piptatherum holciforme (M. Bieb.) Roem. & Schult.	Դյուրաբեկաքիստ սորյականման	
Poa annua L.	Արոտածիլ, Հուրանախոտ Դաշտավիլուկ միամյա	
Poa araratica Trautv.	Արոտածիլ, Հուրանախոտ Դաշտավիլուկ, արարատյան	
Poa densa Troitsky	Արոտածիլ, Հուրանախոտ Դաշտավիլուկ խիտ	
Poa pratensis L.	Արոտածիլ, Հուրանախոտ Դաշտավիլուկ մարգագետնային	
Poa sinaica Steud.	Արոտածիլ, Հուրանախոտ Դաշտավիլուկ սինայական	
Poa sylvicola Guss.	Արոտածիլ, Հուրանախոտ Դաշտավիլուկ անտառային	
Poa trivialis L.	Արոտածիլ, Հուրանախոտ Դաշտավիլուկ սովորական	
Polypogon fugax Nees ex Steud.	Բազմամորուս թափվող	
Polypogon viridis (Gouan) Breistr.	Բազմամորուս կանաչ	
Sesleria phleoides Steven ex Roem. et Schult.	Սեսլերիա սիզախոտանման	
Setaria glauca (L.) P. Beauv.	Խոզանախոտ, Խոզանուկ գորշակապույտ	
Setaria verticillata (L.) P. Beauv.	Խոզանախոտ, Խոզանուկ օղակաձև	
Setaria viridis (L.) P. Beauv.	Խոզանախոտ, Խոզանուկ կանաչ	
Stipa arabica Trin. et Rupr.	Սմբուլ, Փետրախոտ արաբական	
Stipa araxensis Grossh.	Սմբուլ, Փետրախոտ արաքսյան	
Stipa capillata L.	Սմբուլ, Փետրախոտ մազոտ	
Stipa ehrenbergiana Trin. & Rupr.	Սմբուլ, Փետրախոտ Էրենբերգի	
Stipa holosericea Trin. & Rupr.	Սմբուլ, Փետրախոտ մետաքսե	
Stipa lessingiana Trin. et Rupr.	Սմբուլ, Փետրախոտ Լեսինգի	
Stipa pennata L.	Սմբուլ, Փետրախոտ փետրավոր	
Stipa pulcherrima K. Koch	Սմբուլ, Փետրախոտ գեղեցկագույն	
Stipa tirsia Steven	Սմբուլ, Փետրախոտ նեղատերև	
Stipa transcaucasica Grossh.	Սմբուլ, Փետրախոտ անդրկովկասյան	

Taeniatherum crinitum (Schreb.) Nevski	Երիզախոտ, Երիզաքիստ երկարամազ	
Trisetum flavescens (L.) P. Beauv.	Ոսկեվարսակ դեղնավուն	
Trisetum rigidum (M. Bieb.) Roem. et Schult.	Ոսկեվարսակ կոշտ	
Triticum araraticum Jacubz.	Ցորեն արարատյան	VU
Vulpia persica (Boiss. & Buhse) V. I. Krecz. & Bobrov	Վուլպիա պարսկական	
Polygala anatolica Boiss. et Heldr.	Կաթնախոտ անատոլիական	
Polygala supina Schreb.	Կաթնախոտ փոված	
Atraphaxis spinosa L.	Փշամանդիկ փշավոր	
Persicaria lapathifolia (L.) S.F. Gray	Պերսիկարիա լայնատերև	
Polygonum alpestre C.A. Mey.	Մատիտեղ ալպիական	
Polygonum alpinum All.	Մատիտեղ լեռնային	
Polygonum convolvulus L.	Մատիտեղ փաթաթվող	
Polygonum paronychioides C. A. Mey.	Մատիտեղ քցմածաղիկ	
Rumex angustifolius Camp.	Ավելուկ նեղատերև	
Rumex crispus L.	Ավելուկ զանգուր	
Anagallis arvensis L.	Մկնականջ վարելահողային	
Androsace villosa L.	Առնասպար թավոտ	
Primula auriculata Lam.	Գնարբուկ ականջավոր	
Primula macrocalyx Bunge	Գնարբուկ խոշորաբաժակ	
Adonis aestivalis L.	Կուժկոտրուկ ամառային	
Adonis eriocalycina Boiss.	Կուժկոտրուկ բրդածաղկաբաժակային	EN
Clematis orientalis L.	Հոտոտ արևելյան	
Consolida orientalis (J.Gay) Schroding.	Կոնսոլիդա արևելյան	
Delphinium cyphoplectrum Boiss.	Ոջլախոտ ցիֆոպլեկտրում	
Delphinium freynii Conrath	Ոջլախոտ Ֆրեյնի	
Ranunculus arvensis L.	Գորտնուկ վարելահողային	
Ranunculus illyricus L.	Գորտնուկ իլլիրիական	
Thalictrum isopyroides C.A. Mey.	Քնձմնձուկ իզոպիրոնման	VU
Thalictrum sultanabadense Stapf.	Քնձմնձուկ սուլթանաբադի	

Reseda lutea L.	Հափուկ դեղին	
Reseda microcarpa Muell.-Arg.	Հափուկ մանրապտուղ	
Frangula alnus Mill.	Բեկտենի սովորական	
Rhamnus pallasii Fisch. et C.A. Mey.	Դժնիկ Պալլասի	
Ziziphus jujuba Mill.	Ունաբ սովորական	
Agrimonia eupatoria L.	Երեսնակ սովորական	
Alchemilla epipsila Juz.	Գայլաթաթ վերնից մերկ	
Alchemilla oxysepala Juz.	Գայլաթաթ արբաժակատերև	
Amelanchier ovalis Medik	Ամելանխիեր, Քարագլեռ օվալ	
Amygdalus fenzliana (Fritsch) Lipsky	Նշենի Ֆենցլի	
Cerasus incana (Pall.) Spach	Կեռասենի ալեհեր	
Cerasus mahaleb (L.) Mill.	Բալենի մահալեբի	
Cotoneaster racemiflora (Dsf.) Koch	Չմենի ողկույզաձաղկավոր	
Crataegus caucasica K. Koch	Ալոճ, Սզնի կովկասյան	
Crataegus meyeri Pojark.	Ալոճ, Սզնի Մեյերի	
Crataegus pallasii Griseb.	Ալոճ, Սզնի Պալլասի	
Crataegus pontica K.Koch	Սզնի, Ալոճ պոնտական	VU
Crataegus pseudoheterophylla Pojark.	Ալոճ, Սզնի կեղծ տարատերև	
Crataegus szovitsii Pojark.	Ալոճ, Սզնի Շովիցի	CR
Filipendula vulgaris Moench	Փրփրուկ սովորական	
Geum rivale L.	Շահոքրամ գետային	
Geum urbanum L.	Շահոքրամ սովորական	
Orthurus heterocarpus (Boiss.) Juz.	Ուղղապոչ տարապտուղ	
Potentilla reptans L.	Մատնունի սողացող	
Poterium lasiocarpum Boiss. et Hausskn.	Սևագլխիկ խավապտուղ	
Poterium polygamum Waldst. et Kit.	Սևագլխիկ բազմակող	
Prunus divaricata Ldb.	Սալոր, Շլոր չոված	
Pyrus caucasica Fed.	Տանձենի կովկասյան	
Pyrus complexa Rubtzov.	Տանձենի խառնված	EN

<i>Pyrus fedorovii</i> Kuth.	Տանձենի Ֆեոդորովի	
<i>Pyrus salicifolia</i> Pall.	Տանձենի ուռենատերև	
<i>Pyrus syriaca</i> Boiss.	Տանձենի սիրիական	
<i>Pyrus takhtadzhianii</i> Fed.	Տանձենի Թախտաջյանի	
<i>Rosa atropatana</i> Sosn.	Մասրենի ատրպատականի	
<i>Rosa afzeliana</i> Tries	Մասրենի աֆգելի	
<i>Rosa canina</i> L.	Մասրենի շան	
<i>Rosa corymbifera</i> Borkh.	Մասրենի վահանակիր	
<i>Rosa haemisphaerica</i> Herrm.	Մասրենի կիսագնդաձև	
<i>Rosa spinosissima</i> L.	Մասրենի առատափուշ	
<i>Rosa pulverulenta</i> Bieb.	Մասրենի արապատ	
<i>Rubus caesius</i> L.	Մոշենի ցեղիուս	
<i>Sorbus graeca</i> (Spach) Hedl.	Ասպաբ, Արոսի հունական	
<i>Spiraea crenata</i> L.	Ասպիրակ աղեղնաեզր	
<i>Spiraea hypericifolia</i> L.	Ասպիրակ արևբուրիկատերև	
<i>Asperula glomerata</i> (Bieb.) Griseb.	Գետնաստղ խմբված	
<i>Asperula humifusa</i> (Bieb.) Bess.	Գետնաստղ փռված	
<i>Asperula prostrata</i> (Adams) C. Koch	Գետնաստղ գետնատարած	
<i>Asperula setosa</i> Jaub. et Spach	Գետնաստղ խոզանավոր	
<i>Callipeltis cucullaria</i> (L.) Stev.	Կալիպելտիս փաթաթված	
<i>Crucianella exasperata</i> Fisch. et C. A. Mey.	Խաչախոտ խորդուբորտ	
<i>Crucianella gilanica</i> Trin.	Խաչախոտ գիլանի	
<i>Cruciata</i> / <i>Galium/laevipes</i> Opiz	Կրուցիատա հարթ	
<i>Cruciata</i> / <i>Galium/taurica</i> (Pall. ex Willd.) Soo	Կրուցիատա դրիմյան	
<i>Galium achurense</i> Grossh.	Մակարդախոտ ախուրայի	
<i>Galium aparine</i> L.	Մակարդախոտ կաշուն	
<i>Galium articulatum</i> Lam.	Մակարդախոտ հատվածավոր	
<i>Galium coronatum</i> Sibth. et Smith	Մակարդախոտ պսակային	
<i>Galium hyrcanicum</i> C.A. Mey.	Մակարդախոտ հիրկանական	

Galium nabelekii Ehrend. et Schonb.-Tem.	Մակարդախոտ Նաբելեկի	
Galium tricornutum Dandy	Մակարդախոտ եռանդջուր	
Galium verticillatum Danth.	Մակարդախոտ օղակավոր	
Galium verum L.	Մակարդախոտ իսկական	
Rubia rigidifolia Pojark.	Տորոն կոշտատերև	
Rubia tinctorum L.	Տորոն ներկատու	
Populus alba L.	Բարդի սպիտակատերև, Բ. Արծաթափայլ	
Salix alba L.	Ուռենի սպիտակ	
Salix excelsa S. G. Gmel.	Ուռենի բարձր	
Thesium arvense Horvat.	Թեզիում դաշտային	
Thesium brachyphyllum Boiss.	Թեզիում կարճատերև	
Saxifraga juniperifolia Adams	Քարբեկ գիհատերև	
Bungea trifida (Vahl) C. A. Mey.	Բունգեա եռաբաժան	
Chaenorhinum gerenze (Stapf) Speta	Խենորին գերեյական	VU
Euphrasia pectinata Ten.	Ակնախոտ սանրակերպ	
Euphrasia sevanensis Juz.	Ակնախոտ սևանյան	
Linaria kurdica Boiss. et Hohen.	Կտավախոտ քրդական	
Linaria megrica Tzvel.	Կտավախոտ մեդրու	EN
Linaria pyramidata (Lam.) Spreng.	Կտավախոտ բրգաձև	
Linaria simplex (Willd.) DC.	Կտավախոտ հասարակ	
Melampyrum chlorostachyum Beauverd	Կոկացորեն կանաչահասկ	
Odontitis aucheri Boiss.	Ատամնուկ Օշեի	
Odontitis glutinosa (Bieb.) Benth.	Ատամնուկ կաշուն	
Odontitis verna (Bell.) Dumort.	Ատամնուկ զարնանային	
Pedicularis sibthorpii Boiss.	Ոջլադեղ Սիբթորպի	
Rhinanthus mediterraneus (Sterneck) Adamov.	Աքլորաբբուկ միջերկրածովյան	
Schrophularia benthamiana Boiss.	Խլածաղիկ Բենթամի	
Schrophularia chrysantha Jaub. et Spach	Խլածաղիկ ռսկեծաղկային	
Schrophularia cinerascens Boiss.	Խլածաղիկ մոխրավուն	

Schrophularia decipiens Boiss. et Kotschy	Խլածաղիկ խաբուսիկ	
Schrophularia ilwensis K. Koch	Խլածաղիկ իլվական	
Schrophularia orientalis L.	Խլածաղիկ արևելյան	
Schrophularia rupestris Bieb. ex Willd.	Խլածաղիկ ժայռային	
Schrophularia thesioides Boiss. et Buhse	Խլածաղիկ թեզիումանման	
Schrophularia umbrosa Dumort.	Խլածաղիկ ստվերային	
Schrophularia variegata Bieb.	Խլածաղիկ խայտաբղետ	
Schrophularia zvertiana Gabr.	Խլածաղիկ Զվարթի	
Verbascum flavidum (Boiss.) Freyn et Bornm.	Խոնդատ դեղնավուն	
Verbascum oreophilum K. Koch	Խոնդատ լեռնասեր	
Verbascum saccatum K. Koch	Խոնդատ պարկային	
Verbascum songaricum Schrenk ex Fisch. et C. A. Mey.	Խոնդատ ջունգարական	
Verbascum speciosum Schrad.	Խոնդատ հրաշալի	
Verbascum szovitsianum Boiss.	Խոնդատ Շովիցի	
Veronica argute-serrata Regel et Schmalh.	Բերենիկե սրապողպաեզր	
Veronica campylopoda Boiss.	Բերենիկե ծուռոտիկ	
Veronica gentianoides Vahl	Բերենիկե բոգային	
Veronica microcarpa Boiss.	Բերենիկե մանրապտուղ	
Veronica orientalis Mill.	Բերենիկե արևելյան	
Veronica parvifolia Vahl	Բերենիկե մանրատերև	
Veronica verna L.	Բերենիկե գարնանային	
Hyoscyamus niger L.	Բանգի սև	
Solanum dulcamaria L.	Մորմ քաղցրադառը	
Reamuria hypericoides Willd.	Ռեամուրիա սրոհունդանման	
Tamarix octandra Bunge	Կարմրան ութառեջ	
Tamarix ramosissima Ledeb.	Կարմրան ճյուղառատ	
Daphne kurdica (Bornm.) Bornm.	Դափնյակ, Տերևատ քրդի	
Daphne transcaucasica Pobed.	Դափնյակ, Տերևատ անդրկովկասյան	
Stelleropsis magakjanii (Sosn.) Pobed.	Ստելերոպսիս Մաղաքյանի	CR

Thymelaea passerina (L.) Coss. et Germ.	Գոճնմակ միամյա	
Typha domingensis (Pers.) Poir. ex Steud.	Որձախոտ, Կեռոն դոմինիկյան	
Typha latifolia L.	Որձախոտ, Կեռոն լայնատերև	
Typha laxmanii Lepech.	Որձախոտ, Կեռոն Լաքսմանի	
Typha minima Funck	Որձախոտ, Կեռոն փոքր	
Celtis glabrata Stev.	Փռչնի մերկատերև	
Ulmus minor Mill. (ERE=Ulmus carpinifolia Rupp. ex Suckow.)	Թեղի փոքր	
Parietaria chersonnensis	Կովինչ խերսոնի	
Parietaria elliptica	Կովինչ էլիպսաձև	
Parietaria judaica Strand.	Կովինչ հուդայի	
Urtica dioica L.	Եղինջ երկտուն	
Centranthus longiflorus Stev.	Խթանաբույս երկարածաղիկ	CR
Valeriana leucophaea DC.	Կատվախոտ մոխրավուն-գորշ	
Valeriana sisymbriifolia Vahl	Կատվախոտ ավլախոտատերև	
Valerianella coronata (L.) DC.	Աղբաղբուկիկ պսակակիր	
Viola occulta Lehm.	Մանուշակ ծածկված	
Vitis vinifera L.	Խաղող մշակովի	
Peganum harmala L.	Սպանդ սովորական	

Հավելված 2. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի կենդանիների ցանկը

Կենդանական տեսակների ներկայացվածությունը «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտի տարածքում

ՏԵՄԱԿ (ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՆՎԱՆՈՒՄ)	ՏԵՄԱԿ (ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՆՎԱՆՈՒՄ)	ՀՀ ԿԱՐՄԻՐ ԳԻՐՔ	ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱՐՄԻՐ ԾԱՆԿ
Lymnae stagnalis L.			
Galba truncatula Muller			
Radix peregra Muller			

Planorbis planorbis sieversi Mousson			
Orculella ruderalis Akramowsky	Խճաքարային խխունջ	CR B1a+B2a	
Pupilla inops Reinhardt			
Pipilla triplicata Studer			
Cionella lubricella Porro			
Truncatellina cylindrica Ferussac			
Vertigo pygmaea Draparnaud			
Vallonia costata Muller			
Turanena scalaris Naegele	Մանդղաձև խխունջ	CR B2ab (i, ii, iii)	
Chondrula tridens Muller			
Imparietula popoides Krynicki			
Turanena scalaris Naegel			
Armenica disjuncta Mortillet			
Oxychilus subeffusus O.Boettger			
Limax flavus L.			
Euglesa casertana Poli			
Euglesa milium Held			
Eyprepocnemis plorans Charp.			
Chorthippus apricarius major Pylm.			
Chorthippus biguttulus L.			
Decticus verrucivorus annaelisae Rme.	Ծղրիդ իրանական մոխրագույն		
Platycleis intermedia Serv.	Ծղրիդ բժավոր		
Uvarovistia satunini Uv.	Ծղրիդ Սատունինի, չալա		
Gryllus desertus. Pall.			
Gryllus campestris L.			
Trionymus multivorus Kir.	Առվույտի արավոր որդան		
Peliococcus armenicus Borchs.			
Peliococcus terrestris			
Helicococcus radicola Goux.			

Chaetococcus transcaucasicus Borchs.			
Aphrophora alni Fall.			
Philaenus spumarius L.			
Cicadella viridis L.			
Typhlocyba rosae L.			
Macrosiphum rosae L.			
Acyrtosiphon catharinae Nev.			
Myrus cerasi F.			
Hyalopterus arundinis F.			
Aphis fabae Scop.			
Aphis laburni Kalt.			
Aphis medicaginis Koch			
Aphis pomi Deg.			
Aphis saliceti Kalt.			
Brachycaudus cardui L.			
Brachycaudus lichnidis L.			
Yazabura affinis Mordv.			
Yazabura reaumuri Mordv.			
Chromaphis juglanddicola Kalt.			
Pterchloroides persicae Chol.			
Tuberolachnus salignus Gmel.			
Kaltenbachiella pallida Halid.			
Chromaphis juglanddicola Kalt.			
Pterchloroides persicae Chol.			
Tuberolachnus salignus Gmel.			
Kaltenbachiella pallida Halid.			
Eriosoma lanuginosum Hart.			
Eriosoma patchae Born.			
Schizoneura ulmi L.			

Pemphigus bursarius L.			
Pemphigus lichtensteini Tullgr.			
Pemphigus populi Courn.			
Pemphigus protospirae Licht.			
Pemphigus spirothecae Pass.			
Pemphigus vesicarius Pass.			
Thecabius affinis Kalt.			
Orthezia urticae L.			
Parthenolecanium corni Bouche			
Leiodosphes ulmi L.			
Phylus limbatellus Popp.			
Stephanitis pyri F.			
Orsillus Depressus Dall.			
Palomena prasina L.			
Dolycoris baccarum L.			
Tritomegas bicolor F.			
Tritomegas sexmaculatus Rmb.			
Ceratophyllus (Megabothris) walkeri Roths.			
Ceratophyllus (N.) consimilis Wagn.			
Frontopsylla elata caucasica Ioff et Arg.			
Amphipsylla rossica Wagn.			
Amphipsylla schelkovnikovi Wagn.			
Leptopsylla (L.) tschenbergi Wagn.			
Ctenophthalmus (Ctenophthalmus) proximus Wagn.			
Ctenophthalmus (Palaeoctenophthalmus) acuminatus Ioff et Arg.			
Neopsylla pleskei Ioff			
Mylabris variabilis Pall.			
Mylabris quadripunctata L.			
Mylabris leuicollis Marseul			

Mylabris alpina Menetries			
Meloe scabriusculus Brandt & Erichson			
Pristonychus arenicus Kalashian	Արենիական գնայուկ	CR B2ab (i, ii, iii)	
Calosoma sycophanta L.			
Calosoma inquisitor L.			
Charmosta brevisusculus Mannerheim			
Bembidion quadripustulatum Audinet-Serville			
Bembidion moschatum Peyron			
Bembidion nitidulum Marsham			
Bembidion bipunctatum L.			
Harpalus azureus Fabricius			
Harpalus anxius Duftschmid			
Harpalus rufitarsis Duftschmid			
Stenolophus teutonius Schrank			
Dorcus parallelopipedus Reiche			
Synodendron cylindricum Linne			
Heptaulacus carinatus Germar			
Aphodius (Golob.)subterraneus L.			
Aphodius (Golob.)jerraticus L.			
Aphodius(s.str.)obscurus Fabricius			
Aphodius(s.str.)lugens Greutzer			
Scarabaeus puncticolis Latreille			
Gymnopleurismopsus coriarius Herbst			
Ontthophagus fracticornis Preyssler			
Amphicoma(P.)psilotrichia Faldermann			
Cardiophorus pseudogramineus Mardjanian	Կեղծ խոտային չրիսկան	EN B 1a	
Tachinus rufitarsis Hochh.			
Atheta gregaria Er.			
Ragoletis cerasis L.			

<i>Cnephia persica hirta</i> Rubz. Et Tert.			
<i>Cnephia znoikoi</i> Rubz.			
<i>Tetisimulium condici</i> Bar.			
<i>Armenohelops armeniacus</i> Nabozhenko	Հայկական սևամարմին	EN B 1a	
<i>Dorcadion gobunovi</i> Danilevsky in Danilevsky&Miroshnikov	Գորբունովի երկարաբեղիկ	EN B 1a	
<i>Parnassius mnemozyne rjabovi</i> Sheljuzhko	Մնեմոզինա կամ սև ապոլոն	VU B 1a	
<i>Parnassius apollo kashtshenkoi</i> Sheljuzhko	Ապոլոն	VU A1cde	
<i>Papilio alexanor orientalis</i> Romanoff	Ալեքսանդր առագաստաթիթեռ	VU B 1ab(iii)+B 2ab(iii)	
<i>Colias aurorina</i> Herrich-Schaffer	Ավրորինա դեղնաթիթեռ	VU B 1b(iii)+B 2b(iii)	
<i>Colias chlorocoma</i> Christoph	Կանաչավուն դեղնաթիթեռ	VU B 1ab(iii)+B 2ab(iii)	
<i>Maculinea alcon monticola</i> Staudinger	Ալկոն կապտաթիթեռ	VU B 1a+B 2a	
<i>Maculinea arion zara</i> Jachontov	Արիոն կապտաթիթեռ	VU B 1a+B 2a	
<i>Agrodiaetus eriwanensis</i> Forster	Երևանյան կապտաթիթեռ	EN B 1a+B 2a	
<i>Agrodiaetus huberti</i> Carbonell	Հուբերտի կապտաթիթեռ	EN B 1a+B 2a	
<i>Agrodiaetus iphigenia araratensis</i> De Lesse	Իֆիգենիա կապտաթիթեռ	EN B 1a+B 2a	
<i>Agrodiaetus ninae</i> Forster	Նինայի կապտաթիթեռ	VU B 1a+B 2a	
<i>Agrodiaetus surakovi</i> Dantchenko et Lukhtanov	Սուրակովի կապտաթիթեռ	EN B 1a+B 2a	
<i>Agrodiaetus turcicus</i> Koçak	Թուրքական կապտաթիթեռ	VU B 2a	
<i>Hyles hippophaes caucasica</i> (Denso	Կալչուկի իլիկաթիթեռ	EN B 1a+B 2a	DD
<i>Proserpinus proserpina</i> (Pallas	Պրոզերպինա իլիկաթիթեռ	VU B 1a+B 2a	DD
<i>Lithurge fuscipenne</i> Lepeletier	Մգաթև մեղու	VU B 1a+B 2a	
<i>Messor melancholicus</i> Karavaev 1926			
<i>Tapinoma erraticum</i> Latreille 1798			
<i>Salmo trutta</i> L. 1758	Կարմրախայտ		
<i>Gobio persus</i>	Քուռի քաղթակ	DD	
<i>Acanthalburnus microlepis</i> Fil.	Մանրաթեփուկ		
<i>Alburnoides bipunctatus eichwaldi</i> Blooeh	Հայկական տառեխիկ		
<i>Barbus lacertacyri</i> Heckel	Քուռի բեղլու		
<i>Barbus murca</i> Guldestadt.	Մուրծա		

Sabanejewia aurata De Fil.	Ոսկեգույն ծական		
Barbatulla barbatula caucasica Berg 1898	Կովկասյան լերկաձուկ		
Pelobates syriacus	Սիրիական սխտորագորտ	VU B2ab (ii, iii)	
Bufo(Pseudepedalea) viridis L.1768(complex)	Կանաչ դոդոշ		
Hyla savignyi Audouin	Փոքրասիական ծառագորտ		
Pelophylax ridibundus Pallas1771 complex	Լճագորտ		
Rana macrocnemis Boulenger	Փոքրասիական գորտ		
Mauremys caspica Gmelin	Կասպիական կրիա		
Laudakia caucasia Eichwald	Կովկասյան ագամա		
Pseudopus apodus Pallas.1775	Անոտ մողես դեղնափորիկ		
Eumeces schneideri	Երկարաոտ սցինկ	VU B1ab(iii)+2ab(iii)	
Trachylepis septemtaeniata	Առաջավորասիական մաքույա	VU B1ab(iii)+2ab(iii)	DD
Darevskia raddei Boettger	Ռադդեի ժայռային մողես		
Eremias strauchi Kessler	Շտրաուխի մողեսիկ		
Lacerta strigata Eichwald	Շերտավոր մողես		
Ophisops elegans Ménétriés	Բարեկազմ օձազլուխ մողես		
Typhlops vermicularis Merrem	Կույր օձ		
Eryx jaculus L.1758	Արևմտյան վիշապիկ		
Hemorrhois ravergeri Ménétriés	Բազմերանգ սահնօձ		
Platyceps najadum Eichwald	Ձիթապտղագույն սահնօձ		
Eirenis collarisMenetries	Վզնոցակիր էյրենիս		
Eirenis modestus Martin	Խաղաղ էյրենիս		
Eirenis punctatolineatus Boettger	Հայկական էյրենիս		
Zamenis hohenackeri	Անդրկովկասյան սահնօձ	VU B1ab (iii)	
Dolichophis schmidtii Nikolsky	Կարմրափոր սահնօձ		
Natrix natrix L.1758	Սովորական(պարսկական) լորտու		
Natrix tessellata L.1758	Ջրային լորտու		
Vipera (Pelias) erivanensis (Reuss	Հայկական լեռնատափաստանային իծ	VU B1 ab (III,V)	VU
Vipera (Montivipera)raddei	Հայկական իծ կամ Ռադդեի իծ	VU B1a+ 2b (ii, iii)	NT

Macrovipera lebetina L.1758	Գյուրգա		
Ardea cinerea (L.)	Մոխրագույն տառեղ		
Ciconia ciconia (L.)	Սպիտակ արագիլ		
Pernis apivorus (L.)	Կրետակեր		
Milvus migrans (L.)	Սև ցին		
Gypaetus barbatus (L.)	Գառնանգղ	VU D1	
Neophron percnopterus	Գիշանգղ	EN A2bcde+3bcde+4bcde	EN
Gyps fulvus (Hablizl	Սպիտակագլուխ անգղ	VU D1	
Circaetus gallicus (J. F. Gmelin	Օձակեր արծիվ	VU D1	
Aegypius monachus (L.)	Սև անգղ	EN D	NT
Circus aeruginosus (L.)	Ճահճային մկնաճուռակ		
Circus cyaneus (L.)	Դաշտային մկնաճուռակ		
Circus macrourus (Gm.)	Տափաստանային մկնաճուռակ	EN B1ab(iii)+2ab(iii); D	
Circus pygargus (L.)	Մարգագետնային մկնաճուռակ	VU D1	
Accipiter nisus (L.)	Լորաճուռակ		
Accipiter gentilis (L.)	Ցախաքլորաորս	VU B1ab(iii)+2ab(iii); D1	
Accipiter brevipes (Severtzov	Եվրոպական ճնճղաճուռակ	VU B1ab(iii)+2ab(iii)	
Buteo buteo (L.)	Մեծ ճուռակ		
Buteo rufinus (Gretzschm.)	Տափաստանային ճուռակ		
Aquila pomarina (C.L. Brehm	Փոքր ենթաարծիվ	VU D1	
Aquila clanga (Pall.)	Մեծ ենթաարծիվ	VU C2a(ii)	
Aquila nepalensis (Hodgs.)	Տափաստանային արծիվ	VU C2a(i); D1	
Aquila heliaca (Sav.)	Բլրային արծիվ	VU C2a(ii)	VU
Aquila chrysaetus (L.)	Քարարծիվ	VU D1	
Hieraaetus pennatus (Gm.)	Գաճաճ արծիվ	VU D1	
Falco naumanni (L.)	Տափաստանային հողմավար բազե	VU A2bce+3bce+4bce	
Falco tinnunculus (L.)	Մովորական հողմավար բազե		
Falco subbuteo (L.)	Արտույտաբազե		
Falco cherrug (J.E. Gray	Բալոբան	EN A2bcd+3cd+4bcd	

Falco peregrinus (Tunst.)	Մապսան	VU D1	
Tadorna ferruginea (Pallas	Կարմիր բադ	VU B1ab(iii)+2ab(iii)	
Anas platyrhynchos (L.)	Կռնչան բադ		
Tetraogallus caspius (S.G. Gmelin	Վայրի հնդկահավ	VU B1a+2a; C2a(i); D1	
Alectotis chukar (Falk.)	Քարակաքավ		
Perdix perdix (L.)	Մոխրագույն կաքավ		
Coturnix coturnix (L.)	Լոռ		
Grus grus (L.)	Մոխրագույն կռունկ	En D	
Grus virgo (L.)	Գեղանի կռունկ	VU B1ab(iii)+2ab(iii)	
Gallinago gallinago (L.)	Մորակտցար		
Tringa totanus (L.)	Կարմրաոտ կտցար		
Tringa ochropus (L.)	Սևուկ կտցար		
Tringa glareola (L.)	Ֆիֆի		
Actitis hypoleucos (L.)	Սպիտակավիզ կտցար		
Larus armenicus (Buturlin	Հայկական որոր	VU B1ab(iii)+2ab(iii)	
Pterocles orientalis (L.)	Սևափոր դրոն	VU B1ab(iii)+2ab(iii); C2a(i); D1	
Columba livia (L.)	Թխակապույտ աղավնի		
Columba oenas (L.)	Հոբալ		
Columba palumbus (L.)	Անտառային աղավնի		
Streptopelia senegalensis (L.)	Փոքր տատրակ		
Streptopelia turtus (L.)	Մովորական տատրակ		
Cuculus canoris (L.)	Մովորական կկու		
Otus scops (L.)	Եվրոպական բվիկ		
Bubo bubo (L.)	Բվեճ	VU B1a; C2a(i); D1	
Athene noctua (Scop.)	Տնային բվիկ		
Asio otus (L.)	Ականջավոր բու		
Caprimulgus europaeus (L.)	Այծկիթ		
Apus melba (L.)	Սպիտակափոր մանգաղաթև		
Apus apus (L.)	Սև մանգաղաթև		

Merops persicus (Pallas)	Կանաչ մեղվակեր	VU B1ab(iii)+2ab(iii)	
Merops apiaster (L.)	Ոսկեգույն մեղվակեր		
Coracias garrulus (L.)	Ներկարար	VU B1ab(iii)	NT
Upupa epops (L.)	Հոպոպ		
Jynx torquilla (L.)	Վիզզցուկ		
Dendrocopos major (L.)	Խայտաբղետ փայտփոր		
Dendrocopos syriacus (Hempr. Et Ehr.)	Սիրիական փայտփոր		
Galerida cristata (L.)	Փուփուլավոր արտույտ		
Melanocorypha bimaculata (Menetries	Երկբծավոր արտույտ		
Calandrella brachydactyla (Leisler	Փոքր արտույտ		
Calandrella rufescens (Vieillot	Մոխրագույն արտույտ		
Lullula arborea (L.)	Անտառային արտույտ		
Alauda arvensis (L.)	Դաշտային արտույտ		
Eremophila alpestris (L.)	Եղջրավոր արտույտ		
Riparia riparia (L.)	Առափնյա ծիծեռնակ		
Ptyonoprogne rupestris (Scop.)	Ժայռային ծիծեռնակ		
Hirundo rustica (L.)	Գյուղական ծիծեռնակ		
Delichon urbica (L.)	Քաղաքային ծիծեռնակ		
Motacilla cinerea (Tunst.)	Լեռնային խաղտտնիկ		
Motacilla flava (L.)	Դեղին խաղտտնիկ		
Motacilla citreola (Pallas	Դեղնագլուխ խաղտտնիկ	VU D1	
Motacilla alba (L.)	Սպիտակ խաղտտնիկ		
Anthus campestris (L.)	Դաշտային ձիաթռչնակ		
Anthus trivialis (L.)	Անտառային ձիաթռչնակ		
Anthus pratensis (L.)	Մարգագետնային ձիաթռչնակ		
Anthus cervinus (Pallas	Կարմրախառն ձիաթռչնակ		
Anthus spinoletta (L.)	Լեռնային ձիաթռչնակ		
Lanius collurio (L.)	Ժուլան		
Lanius minor (Gm.)	Սևաճակատ շամփրուկ		

Lanius senator (L.)	Կարմրակատար շամփրուկ	VU B1ab(iii)+2ab(iii)	
Cinclus cinclus (L.)	Ջրաճնճղուկ		
Troglodytes troglodytes (L.)	Եղնջաթռչնակ		
Prunella (Laiscopus) collaris (Scop.)	Ալպիական նրբագեղիկ		
Prunella modularis (L.)	Անտառային նրբագեղիկ		
Prunella ocularis (Radde	Խայտաբղետ նրբագեղիկ		
Cercotrichas galactotes (Temminck	Շիկապոչ սոխակ		
Erithacus rubecula (L.)	Արշալուսիկ		
Luscinia megarhynchos (C.L.Brehm.)	Հարավային սոխակ		
Luscinia svecica (L.)	Կապտափող սոխակ		
Irania gutturalis (Guerin)	Սպիտակափող սոխակ	DD	
Phoenicurus ochruros (Gm.)	Սևուկ կարմրատուտ		
Phoenicurus phoenicurus (L.)	Մովորական կարմրատուտ		
Saxicola rubetra (L.)	Մարգագետնային չքքան		
Saxicola torquata (L.)	Սևագլուխ չքքան		
Saxicola maurus (Pallas	Սիբիրյան չքքան		
Oenanthe isabellina (Cretzschm.)	Պարոզ քարաթռչնակ		
Oenanthe oenanthe (L.)	Մովորական քարաթռչնակ		
Oenanthe hispanica (L.)	Սևախայտ քարաթռչնակ		
Monticola saxatilis (L.)	Խայտաբղետ քարակենեխ		
Monticola solitarius (L.)	Կապույտ քարակենեխ		
Turdus torquatus (L.)	Սպիտակախածի կենեխ		
Turdus merula (L.)	Սև կենեխ		
Turdus pilaris (L.)	Սինակենեխ		
Turdus viscivorus (L.)	Սոսնձակենեխ		
Cettia cettia (Marm.)	Լայնապոչ եղեգնաթռչնակ		
Locustella naevia (Boddaert	Մովորական ճոխկահավ		
Acrocephalus palustris (Bechst.)	Ճահճային եղեգնաթռչնակ		
Hippolais pallida	Դալուկ մորեհավ		

Hippolaris languida (Hempr. Et Her.)	Անապատային մորեհավ		
Phylloscopus trochilus (L.)	Գարնանային գեղգեղիկ		
Phylloscopus collybita (Vieill.)	Ծնկլտան գեղգեղիկ		
Phylloscopus sindianus (Vieill.)	Կովկասյան գեղգեղիկ		
Sylvia atricapilla (L.)	Սևագլուխ շահրիկ		
Sylvia borin (Bodd.)	Այգու շահրիկ		
Sylvia communis (Lath.)	Մոխրագույն շահրիկ		
Sylvia nisoria (Bechstein)	Ճուռականման շահրիկ		
Sylvia curruca (L.)	Մորու շահրիկ		
Sylvia hortensis (Gm.)	Երգող շահրիկ		
Sylvia mystacea (Menetries)	Սպիտակաբեղ շահրիկ		
Regulus regulus (L.)	Դեղնագլուխ արքայիկ		
Muscicapa striata (Pallas)	Մոխրագույն ճանճորս		
Ficedula semitorquata (Homeyer)	Կիսասպիտակավիզ ճանճորս	DD	NT
Aegithalos caudatus (L.)	Երկարագի երաշտահավ		
Parus major (L.)	Մեծ երաշտահավ		
Parus caeruleus (L.)	Երկնագույն երաշտահավ		
Sitta neumayer (Mich.)	Ժայռային փոքր սիտեղ		
Sitta tephronota (Sharpe.)	Ժայռային մեծ սիտեղ	VU B1ab(iii)+2ab(iii)	
Tichodroma muraria (L.)	Կարմրաթև մագլցող		
Miliaria (Emberiza) calandra (L.)	Կորեկնուկ		
Emberiza citrinella (L.)	Սովորական դրախտապան		
Emberiza cia (L.)	Լեռնային դրախտապան		
Emberiza hortulana (L.)	Այգու դրախտապան		
Emberiza melanocephala (Scop.)	Սևագլուխ դրախտապան		
Fringilla coelebs (L.)	Ամուրիկ		
Fringilla montifringilla (L.)	Սովորական սերինոս		
Serinus pusillus (Pall.)	Կարմրաճակատ սերինոս		
Carduelis (Chloris) chloris (L.)	Կանաչ սերինոս		

Carduelis carduelis (L.)	Կարմրակատար		
Carduelis (Cannabina) flavirostris (L.)	Լեռնային վշասարեկ		
Carduelis (Cannabina) cannabina (L.)	Կանեփնուկ		
Rhodopechys sanguineus (Gould)	Կարմրաթև ոսպնուկ		
Carpodacus erythrurus (Pallas)	Սովորական ոսպնուկ		
Passer domesticus (L.)	Տնային ճնճղուկ		
Passer hispaniolensis (Temminck)	Իսպանական ճնճղուկ	VU B1ab(iii)+2ab(iii)	
Passer montanus (L.)	Դաշտային ճնճղուկ		
Carpodacus brachydactyla (Bonaparte)	Կարճամատ ճնճղուկ		
Petronia petronia (L.)	Ժայռային ճնճղուկ		
Montifringilla nivalis (L.)	Ձյան ճնճղուկ		
Sturnus roseus (L.)	Վարդագույն սարյակ		
Sturnus vulgaris (L.)	Սովորական սարյակ		
Oriolus oriolus (L.)	Պիրուլ		
Garrulus glandarius (L.)	Անտառային կաչաղակ		
Pica pica (L.)	Սովորական կաչաղակ		
Pyrrhocorax graculus (L.)	Ալպիական ճայ	EN D	
Pyrrhocorax pyrrhocorax (L.)	Կարմրակտուց ճայ		
Corvus monedula (L.)	Սովորական ճայ		
Corvus frugilegus (L.)	Մերմնաքաղ		
Corvus corone (L.)	Մոխրագույն ագռավ		
Corvus corax (L.)	Սև ագռավ		
Erinaceus concolor Martin	Սպիտակափոր ոգնի		
Hemiechinus auritus Gmelin	Լայնականջ ոգնի	EN B1ab(iii)+2ab(iii)	
Crocidura leucodon Hermann	Սպիտակափոր սպիտակատամ սրբնչակ		
Neomys teres (schelkovnikovi) Satunin	Շելկովնիկովի կուտորա	EN B1a+2a	
Rhinolophus euryale Blasius	Հարավային պայտաքիթ չղջիկ	VU B1ab+2a	NT
Rhinolophus ferrumequinum Schreber	Մեծ պայտաքիթ չղջիկ		
Rhinolophus hipposideros Bechstein	Փոքր պայտաքիթ չղջիկ		

Myotis blythi Tomes	Սրականց գիշերային չղջիկ		
Myotis schaubi araxenus Dahl	Արաքսյան գիշերաչղջիկ	EN B1a+2a	
Myotis mystacinus Kuhl	Բեղլու գիշերային չղջիկ		
Miniopterus schreibersi Kuhl	Սովորական երկարաթև չղջիկ	VU B1ab(iii)+2ab(iii)	NT
Plecotus austriacus Fischer	Մոխրագույն ականջեղ		
Barbastella leucomelas Cretzschmar	Ասիական լայնականջ չղջիկ	VU B1ab(iii)	
Pipistrellus kuhli Kuhl	Միջերկրածովային չղջիկ		
Pipistrellus pipistrellus Schreber	Գաճաճ չղջիկ		
Lepus europaeus Pallas	Նապաստակ եվրոպական		
Capra aegagrus Erxleben	Բեզուարյան այծ	VU C2a(i)	VU
Ovis orientalis Gmelin	Մուֆլոն	EN D	VU
Sus scrofa Linnaeus	Վայրի խոզ		
Martes foina Erxleben	Քարակզաքիս		
Mustela nivalis Linnaeus	Աքիս		
Meles meles Linnaeus	Գորշուկ		
Ursus arctos Linnaeus	Գորշ արջ	VU B1 b(iii)	
Canis lupus Linnaeus	Գայլ		
Canis aureus Linnaeus	Չախկալ		
Vulpes vulpes Linnaeus	Սովորական աղվես		
Felis silvestris Schreber	Անտառակատու	VU B1ab(iii)	
Lynx lynx Linnaeus	Լուսան		
Panthera pardus Linnaeus	Ընձառյուծ	CR C2a(i) + D	EN
Allactaga euphratica Thomas	Լեռնային ճագարամուկ		
Cricetulus migratorius Pallas	Գորշ համստերիկ		
Arvicola terrestris Linnaeus	Զրառնետ		
Chionomys nivalis Martins	Ձնային դաշտամուկ		
Microtus arvalis Pallas	Սովորական դաշտամուկ		
Meriones persicus Blanford	Պարսկական ավազամուկ		
Sylvaemus uralensis Pallas	Փոքր անտառային մուկ		

Mus macedonicus Petrov et Ruzic	Մակեդոնական մուկ		
Mus abbott Waterhouse	Աբբոտի մուկ		
Rattus norvegicus Berkenhout	Մոխրագույն առնետ		

ԱՆՈՂՆԱՇԱՐՆԵՐ

Փորոտանիներ	18
Երկփեղկանիներ	2
Միջատներ	122

ՈՂՆԱՇԱՐԱՎՈՐՆԵՐ

Ոսկրային ձկներ	8
Երկկենցաղներ	5
Սողուններ	23
Թռչուններ	166
Կաթնասուններ	39

Հավելված 3. «Գնիշիկ» պահպանվող լանդշաֆտում և պահպանման գոտում գտնվող պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ցուցակը

Արենի համայնք.

- Արենիի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցին,
- Նորավանքի վանական համալիրը,
- Հրաշքաբերդը,
- Սուրբ Սարգիս փոքր սրբատեղին,
- Սուրբ Գրիգոր սրբատեղին,
- Բազմաթիվ խաչքարեր եւ ավերակներ,
- Կապի տակ սրբատեղին, Սուրբ Սահակ սրբավայրը, Խաչի բլուրը Վարդապետի հող կոչվող վայրում,
- «Դայեկի քար» բլուրը գյուղի մուտքի մոտ,
- Արփա գետի հովիտը,
- Միջնադարյան գերեզմանները,
- Քարայրներում գտնվող հին բնակավայրերը,
- Արփա գետի վրայով անցնող XIII դ. կամրջի ավերակները,
- 1894թ. կառուցված Արփա գետի վրայով անցնող երկաթե կամուրջը,
- Արենի-1 քարանձավը (Թոչունների քարանձավ) իր հնագույն զինեգործարանով եւ կաշվե կոշիկով,
- Մազելի քարանձավը,
- «Վարդգեսի» քարանձավը,
- 6 «Հազարաշեն» տները:

Գնիշիկ (Մոզրով) համայնք.

- Մոզրովի քարանձավը,

- Արջերի քարանձավը,
- Նախկինում որպես բնակարան օգտագործվող քարայրները,
- «Հազարաշեն» տները,
- Դամբարանադաշտերը,
- Գնիշիկի կիրճը,
- Ուզունների խաչքարերը,
- XIX-րդ դարի եկեղեցին, XII-XIII-րդ դարի խաչքարերով,
- V-րդ դարի եկեղեցու ավերակները,
- Գիհու անտառները:

Խաչիկ համայնք.

- Ջրվեժ եւ լողանալու բնական ավազան,
- Արարատ լեռան տեսարանը,
- Մեղրաքարի բերդը (գործել է 1200-1500 տարի առաջ),
- Ջրաղացների բերդի ավերակները,
- Հին Գյուղը՝ Ժամի Թիլը,
- Քարակոփ կամ Խոտակերաց Վանքը,
- Բազմաթիվ ջրաղացները,
- Գյուղամիջյան ժամը (1888թ. կառուցված),
- «Հազարաշեն» տիպի երկու տները: